

**НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
МУЗЕЙ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПРИ КИЇВСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ
УПРАВЛІННІ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ І РЕЛІГІЙ**

Білан Ю.О, Солтис О.Б.

**ВЕЛИКИЙ КУРГАН РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ
ПОБЛИЗУ СЕЛА ІВАНКОВИЧІ НА КИЇВЩИНІ**

Київ – 2014

УДК 903.5(477.42)"6383"
ББК Т4(4Укр-4Киї)273.112-431.11
В-273

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 7 від 8.10.2013 р.)
і Вченою радою Національного музею історії України
(протокол № 7 від 17.10.2013 р.)*

Науковий редактор: *Титова Олена Миколаївна*, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України, директор Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, дійсний член Українського національного комітету ICOMOS.

Рецензенти: *Ольговський Сергій Якович*, кандидат історичних наук, професор (Київський національний університет культури і мистецтв), *Панченко Михайло Васильович*, завідувач відділу музейного розвитку і комунікацій (Національний заповідник "Софія Київська").

Білан Ю.О., Солтис О.Б.

Великий Курган ранньоскіфського часу на Київщині: Наукове видання / Юрій Білан, Олег Солтис / Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК [Наук. ред. канд. іст. наук, доц. О.М. Титова] – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 85 с.

ISBN 978-6171-7122-30-1

Праця присвячена науковому аналізу археологічних матеріалів, одержаних при дослідженні Великого Кургану кінця VII–початку VI ст. до н.е. поблизу с. Іванковичі на Київщині.

Для всіх, хто цікавиться історією України та її археологічними пам'ятками.

УДК 903.5(477.42)"6383"
ББК Т4(4Укр-4Киї)273.112-431.11
В-273

- © Національний музей історії України, 2014
 - © Київський обласний центр охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини при Київському обласному управлінні культури, національностей і релігій, 2014
 - © Білан Ю.О., Солтис О.Б., статті, фото кургану і поховання, 2014
 - © Клочко Д.В., фото інвентарю, 2014
 - © Автори статей, 2014
 - © Видавець Олег Філюк
- ISBN 978-6171-7122-30-1

Зміст

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ КИЇВЩИНИ	4
КУРГАН.....	7
Надмогильна конструкція	10
Могила	13
ПОХОВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР.....	18
Предмети озброєння та деталі воїнського спорядження	19
Прикраси	22
Посуд	29
БІБЛІОГРАФІЯ	36
РЕЗЮМЕ (SUMMARY)	39
ДОДАТОК № 1. <i>Клочко Л.С.</i> Декоративні елементи вбрання скіфів, похованих у Великому Кургані поблизу с. Іванковичі	42
ДОДАТОК № 2. <i>Костюк І.О.</i> Реставрація керамічного комплексу з Великого Кургану.....	49
ДОДАТОК № 3. <i>Скорий С.А.</i> Шатроподібні надмогильні конструкції	54
ДОДАТОК № 4. <i>Онищенко О.А., Білан Ю.О., Панченко М.В.</i> Методика тривимірного реконструювання скіфських поховальних пам'яток на прикладі Великого Кургану ранньоскіфського часу поблизу с. Іванковичі на Київщині	58
ДОДАТОК № 5. Кольорові мапи, фото кургану, поховальної споруди та інвентарю.....	66
ДОДАТОК № 6. Матеріали з Великого Кургану у складі оновленої експозиції Національного музею історії України	72
ДОДАТОК № 7. Мапа пам'яток скіфської архаїки Дніпровського Лісостепового Правобережжя VII – VI ст. до н.е.	73
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	83

Історична довідка про археологічні пам'ятки Київщини

Київщина – одна з небагатьох областей України, де зосереджені археологічні пам'ятки практично всіх епох: від палеоліту до Київської Русі. Початок їхнього дослідження припадає на кінець XIX ст. і пов'язано з ім'ям дійсного члена Московського археологічного товариства Вікентія В'ячеславовича Хвойки (1850–1914). Чех за походженням (народився в селі Семине, Чехословаччина), у 1876 році він переїхав до Росії. Жив у Києві і працював учителем. З 90-х років XIX ст. почав проводити археологічні дослідження на території України і зокрема на Київщині. Він був одним із засновників Київського міського музею старожитностей і мистецтв, у якому завідував археологічним відділом. На основі його досліджень було опубліковано понад 250 наукових праць, присвячених вивченню різночасних пам'яток, починаючи від періоду первісного суспільства до пізнього середньовіччя.

У 1893–1900 роках по вул. Кирилівській (нині вул. Фрунзе) на Подолі в Києві він відкрив і розкопав всесвітньо відому пам'ятку епохи пізнього палеоліту – **Кирилівську стоянку** (20–15 тис. до н.е.), що займала площу понад 9 тис. кв. м. Вона залягала на глибині 20–22 м від сучасної поверхні і складалася з великої кількості кісток давніх тварин (мамонта), розколотих каменів (переважно кременю) і перепалених кісток тварин, що утворювали скупчення. Це були місця обробки цих матеріалів, а також залишки вогнищ. Тут виявлені зруйновані житла мешканців стоянки, що являли собою округлі в плані шалашеподібні будівлі діаметром 5–6 м. Їхній каркас складали дерев'яні жердини, устелені шкірами й обкладені кістками тварин. На жаль, значну частину знайдених при розкопках знарядь праці з кременю В. Хвойка подарував одному з французьких археологів, і вони зараз знаходяться в одному з музеїв Парижа (Франція) (*Шовкопляс 1991: 106–107*).

На околиці села Трипілля Обухівського району В. Хвойка відкрив і розкопав залишки енеолітичного поселення давньої культури хліборобів і скотарів IV–III тис. до н.е., відомої нині в усьому світі за назвою **трипільської**. Цю назву він запропонував на XI Всеросійському археологічному з'їзді, що проходив у 1899 р. у Києві.

Не менш значна заслуга В. Хвойки у вивченні городищ і могильників раннього залізного віку, що належали предкам східних слов'ян – носіям **зарубинецької культури** межі III–II ст. до н.е. – II ст. н.е. Культура названа так за могильником, що він виявив і частково розкопав поблизу села Зарубинці Переяслав-Хмельницького району.

Крім того, досліджений ним у 1900–1901 рр. поблизу села Черняхів Кагарлицького району могильник III–IV ст. н.е. дав можливість співвіднести аналогічні пам'ятки з культурою, названою за місцем першого їхнього виявлення – **черняхівською**.

У науці відомий також **підгірцевський тип пам'яток милоградської культури** періоду раннього залізного віку. Назва даного типу пішла від поселення, дослідженого у 1950 р. Валентином Миколайовичем Даниленко (1913–1982) на північній околиці села Підгірці Обухівського району.

Наприкінці 50–60-х рр. ХХ ст. він провів розкопки декількох пам'яток поблизу сіл Бортничі, Нові Безрадичі, Ходосівка, матеріали з яких дали уявлення про нову культуру пізньоримського часу III–першої половини V ст. н.е. – **київської**.

У Київській області чимало пам'яток періоду Київської Русі (X–XIII ст.). Крім самого **Києва** – “матері міст руських”, – можна назвати літописне місто **Вишгород** (уперше згадується в літописі під 946 р.). Він розташований за 20 км на північ від Києва і займав колись площу близько 90 га. Починаючи з князювання Ярослава Мудрого, набув значення великого церковного центра Русі. Іншим великим економічним і культурним центром Давньої Русі було місто **Білгород** (сучасне село Білогородка Києво-Святошинського району) площею близько 100 га. Перше його згадування у літописі відноситься до 980 р. Починаючи від київського князя Володимира, був князівською резиденцією. Ще одне місто – **Василів** (сучасний Васильків), засноване князем Володимиром Святославичем у X ст., – отримало близько XI ст. статус князівського міста. І, нарешті, місто **Юр'їв** (сучасна Біла Церква), засноване у 1032 р. при Ярославі Мудрому як фортеця Київської Русі для оборони від кочовиків, і названий його православним ім'ям.

У цьому регіоні нас цікавлять пам'ятки скіфської архаїки. На жаль, цей район, зокрема Київське Правобережне Подніпров'я, дотепер слабо вивчений (у порівнянні з прилеглими територіями басейну річок Рось і Тясмин). Серед виявлених на цій території пам'яток раннього залізного віку можна відзначити **скіфські городища Хотівське і Велике Ходосівське**. Площа останнього, розташованого між селами Круглик і Ходосівка Києво-Святошинського району, становила понад 2000 га (загальна довжина його валів складала понад 12 км, ширина в окремих місцях – 10–12 м, максимальна висота – до 7 м). На перше з них уперше звернув увагу Михайло Грабовський, описи якого опубліковані у книзі І.І. Фундуклея „Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии” (Фундуклей 1848: 36). Докладний опис Великому Ходосівському городищу дав Л. Похилевич у своїй роботі „Сказание о населенных местностях Киевской губернии” (Похилевич 2005: 33). У 1947 р. Хотівське і Велике Ходосівське городища обстежували І.В. Фабріціус і Є.Ф. Покровська, а невеликі розкопки тоді ж на їхній території провели Є.Ф. Покровська і О.І. Фурманова.

У 1965–1967 рр. на Хотівському городищі вела розкопки Є.О. Петровська. Вона ж у 1964 р. розкопала курган ранньоскіфського часу на північ від села Мала Офірна Фастівського району, у 1966–1967 рр. досліджувала безкурганний могильник поблизу села Пирогове, а у 1976 р. – Мале (Кругле) Ходосівське городище. У 1983–1985 рр. С.С. Бессонова і С.А. Скорий обстежували городища Хотівське, Мале Ходосівське і провели шурфування на невідомому раніше городищі поблизу села Веприк (площа близько 40 га) біля хутора Млинок Фастівського району. У 1984–1985 рр. на Великому Ходосівському городищі вони знайшли культурний шар VI–V ст. до н.е. Слід зазначити, що крім характерної для пам'яток скіфської епохи Дніпровського Лісостепоного Правобережжя кераміки тут знайдений посуд милоградської культури, який має безпосереднє відношення до, виявлених у кургані керамічних комплексів, що описуються у даній роботі.

Вали Великого Ходосівського городища

Курган поблизу села Іванковичі, в цілому, входить до групи поховальних старожитностей Києво-Черкаського регіону Дніпровського Лісостепоного Правобережжя VII–першої половини VI ст. до н.е., що нараховувала, за даними 2003 р., 215 поховань (Скорий 2003: 26). Велика частина з них, у тому числі відомий архаїчний курган Переп'ятиха поблизу села Марьянівка Васильківського району, була розкопана ще у XIX ст. і наявна про них інформація, у силу недосконалості на той час методики розкопок курганів такого рангу, неповна. На належному ж науковому рівні в зазначеному районі Правобережного Лісостепу досліджені лише два кургани, що відносяться до архаїчного часу: поблизу сіл Глеваха (розкопки О.І. Тереножкіна, 1949–1950 рр.) і Мала Офірна (розкопки Є.О. Петровської, 1964 р.). Сподіваємося, що, читачі, які ознайомляться зі змістом даної публікації, зможуть одержати найповніше уявлення про нову пам'ятку ранньоскіфського часу, досліджену у Дніпровському Лісостепоному Правобережжі.

КУРГАН

Курган № 1 (Великий Курган) був розташований у лісостеповій зоні, на правому березі Дніпра, за 2.5 км на південний захід від села Іванковичі Васильківського району Київської області. Як відомо, у цьому районі (так званому Білокнязівському полі) в середині ХІХ ст. нараховувалося близько 400 курганів. До недавнього часу на полі між селами Глеваха і Мар'янівка було чотири великих кургани, відстань між якими складала 1–3 км, а також кілька курганів висотою близько 1 м. Інші насипи знищені або поступово щорічно знищуються під час інтенсивної оранки.

Одним з найбільших курганів, серед згаданих великих, був описуваний у даній роботі. Про нього писав у 1954 р. у своїй публікації О.І. Тереножкін: **“Найбільший курган знаходився у верхів'ях р. Бугаївки, біля с. Крушинка (виділено авторами).** За 0.75 км на захід від нього і приблизно за 2 км на південь від с. Глеваха знаходився другий за розміром курган (Глевахський курган), розташований біля шосе Київ – Васильків, на 28-му кілометрі від Києва” (*Тереножкін 1954: 80*). До часу розкопок Великого Кургану (за Тереножкіним – курган Велика Могила) тут простежувалося ще 7 насипів, що простягнулися ланцюжком з північного заходу до південного сходу, на схід від траси Київ – Одеса, вздовж шосе, що йде до села Підгірці. За 5.5 км на північний схід від нього знаходиться згадане вище городище скіфського часу – Велике Ходосівське.

Курган розкопаний влітку 1994 р. експедицією відділу охорони пам'яток археології Київського обласного управління культури під керівництвом старшого наукового співробітника відділу О.Б. Солтиса. У розкопках кургану брали участь молодший науковий співробітник цього відділу – Колосов Ю.Г. (ним здійснена прорисовка інвентарю), старший науковий співробітник Музею історичних коштовностей України Білан Ю.О., співробітники Білоцерківського історико-краєзнавчого музею: завідувач сектору археології Стародуб О.В., молодший науковий співробітник цього ж музею Ярмола О.В., а також робітники: Василенко В.О. і Солтис К.О. Роботи фінансувалися за рахунок бюджету Київського обласного управління культури.

До початку розкопок від кургану зберігся лише північний останець неправильної форми розмірами підніжжя 7×15 м (S – 105 кв. м) і висотою 6.3 м від рівня сучасної поверхні (6.75 м від рівня поховального ґрунту). Більша частина насипу над похованням була вибрана у 60–х рр. ХХ ст. до рівня нижче сучасної поверхні під час будівництва шосейної дороги, а також для благоустрою присадибних дачних ділянок, що знаходилися поблизу. З огляду на розміри і розташування останцю, а також розміри шатра, що реконструюється, можна припустити, що висота кургану перевищувала 10 м, а діаметр міг бути не менш ніж 60–70 м.

У процесі дослідження кургану ровик не виявлений, на відміну від кургану поблизу с. Глеваха (*Тереножкін 1954: 82*). Під насипом відкрито єдине поховання кінця VII–початку VI ст. до н.е. – дерев'яний склеп, побудований у ґрунтовій ямі з дромосом. Ця поховальна споруда складалася з двох частин: надмогильної конструкції і власне могили.

Рис. 1.
План Великого
Ходосівського городища
ранньоскіфського часу
на північно-західній
околиці с. Ходосівка

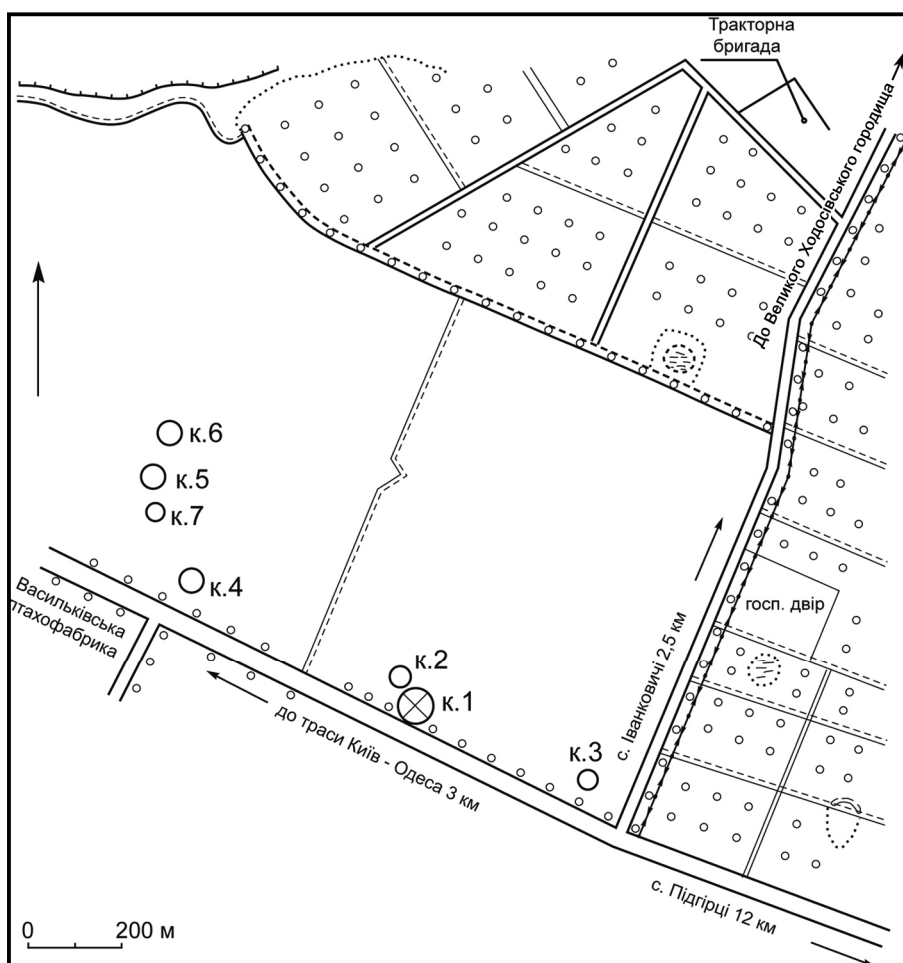
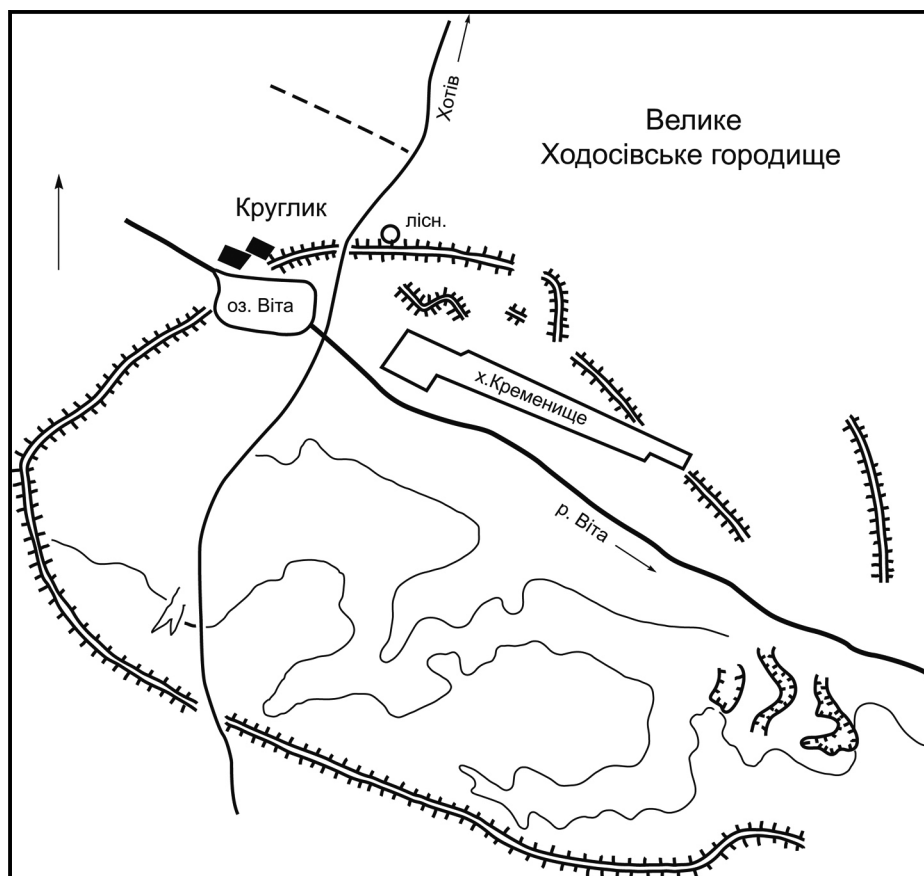

Рис. 2.
План курганної групи
поблизу с. Іванківці,
розташованої вздовж
дороги на с. Підгірці при
виїзді з траси Київ-
Одеса

Рис. 3. Вигляд останцю кургану: 1–2 з південного сходу; 3 – зі сходу; 4 – з південного заходу; 5–6 з півдня; 7–8 – робочі моменти

Рис. 4.
Аналогія: курган поблизу с. Глеваха до розкопок (вигляд з південного заходу). У центрі – вирва від можливого просідання надмогильної конструкції шатрового типу. (див.: Тереножкін 1954: 81; рис. 1)

Надмогильна конструкція

Надмогильна конструкція збереглася не повністю. Вона являла собою **кільцевий вал** навколо могили на рівні поховального ґрунту, викладеного з давнього чорнозему і материкової глини (вцілів більше ніж на половину), і закріплену в ньому **шатроподібну конструкцію** з радіально викладених колод. Діаметр валу, що реконструюється, – 21–21.5 м, висота від рівня давнього горизонту – 0.8 м. Вона чітко зафіксована під добре збереженою північно-західною частиною останцю насипу, що розташований за короткою стінкою ями, навпроти входу до могили.

Виходячи з даних стратиграфії, вал був споруджений у два етапи. Спочатку в його основу був покладений чорноземний ґрунт, вибраний під час риття могили. Цей первинний вал шириною близько 2.5 м від краю ями і висотою 0.6 м обклали хмизом і підпалили, мабуть, у ритуальних цілях. Шар попелу і деревного вугілля на поверхні цього валу мав товщину близько 5 см. Насип нижче цього шару пропікся до червоного кольору, а місцями ошлакувався, що відзначалося при зачищенні стінок бровок у траншеї, яка перерізувала курган. Після завершення прокопування могили потужність валу збільшилася до висоти 0.8 м при ширині від краю ями 5.5 м. Поверхня його була сплюснена, а зовнішній край укріплений обмазкою зі зволоженої материкової глини. Така глиняна обмазка відзначена й у кургані поблизу с. Глеваха (*Тереножкін 1954: 82*).

У кільцевому валу були закріплені нижні кінці колод шатроподібної конструкції (діаметр колод – 0.2–0.4 м), зведеної після завершення облаштування поховального склепу. У місцях їх встановлення зафіксовані лише похилі заглиблення, заповнені білим і бурим тліном. Вони виявлені в північно-західній, північній і східній частинах валу. Особливо чітко ці заглиблення простежені в останці насипу, що вцілів за короткою стінкою могили. Вони розташовувалися радіально у 2–4 ряди. Судячи за відбитками, що збереглися, відновлюваний діаметр “шатра” міг складати 17–19 м. З огляду на кут нахилу колод (38–44 градуси щодо горизонталі), зафіксований у профілі бровки, висота його могла бути до 8 м, а довжина колод, відповідно, близько 14 м. Матеріал, з якого могли бути виготовлені колоди “шатра”, встановити неможливо через повну його відсутність. Характер їхнього кріплення над могилою не з’ясований.

Очевидно, шатроподібна конструкція була й у кургані поблизу с. Глеваха. Довгі обвуглені колоди лежали радіально в його похованні; кінці деяких з них спускалися майже до дна могили (*Тереножкін 1954: 83*).

На валу і краях могили, що обвалилися, в кургані поблизу с. Іванковичі простежувався рослинний тлін білого кольору від очерету, яким, очевидно, була покрита зверху шатроподібна конструкція. Після цього над шатром в один прийом був складений з дернових вальків “насип” кургану.

Зі східної сторони “шатро” мало розрив шириною близько 5.5 м, у центрі якого у валу знаходилася овальна у плані ямка (1.6×1.2×0.5 м) зі слідами поховальної тризни – кальцинованими кістками тварин, деревним вугіллям і попелом.

Біля північно-західного кута могили виявлена сучасна грабіжницька яма прямокутної форми. Вона не досягала могили і була покинута грабіжниками.

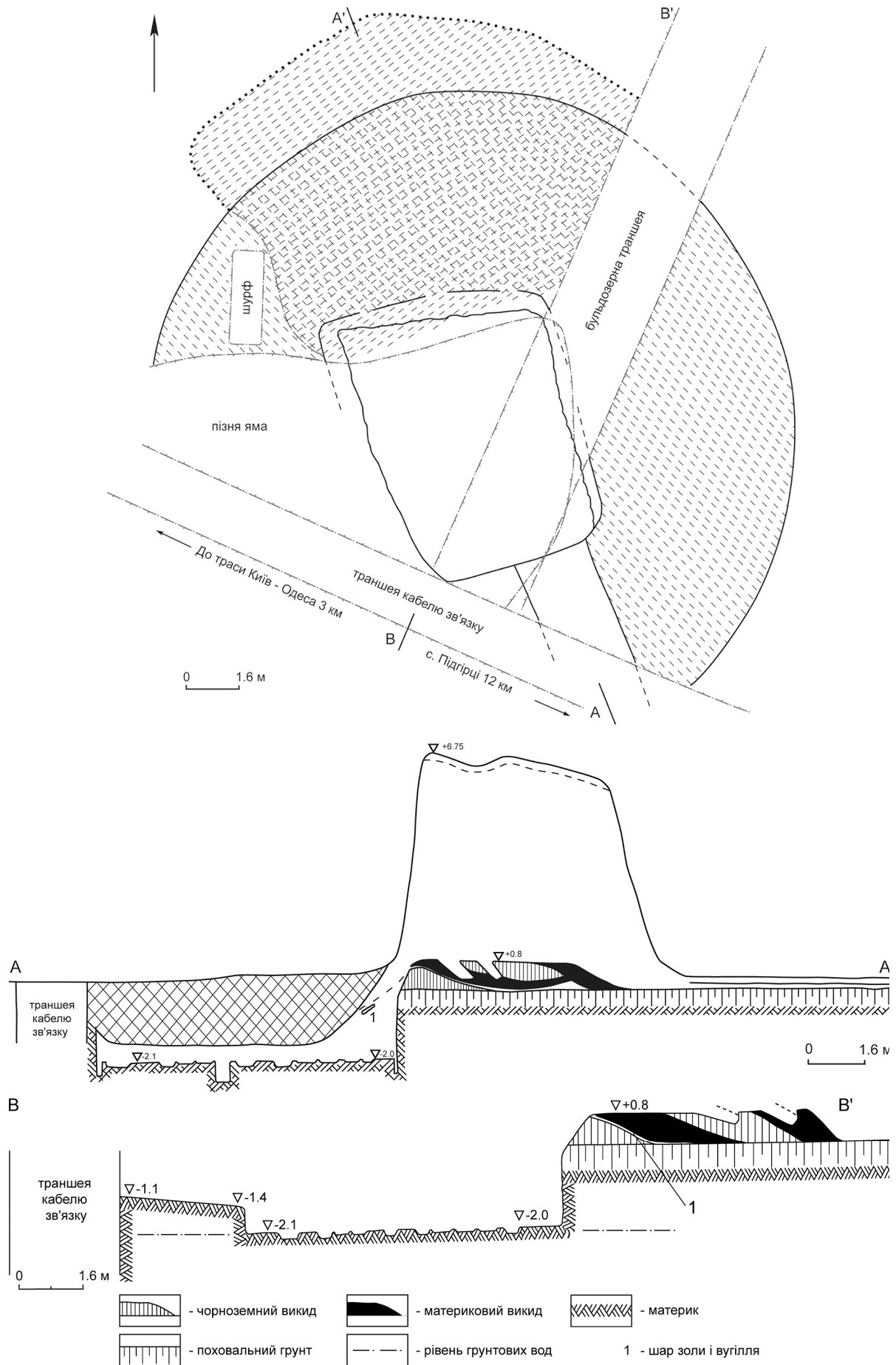

Рис. 5. План та розрізи кургану (креслення О.Б. Солтиса, доробка О.А. Онищенко)

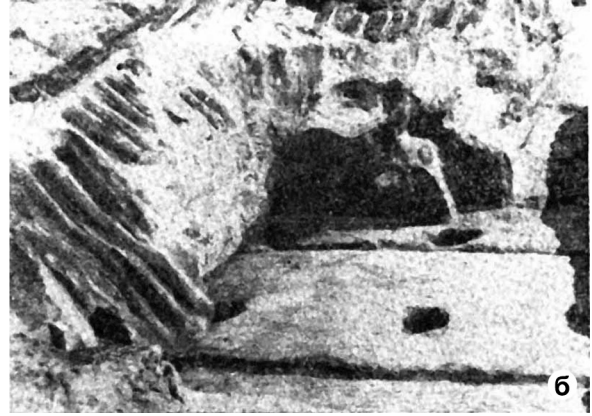

Рис. 6. Аналогічний курган поблизу с. Глеваха на Київщині з заваленими до могили обвугленими колодами від надмогильної шатрової конструкції:
 а – вигляд могили з південного сходу (див.: Тереножкін 1954: 85, рис. 6);
 б – вигляд могили зі сходу (див.: Тереножкін 1954: 86, рис. 7)

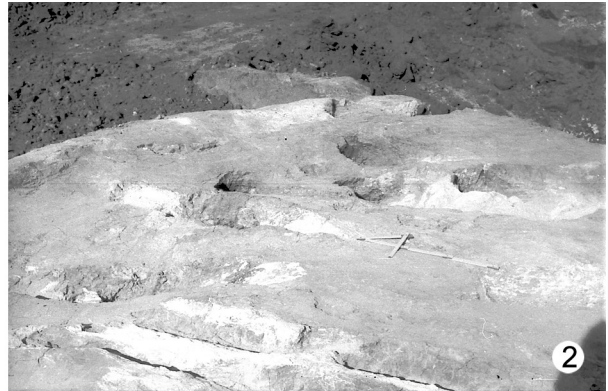

Рис. 7. Вал з заглибинами під основу колод шатроподібної конструкції: 1, 2 – вигляд північної частини валу; 3, 4 – заглибини у валу під основу колод "шатра"; 5, 6 – залишки валу з заглибинами під основу колод "шатра" у східній і південно-східній частинах насипу

Могила

Могила глибиною 2 м від рівня поховального чорнозему (2.8 м від вершини валу; 1.4 м від материка) являла собою дерев'яний прямокутний склеп, орієнтований за віссю північно-північний захід – південно-південний схід. Він споруджений у ґрунтовій ямі з входом-дромосом. Максимальні його розміри по дну – 8.65×6.5 м. За масштабами могили (площа 56.2 кв. м) склеп у кургані поблизу с. Іванковичі поступається в Лісостеповому Правобережжі лише грандіозній наземній конструкції Переп'ятихи (площа 180 кв. м), але перевершує могилу в кургані поблизу села Глеваха (площа 41 кв. м), що була, на думку О.І. Тереножкіна, усипальницею одного з **вождів** ранньоскіфського часу. Не виключено, що в описуваному Великому Кургані був також похований представник еліти ранньоскіфського часу, ймовірно, **племінний вождь**.

Поховання пограбоване у давнину через вхід-дромос, мабуть, ще до того, як завалилася надмогильна конструкція. Можливо, залишком смолоскипа грабіжників є фрагмент обпаленого дерев'яного стрижня, виявленого під північною стінкою склепу. Очевидно, після пограбування вхід до гробниці деякий час був відкритий. У результаті проникнення повітря до могили, всі дерев'яні елементи підкурганної споруди з часом зотліли без залишку.

Розкопки могили були ускладнені через високий рівень ґрунтових вод. Як і у Глевахському кургані (*Тереножкін 1954: 82*), цей рівень складав близько 2 м нижче поверхні поля, що підтверджується наданими в публікації фотографіями і слайдами.

Над ямою знаходилося двошарове перекриття: повздовжне з трьох могутніх, очевидно дубових, обапелів шириною 40–60 см, що спіралися на три ряди стовпів, і поперечне з дощок, від однієї з яких у заповненні ями зберігся відбиток шириною 0.35 м. У Глевахському кургані так само спостерігалось двошарове перекриття (*Тереножкін 1954: 83–84*), що краще збереглося завдяки застосуванню ритуального спалення дерев'яної надмогильної конструкції. Зверху перекриття застелили очеретом, білий тлін від якого простежувався у профілі бровки. Стіни ями облицьовані обаполом шириною 0.4–0.6 м, підігнаним впритул один до одного. На дні могили виявлено 9 круглих ям під опорні стовпи, що розташовувалися трьома рядами, по три у кожному (у кургані поблизу с. Глеваха їх було 11, розташованих у 4 ряди по три у кожному, крім середнього, – *Тереножкін 1954: 86*). Дно ями встелили поперек дошками довжиною 4.8–5.2 м, шириною 0.35–0.45 м і товщиною 2–2.5 см, а опорні стовпи для більшої стійкості зміцнили прямокутними брусами товщиною до 15 см.

У поховальну споруду з південно-південносхідного боку вів похилий дромос шириною 2.4 м, що входив до камери в південно-східному куті ями й обривався вертикальною сходинкою висотою 0.7 м. Довжина дромосу не відновлюється через руйнування його південної частини траншеєю кабелю зв'язку. Максимально збережена його довжина – 4.4 м (у кургані поблизу с. Глеваха довжина дромосу складала понад 6 м, ширина біля входу до гробниці – 1.8 м). На дні дромосу простежувалися відбитки дерев'яного покриття.

Незважаючи на спустошливе пограбування, у кургані поблизу с. Іванковичі збереглися речі, звичайні для поховальних пам'яток ранньоскіфської пори, зокрема предмети озброєння і деталі військового спорядження, прикраси і посуд.

Усі збережені *предмети поховального інвентарю* виявлені в перевідкладеному стані, у придонному шарі, на глибині до 20 см від дна. Більша частина знахідок була зосереджена в північній половині гробниці, де, мабуть, поховали основного померлого. Не виключено, що він лежав головою на північний схід. У північно-східному куті, праворуч від передбачуваного місцезнаходження черепа померлого, знаходилися розвали двох ліпних посудин: плоскодонного кухля і круглодонного горщика. На місці, де могли знаходитися кістки його грудної клітини, виявлені скупчення просвердлених мушлів *Cyprea moneta* (24 цілих і 12 фрагментів), скляних округлих сплюснених намистин жовтого кольору (17 цілих і 7 фрагментів), а також золоті прикраси – фрагмент пластини і вита пружиноподібна пронизка. Все дно камери між північним і середнім рядами стовпів було усіяно дрібним скляним коротким циліндричним бісером жовтого і коричневого кольорів. Вдалося зібрати лише близько 250 штук; інші у перезволоженому придонному заповненні камери розмокли і розпалися. Можливо, ними було розшито поховальне покривало або костюм основного небіжчика. Тут же знайдені бронзові дволопатеві лавролисті вістря стріл з довгою втулкою і шипом біля основи (2 екз.), і уламок втулки ще від одного подібного. Південніше скупчення бісеру виявлене залізне трилопатеве вістря стріли з високою втулкою і втулка ще одного залізного екземпляра. Вздовж північної стінки склепу розташовувалися уламки великого ліпного горщика тюльпаноподібної форми, прикрашеного під вінцем і в середній частині тулуба наліпними валиками з пальцевими вдавленнями і наколами.

Уздовж західної стіни склепу, очевидно в ногах основного небіжчика, виявлені зрушені кістки, судячи з черепів, двох, можливо залежних, осіб. Біля черепа одного з них знайдені дві бронзові цвяхоподібні сережки або скроневі підвіски з круглим широким щитком на одному кінці. Очевидно, один з цих похованих був жінкою.

Біля східної стінки гробниці, приблизно посередині, серед хаотичного скупчення людських кісток виявлена невелика кістяна пряжка-розподільувач усічено-конічної форми від кінської вузди (?). Дві аналогічні пряжки розташовувалися біля середнього стовпа центрального ряду. Такі предмети могли слугувати наконечниками, очевидно, зав'язок захисного обладунку або сагайдачного набору, тим більше, що на них виявлені окисли міді. Інші знахідки виявлені південніше західного стовпа згаданого ряду: бронзова сережка або скронева підвіска цвяхоподібної форми з маленьким грибоподібним щитком на одному з кінців, бронзове тригранне лавролисте вістря стріли з довгою втулкою і фрагмент вістря ще одного бронзового трилопатевого вістря.

У південно-західному куті фіксувалося ще одне скупчення людських кісток, у тому числі фрагменти черепів.

Крім згаданих трьох ліпних посудин у придонному заповненні поховальної камери були виявлені фрагменти ще, як мінімум, п'яти ліпних посудин: трьох горщиків (один з них мав спочатку яйцеподібний тулуб і кругле дно, другий – із плавно відігнутих, горизонтально обрізаним вінцем і розчосами на зовнішній поверхні; від третього, плоскодонного, збереглася лише нижня частина невеликої посудини з прямим краєм і стінка ще однієї посудини, тип якої не визначений). Крім цього, знайдені два фрагменти ліпних глиняних дисків і шматочки реальгару (вохри).

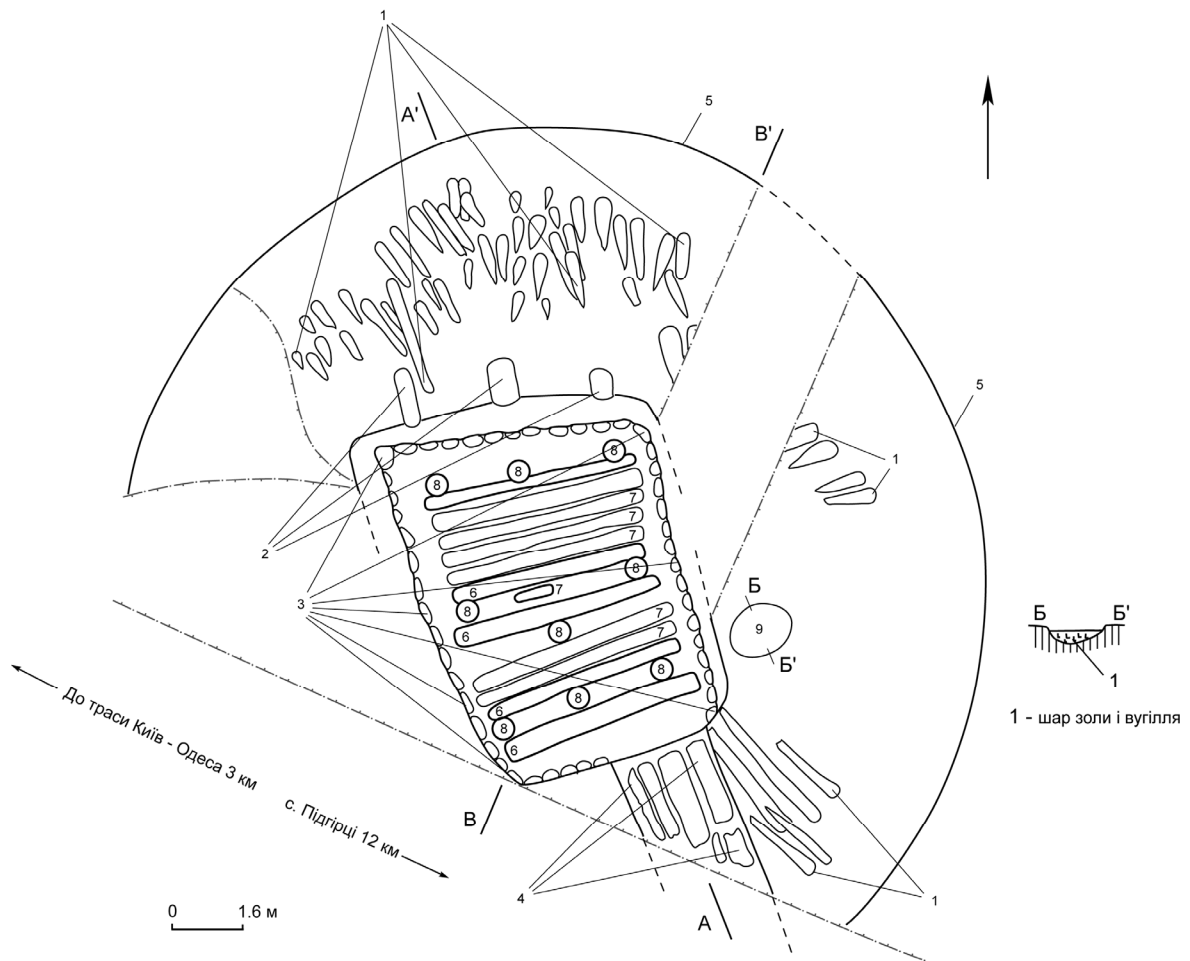

Рис. 8. План могили і розташування знахідок у придонній частині заповнення (креслення О.Б. Солтиса, доробка О.А. Онищенко):

1 – відбитки колод шатрової конструкції; 2 – відбитки обалолів повздожнього перекриття склепу; 3 – ямки від обалолів – обшивки стін склепу; 4 – відбитки дощок – обшивки дромосу; 5 – контур земляного валу (викиду) навколо могили; 6 – відбитки лаг підлоги – укріплення стовпів; 7 – відбитки дощок підлоги склепу; 8 – ямки від стовпів – опору перекриття; 9 – вогнище

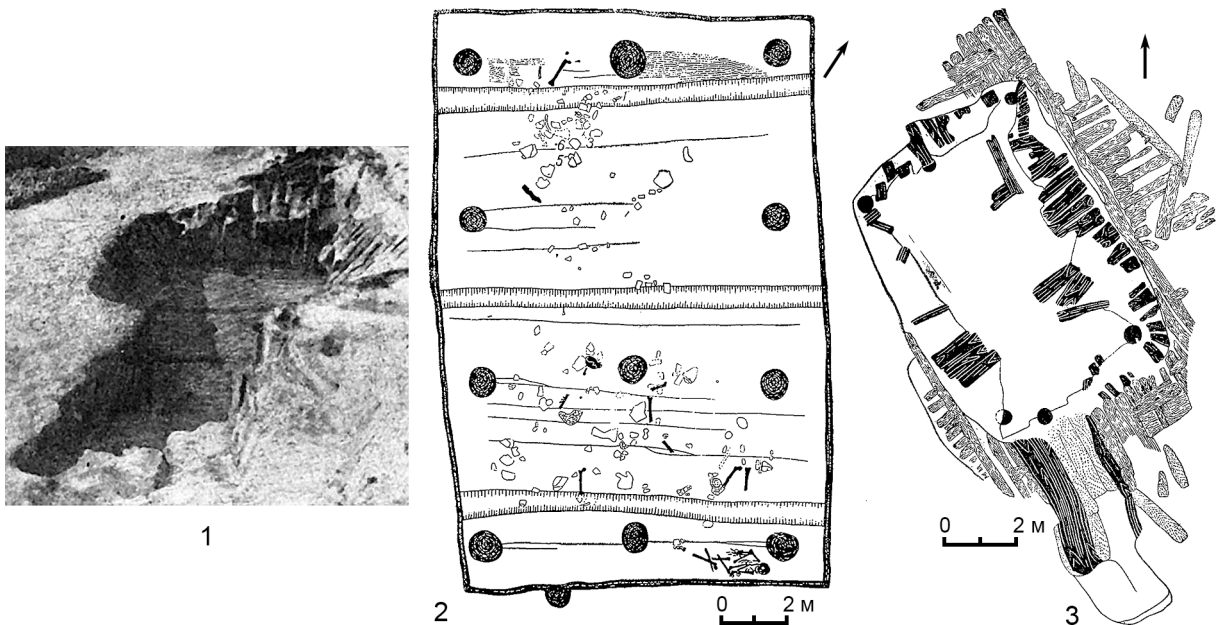

Рис. 9. Аналогічна поховальна споруда в кургані поблизу с. Глеваха на Київщині:

1 – вигляд з північного сходу (див.: Тереножкін 1954: 84, рис. 4); 2 – план могили (див.: Тереножкін 1954: 87, рис. 8); 3 – залишки частково обгорілого перекриття над могилою (див.: Тереножкін 1954: 83, рис. 2)

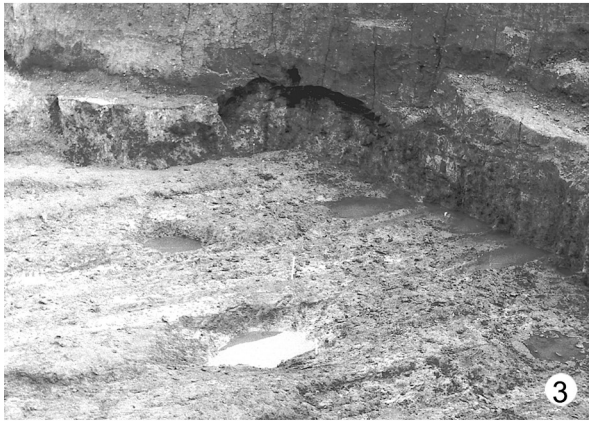

Рис. 10. Дослідження могили: 1 – відбиток на валу середньої колоди перекриття могили у північно-західному останцю насипу; 2-4 – північно-західний кут могили; 5-8 – північна частина могили

Рис. 10 (продовження): 9 – північно-східний кут могили; 10, 11 – скупчення людських кісток біля східної стінки могили; 12-13 – північно-східна частина могили; 14-17 – південно-східна частина могили зі входом-дромосом

ПОХОВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР

У попередніх публікаціях немає опису знайдених під час розкопок матеріалів. В даній роботі опис супроводжується фотографіями та прорисовками поховального інвентарю, а також аналогіями.

Як зазначалося, до складу інвентарю входили предмети озброєння та деталі військового спорядження, прикраси та посуд.

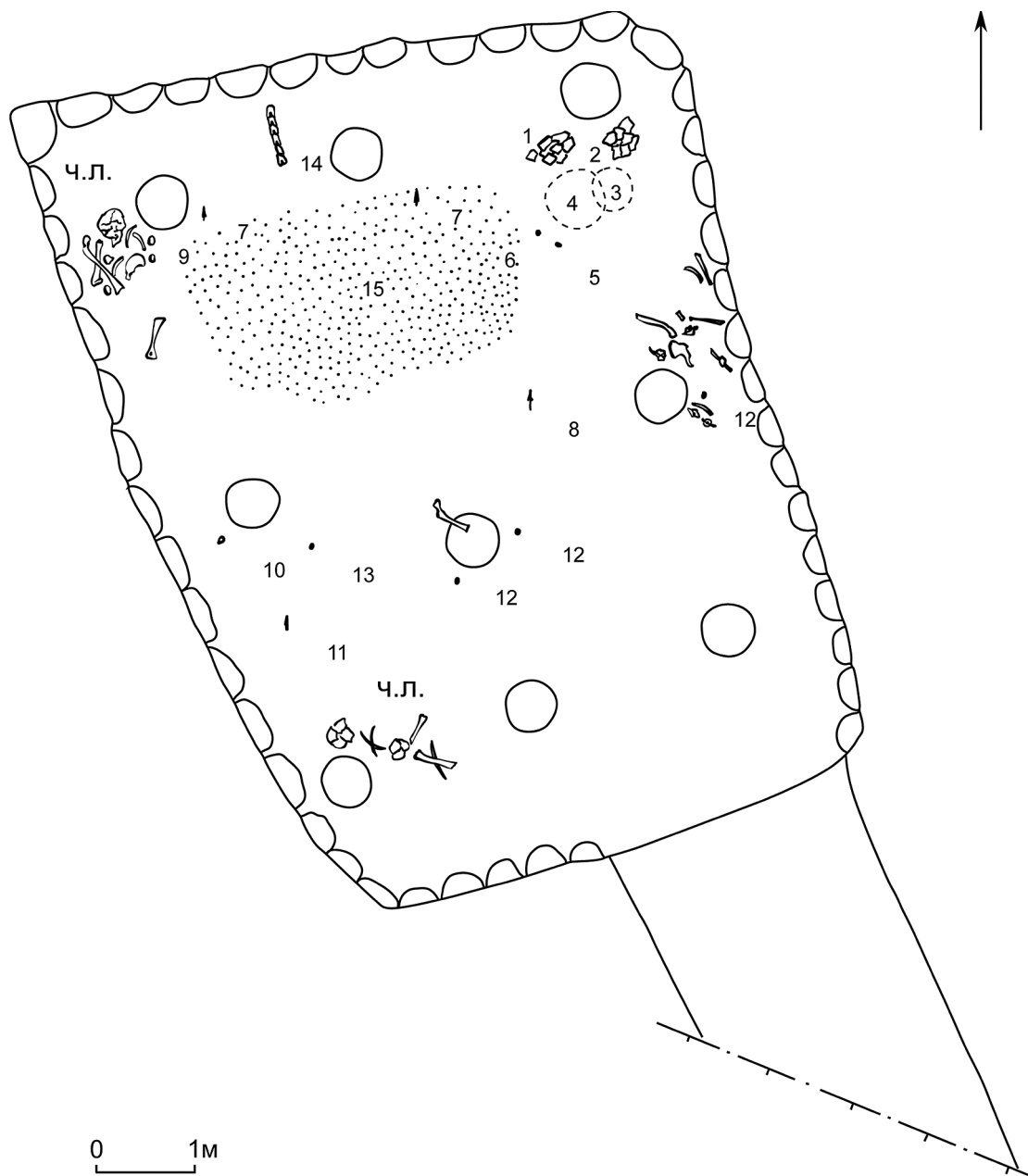

Рис. 11. План розміщення знахідок у придонній частині заповнення могили
(креслення О.Б. Солтиса, доробка О.А. Онищенко):

1. Розвал посудини 1	8. Залізне трилопатеве вістря стріли	13. Фрагмент бронзового трилопатевого вістря стріли
2. Розвал посудини 2	9. Бронзові цвяхоподібні сережки з великим щитком	14. Фрагмент обпаленого дерева (смолоски?)
3. Скупчення намистин з мушель Каурі	10. Бронзові цвяхоподібні сережки з малим щитком	15. Площа розповсюдження бісеру
4. Скупчення скляних намистин	11. Бронзове тригранне вістря стріли	ч.л. Череп людини
5. Уламок золотої пластини-аплікації	12. Пряжки розподільні кістяні	
6. Золотая пронизка		
7. Бронзові дволопатеві вістря стріл		

Предмети озброєння та деталі воїнського спорядження

Предмети озброєння та деталі воїнського спорядження представлені вістрями стріл та пружками-розподільниками.

Вістря стріл

Представлені кількома бронзовими та залізними екземплярами.

Бронзові вістря мають чіткі аналогії в пам'ятках другої половини VII – початку VI ст. до н.е. на півдні Східної Європи. Серед них є дволопатеві листоподібні з шипом і коротке тригранне. Залізні вістря – трилопатеві гостролісті з довгою втулкою.

Вістря стріл дволопатеві

Представлені двома цілими і фрагментом. Листоподібні, з невеликою за довжиною втулкою з чотирма вертикальними канелюрами на поверхні (по два з кожного з двох боків) та трикутним у перетині шипом біля основи втулки.

Бронза. Лиття.

Загальна висота – 42 мм;

максимальна ширина пера – 9 мм; діаметр втулок – 5 мм; 5.5 мм і 6.0 мм; край шипа спускається на 7 мм нижче краю втулки.

Інвентарні №№ Б 8508, БД 6820, БД 6821.

Збереженість: кородовані. Один з них очищений від окислів, з раковинами та незначною втратою металу у верхній частині однієї з лопатей. Від другого збереглися три фрагменти, в нижній частині лопатей є втрати металу, шип відсутній. Від третього збереглася лише втулка.

Аналогії:

Дволопатеві листоподібні вістря представлені в курганах Дніпровського Лісостепу: № 42 поблизу с. Бересняги; в гробницях № 1 Реп'яхуватої Могили; № 38 поблизу с. Гуляй-Город; № 17 (урочище Стайкін Верх) і № 467 поблизу с. Аксютинці (Ковпаненко 1981: 10, рис. 5; Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980: 36, рис. 29–30; Мелюкова 1964: табл. II-4, 9; Ильинская 1968: табл. XI, 35–37; XIII, 5), а також на Північному Кавказі: кургані № 23 Келермеського могильника (Галанина 1997: 248, табл. 12, 393). Дволопатеві вістря підромбічної форми більш характерні для старожитностей другої половини VII ст. до н.е.: з кургану № 20 Нартанського могильника на Північному Кавказі, сховища приміщення № 26 в Кармир-Блурі (Батчаев 1985: табл. 48, 26–27; Галанина 1995: 42, рис. 2, 13, 17).

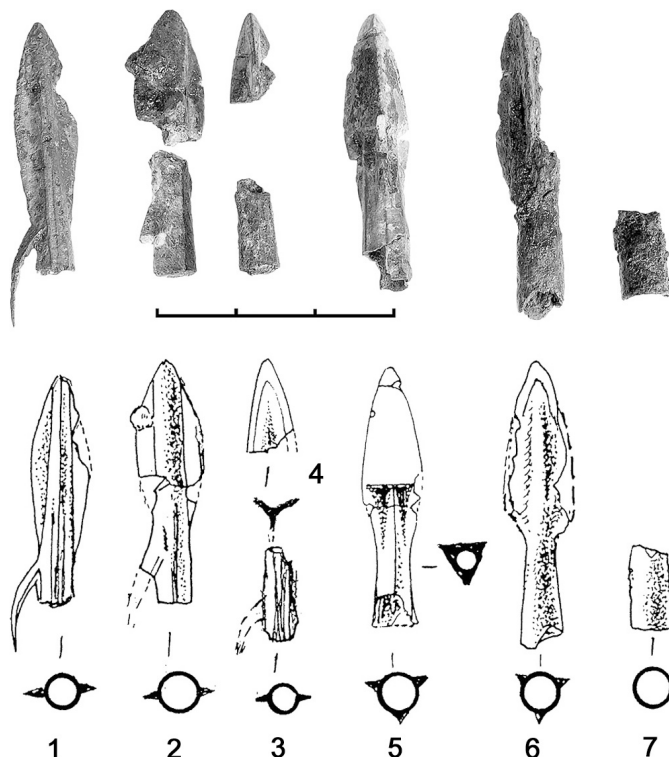

Рис. 12. Вістря стріл:

1-3 – бронзові дволопатеві і фрагмент втулки від подібного; 4 – фрагмент бронзового трилопатевого; 5 – бронзове тригранне; 6-7 – залізне трилопатеве і фрагмент втулки від подібного

Література:

- Батчаев В.М., 1985. Древности предскифского и скифского периодов // Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии в 1972–1979 гг. т. 2. Нальчик.
- Галанина Л.К., 1995. Раннескифские стрелковые наборы из Келермесских курганов // АСГЭ. № 32.
- Галанина Л.К., 1997. Келермесские курганы. “Царские” погребения раннескифской эпохи. М.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И., 1980. Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. Киев.
- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.

Вістря стріли трилопатевої бронзової (фрагмент)

Фрагмент голки трилопатевої вістря стріли.

Бронза. Лиття.

Висота – 12,5 мм; ширина – 7 мм.

Інвентарний № БД 6822.

Збереженість: кородований, складається з чотирьох фрагментів. Більша частина вістря втрачена, у зв'язку з чим його розміри та форму відновити неможливо.

Вістря стріли тригранної бронзової

Вістря стріли тригранної лавролистої з довгою втулкою та П-подібним ложком біля основи втулки.

Бронза. Лиття.

Висота – 38 мм; максимальна ширина – 9 мм; висота втулки – 12 мм; діаметр втулки – 7 мм.

Інвентарний № БД 6824.

Збереженість: кородований, частина втулки відсутня, складається з семи фрагментів.

Аналогії:

Тригранна вістря стріли має аналогії в курганах Придніпровського Лісостепу кінця VII – початку VI ст. до н.е.: у курганах поблизу сіл Мала Офірна та Медвин (розкопки 1901 р.); гробницях № 1 Реп'яхуватої Могили; № 478 поблизу с. Вовківці; № 483 поблизу с. Басівка (*Петровська 1968*: 169, рис. 5, 8; *Ковпаненко 1981*: 46, рис. 36, 5; *Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980*: 36, рис. 6, 6–7; *Галанина 1977*: 48, табл. 25, 25; 23, 17).

Література:

- Галанина Л.К., 1997. Келермесские курганы. “Царские” погребения раннескифской эпохи. М.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И., 1980. Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. Киев.
- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.
- Петровська Є.О., 1968. Курган VI ст. до н.е. біля с. Мала Офірна на Київщині // Археологія. Т. XXI.

Вістря стріл трилопатевої залізної

Вістря стріл (цілий і фрагмент втулки) гостролистої трилопатевої з довгою втулкою.

Залізо. Кування.

Висота вістря – 42 мм; ширина – 9 мм; довжина втулки – 16 мм; діаметр втулки – 6 мм; довжина фрагмента втулки – 12.5 мм.

Інвентарний № БД 6823.

Збереженість: кородовані. Третя лопать одного з них втрачена, від другого збереглася лише втулка.

Аналогії:

Залізні трилопатеві вістря стріл, що за формою повторюють бронзові, не характерні для сагайдачних наборів Скіфії (Мелюкова 1964: 23). Декілька таких вістрь походять з Придніпровського Лісостепу: досить великий екземпляр з кургану № 491 поблизу с. Макіївка (V ст. до н.е.), вістря менших розмірів – у кургані № 482 поблизу с. Басівка (VI ст. до н.е.) (Галанина 1977: 28, табл. 11, 28; Ильинская 1968: табл. XXVII, 14). Проте дати цих пам'яток не обмежують нижній хронологічний рубіж побутування таких вістрь виключно VI ст. до н.е. Підтвердженням цього є два залізних трилопатевих екземпляра в складі інвентарю кургану № 376 поблизу с. Костянтинівка в Дніпровському Лісостеповому Правобережжі (Ильинская 1975: табл. XVI, 8), які належать до початку VII ст. до н.е. (Скорый 1999: 36, 63, 84).

Література:

Галанина Л.К., 1977. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга) // САИ. Вып. Д1–33.

Ильинская В.А., 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.

Ильинская В.А., 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.

Мелюкова А.И., 1964. Вооружение скифов // САИ. Вып. Д1–4.

Скорый С.А., 1999. Киммерийцы в украинской Лесостепи. Киев.

Пряжки-розподілювачі

Представлені трьома екземплярами. У вигляді зрізаного конуса, пустотілі, з чотирма отворами, розміщеними симетрично в бічних стінках.

Кістка. Різьблення, шліфування, свердлення. Висота – 11 мм; діаметр основ – 11 і 6 мм; діаметр отворів – по 6 мм. Інвентарний № БД 6827/1–3. Збереженість: збереглися у фрагментах, просочені окисами міді.

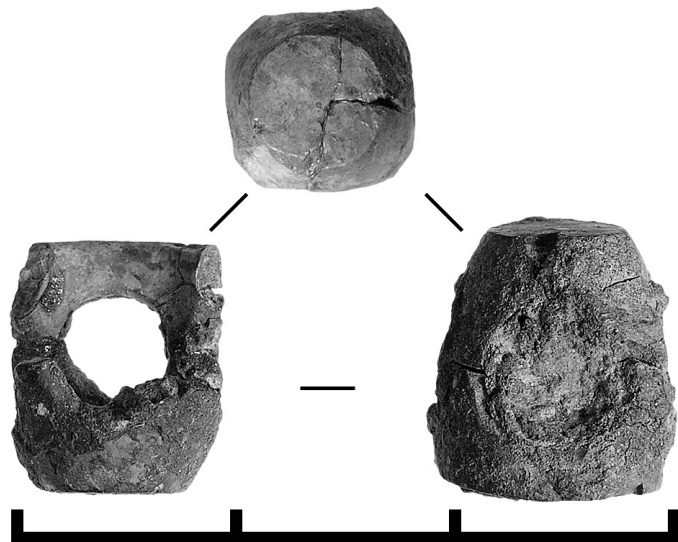

Рис. 13. Пряжка-розподілювачі.

Аналогії:

Кістяні пряжки-розподілювачі з двома парами наскрізних поперечних отворів для з'єднання ременів оголів'я коня – характерні предмети ранньоскіфського вуздечкового набору: у Східноєвропейському Лісостепу вони особливо добре представлені в курганах Посулля на Лівобережжі (Ильинская 1968: 108, табл. II, 44–48; XII, 8, 23; XIII, 10; XIX, 5; XXI, 5; XXXIV,

6, 13; XXXIX, 6). У Дніпровському Правобережжі ці предмети зустрічаються рідше, наприклад, відомі в курганах № 407 (VII – початок VI ст. до н.е.) і № 447 (перша половина VI ст. до н.е.) поблизу с. Журавка (*Ильинская 1975: 111, табл. XX, 8–9; 112, табл. XXI, 17*). Пряжки-розподільвачі з Іванковичів відрізняються малими розмірами, тому вони могли слугувати наконечниками зав'язок захисного обладунку або сагайдачного набору, тим більш, що на них виявлені окиси міді.

Література:

Ильинская В.А., 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.

Ильинская В.А., 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.

Прикраси

До складу цієї групи належать скляні бісер та намистини, мушлі каурі (*surrea moneta*), бронзові цвяхоподібні сережки та золоті пластина у вигляді стронених кружалець і спіралеподібна пронизка.

Бісер

Дрібний коротко-циліндричний з глухого скла жовтого та коричневого кольорів. Вдалося взяти близько 250 екземплярів з кількох сотень, які в надмірно вологому придонному заповненні камери розмogli та розпалися.

Скло. Формування.

Діаметр бісерин – близько 2.5 мм; діаметр отворів – 1 мм.

Інвентарний № Б 8515.

Збереженість: відреставровані.

Експонується у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Дрібні намистини (бісер) характерні для античних пам'яток (*Алексеева 1978: 72, тип. 166, табл. 33, 71*) та поховань доби скіфської архаїки (*Ильинская 1968: 141; Ковпаненко 1981: 119; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989: 73*), де вони нараховувалися іноді сотнями і навіть тисячами штук, як, наприклад, у кургані Червона Могила біля с. Флярківка (*Ковпаненко 1984: 112*). Вони є типові для гальштатських пам'яток, у першу чергу для балканської периферії (*Дараган 2011: 610*).

Література:

Алексеева Е.М., 1978. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. Г1–12.

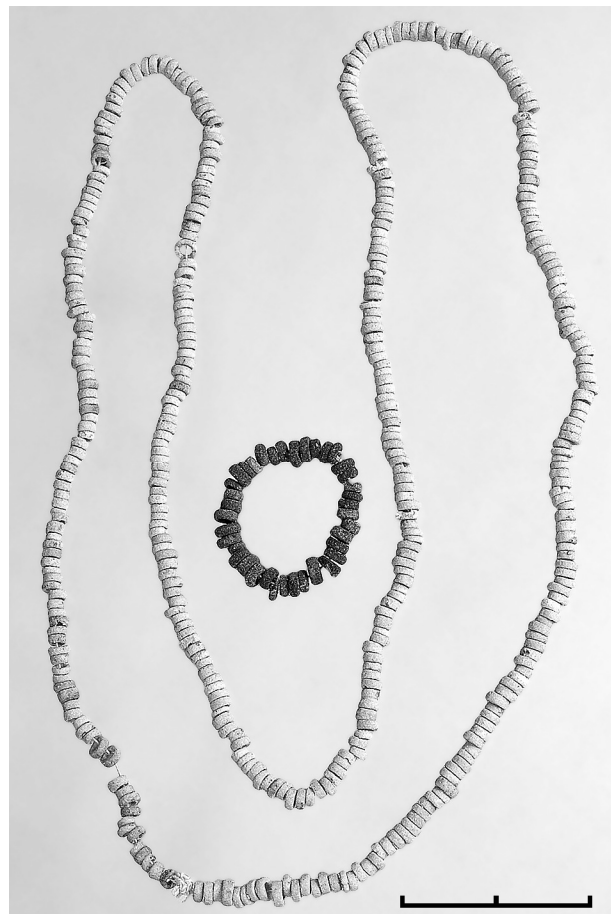

Рис. 14. Бісер.

- Дараган М.Н., 2011. Начало раннего железного века в Днепроградской Правобережной Лесостепи. Киев.
- Ильинская В.А., 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.
- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.
- Ковпаненко Г.Т., 1984. “Червона Могила” у с. Флярковка // Древности Евразии в скифо-античное время. Москва.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А., 1989. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). Киев.

Намистини скляні

Намистини округлі, сплющені, з прозорого жовтого скла (17 цілих і 7 фрагментів).

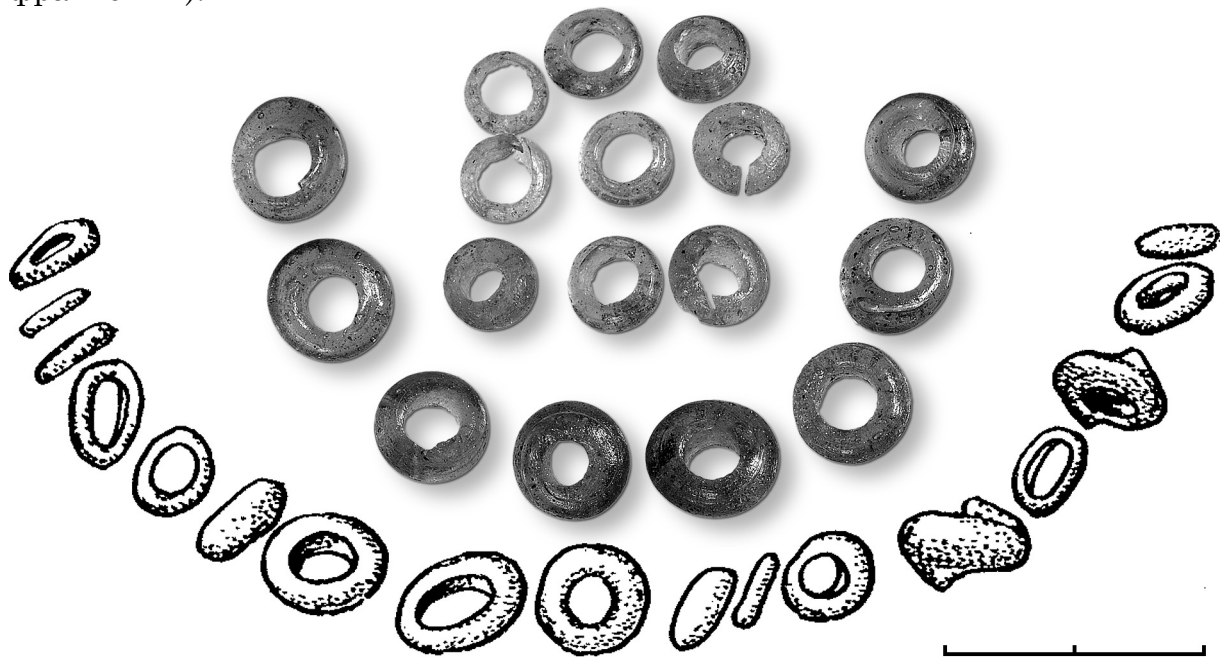

Рис. 15. Скляні намистини

Скло. Навивання на основу.

Діаметр намистин – 7–10 мм; діаметр отворів – 3.5–5 мм.

Інвентарний № Б 8516.

Збереженість: відреставровані, три намистини розколоті.

Експонуються у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Подібні намистини добре відомі в архаїчних могилах Лісостепу, наприклад, у кургані Переп'ятиха (Скорый 1990: 34–35, рис. 5, 2). Різноманітні скляні намистини, можливо, були античним експортом до Лісостепу (Алексеева 1978: 65, тип. 17, табл. 33, 1).

Література:

- Алексеева Е.М., 1978. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. Г1-12.
- Скорый С.А., 1990. Курган Переп'ятиха (до етнокультурної історії Дніпровського Лісостепового Правобережжя). Київ.

Мушлі *Cyprea moneta*

Намисто з мушлів Каурі (21 ціла та 12 фрагментів). Мають овальні отвори для нанизування.

Мушля. Свердлення.

Довжина мушель – 17–20 мм; ширина – 10–15 мм; розміри отворів – від 10×14 мм до 9×7 мм.

Інвентарний № Б 8514.

Збереженість: цілі законсервовані, мають сколи.

Експонуються у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Мушлі *Cyprea moneta*, за останніми даними, виявлені в десяти комплексах ранньоскіфського часу Придніпровського Лісостепу, шість з яких розташовані на Правобережжі (Бруяко 1999: 51–52, приложение 1).

Ймовірно, у складі намиста таких мушлів могло бути досить багато. Так, у непограбованій могилі кургану № 100 поблизу с. Синявка в одному з намист нараховувалося понад 160 мушлів Каурі (Ковпаненко 1981: 119).

Висловлено досить цікаву думку про те, що до лісостепових областей Східної Європи ці мушлі потрапляли не раніше VII ст. до н.е. з території Північного Кавказу, де вони були добре відомі вже з більш раннього часу (Бруяко 1999: 49–50). Такі мушлі походять з басейну Індійського океану, Перської затоки або Червоного моря (за визначенням наукового співробітника Національного науково-природничого музею НАН України Л.Г. Монило).

Література:

Бруяко И.В., 1999. Моллюски семейства Сургеа и памятники раннескифской эпохи в Восточной Европе // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). М.

Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.

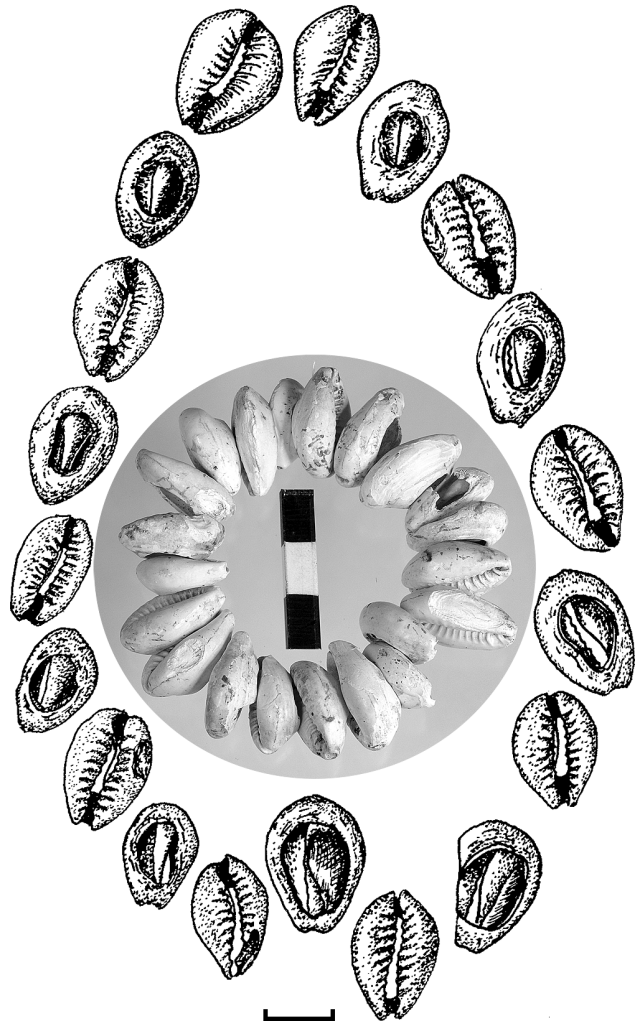

Рис. 16. Мушлі

Сережки цвяхоподібні

Сережки цвяхоподібні (2 екз.) у вигляді спірально зігнутого в один оберт круглого в перетині стрижня з широким круглим пласким щитком на одному кінці та незначним розширенням на іншому.

Бронза. Лиття.

Висота – 22 мм; діаметр щитка – 15 мм; діаметр стрижня – 3 мм.

Інвентарні №№ Б 8510/1-2.

Збереженість: відреставрована. Одна з них – з великою кількістю раковин (особливо великі під щитком); у центрі щитка з лицевого боку – невеликий отвір. Друга з них розпалася під час реставрації на три фрагменти: два від стрижня та один – від щитка.

Сережка цвяхоподібна, у вигляді спірально зігнутого в один оберт круглого в перетині стрижня з маленьким грибоподібним щитком на одному кінці.

Бронза. Лиття.

Висота – 22 мм; діаметр щитка – 5 мм; діаметр стрижня – 2 мм.

Інвентарний № БД 6825.

Збереженість: відреставрована.

Експонується у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Бронзові цвяхоподібні сережки або скроневі підвіски – типові прикраси населення Лісостепу ранньоскіфської доби, особливо, у Дніпровському Правобережжі, хоча вони відомі також на Лівобережжі Дніпра. Не виключене їх західне походження (Клочко 2007: 87-89).

Екземпляри з вузьким щитком більш характерні для Середнього Подністров'я (Петренко 1978: 21, 26).

Сережки-завушниці обох типів, аналогічні знахідкам у кургані поблизу с. Іванковичі, виявлені в архаїчному кургані № 2 поблизу с. Раків Кут Тернопільської області (Sulimirski 1936: 79, fig. 18). Подібні прикраси з вузьким щитком походять з кургану № 35 поблизу с. Бобриця у Пороссі (Ковпаненко 1981: 14, рис. 10, 19–20).

Література:

Клочко Л.С., 2007. Цвяхоподібні сережки передскіфського та скіфського часу // Ранній залізний вік Євразії: до 100-річчя від дня народження Олексія Івановича Тереножкіна. Матеріали Міжнародної наукової конференції (16-19 травня 2007 р.). Київ-Чигирин.

Ковпаненко Г.Т., 1981. Кургани раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.

Петренко В.Г., 1978. Украшения Скифии в VII – III вв. до н.э. // САИ. Вып. Д4–5.

Sulimirski T., 1936. Scytowie na Zachodniem Podolu. Lwow.

Рис. 17. Сережки цвяхоподібні

Пластина у вигляді строєних кружалець

Пластина фрагментована, округлої форми з тисненим орнаментом у вигляді чотирьох концентричних кіл. Можливо, є частиною пластини з трьох кружалець, з'єднаних так, що зовнішній контур виробу нагадує трикутник.

Золото 585°; вага – 0.14 г (Акт апробації від 18.07.2003 р.). Кування, тиснення.

Діаметр – 15 мм, товщина пластини – менше 0.1 мм.

Інвентарний № ДРА 1596.

Збереженість: фрагментована, кородована, місцями деформована. На краях є чотири тріщини й помітні місця зламу ще двох, можливо, подібних частин пластини. Невеликий фрагмент краю відламаний.

Аналогії:

Фрагментована золота пластина доповнює невелику

серію золотих аплікацій у вигляді строєних кружалець з поховань знаті Східноєвропейського Лісостепу кінця VII – початку VI ст. до н.е. Такі пластини знайдені у курганах: № 35 поблизу с. Бобриця; № 100 поблизу с. Синявка; № 407 поблизу с. Журавка; на полі біля колишньої Володимирської економії поблизу м. Сміли; № 13 (?) поблизу с. Михайлівка (Пруси); № 13 поблизу хутору Попівка; № 2 в урочищі Осняги на захід від Більського городища (*Ковпаненко 1981: 13–15, рис. 10, 3; 51–52, рис. 41, 5; Ильинская 1968: 60, табл. ЛІІ, 13–15; 1975: 24, табл. X, 7, XXIII, 1; Ханенко 1900: табл. XLIII, 354; Шрамко 1987: рис. 71, 13*).

У непограбованих могилах курганів № 35 поблизу с. Бобриця та № 100 поблизу с. Синявка на Черкащині вони входили до складу головних уборів, будучи прикріпленими до налобної стрічки. Ця обставина дозволяє зробити припущення про те, що подібні аплікації, поряд з пластинами з зображенням тварин (кона, оленя), складали традиційний комплекс ранньоскіфського головного убору, наділеного особливим магічним змістом, що був пов'язаний з культом сонця та родючості.

В таких уборах могли бути поховані знатні особи, які виконували функції жерців (*Ильинская 1968: 136; 1975: 152*). Разом з тим, подібні прикраси не були виключно оздобленням архаїчних головних уборів (*Мирошина 1977: 89*).

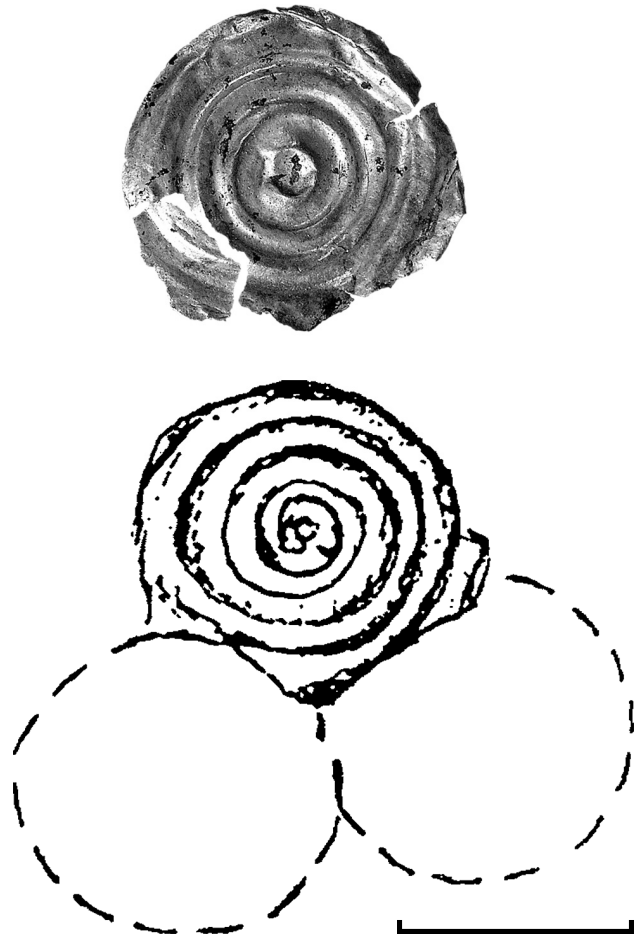

Рис. 18. Золота пластина у вигляді строєних кружалець

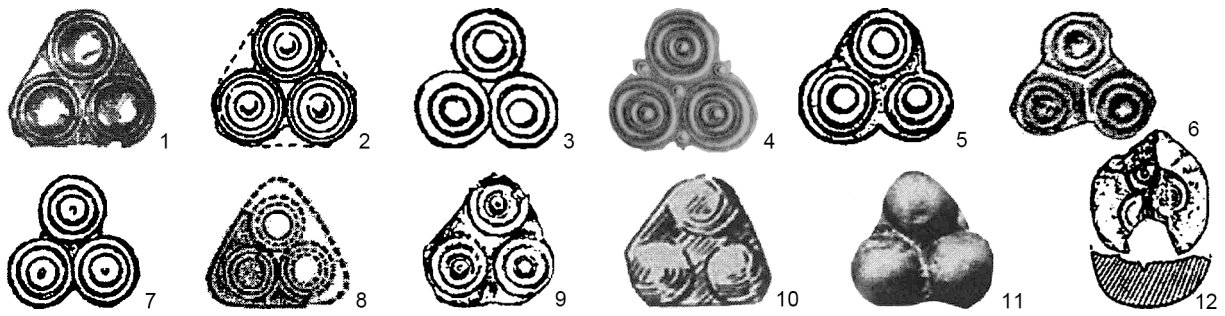

Рис. 19. Золоті платівки-аплікації із строєних кружалець на архаїчних головних уборах:

1 – курган № 100 поблизу с. Синявка; 2 – курган № 35 поблизу с. Бобриця; 3 – курган № 407 поблизу с. Журавка; 4 – поле поблизу Володимирської економії; 5 – курган поблизу хут. Попівка у Посуллі; 6 – курган поблизу с. Пруси; 7 – курган № 2 поблизу с. Осняги у Поворсклі; 8 – курган поблизу с. Глеваха; 9 – курган № 1 поблизу с. Марченки у Поворсклі; 10 – курган № 3 поблизу с. Доляни у Подністров'ї; 11 – курган поблизу с. Флярковка; 12 – глиняна матриця для відливки подібних пластин, напіземлянка № 1 городища Тараща (Безсонова, Романюк 2004: 90-91)

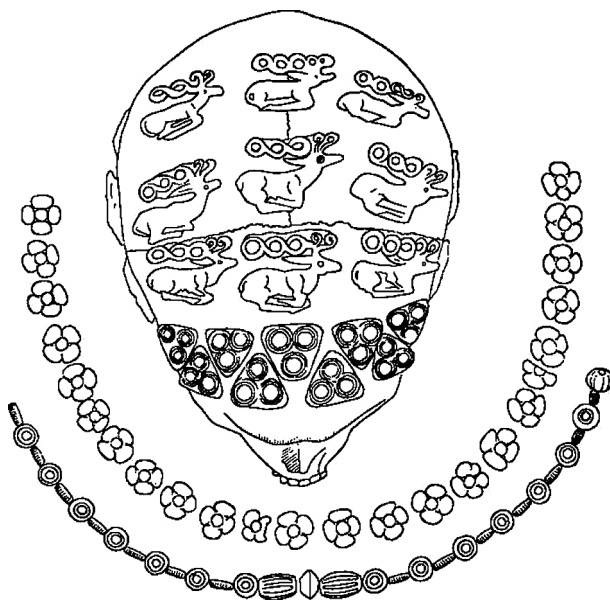

Рис. 20. Золоті прикраси парадного вбрання з кургану № 100 поблизу с. Синявка Черкаської обл. (Іллінська 1971: 75, рис.1)

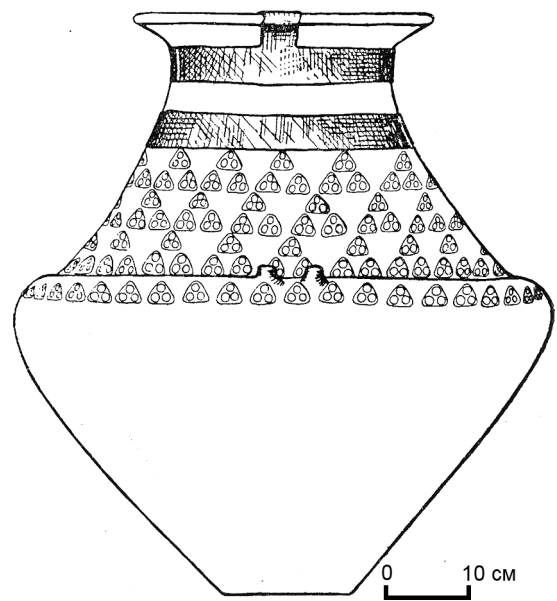

Рис. 21. Відбитки золотих пластин-аплікацій із строєних кружалець на корчазі з кургану поблизу с. Глеваха Київської обл. (Тереножкін 1954: 92, рис. 13)

Як відомо, у кургані поблизу с. Глеваха відбитками таких пластин була прикрашена чорнолощена корчага (Тереножкін 1954: 92, рис. 13). Така техніка прикрашення посуду була розповсюджена у Центральній та Південній Європі, Центральній та Північній Італії. Подібні пластини знайдені у похованнях південногальштатської периферії та альпійського гальштату (Дараган 2011: 694, рис. V. 71, 2–6).

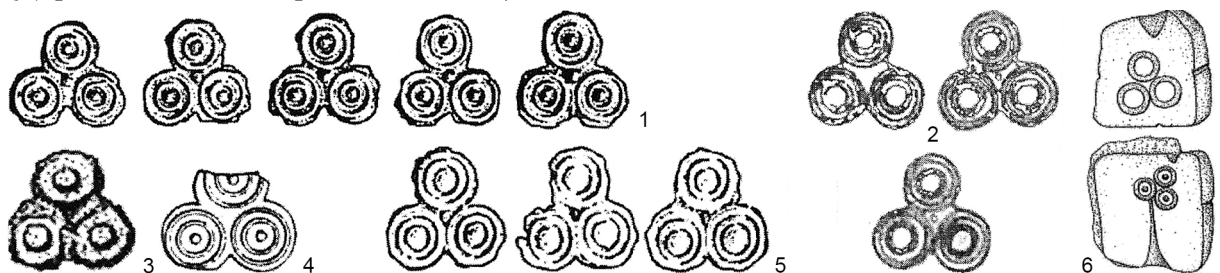

Рис. 22. Платівки-аплікації з поховань південногальштатської периферії і альпійського гальштату (Дараган 2011: 694, рис. V. 71, 2–6): 1 – Crnomelj, gom. 1; 2 – Velike Malence; 3 – Mezochat; 4 – Hallstatt, 505; 5 – Crnomelj, gom. 1, grob. 2; 6 – Beska Kalakaca (Dular 1984; Gustin 1994; Hansel, Kalicz 1987; Medovich 1978; Hodson 1990)

Література:

- Безсонова С.С., Романюк В.В., 2004. Поселення скіфського часу на території м. Тараща // Археологія. № 2.
- Дараган М.Н., 2011. Начало раннего железного века в Днепроградской Правобережной Лесостепи. Киев.
- Ильинская В.А., 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.
- Іллінська В.А., 1971. Золоті прикраси скіфського архаїчного убору // Археологія. Вип. 4.
- Ильинская В.А., 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.
- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.
- Мирошина Т.В., 1977. Об одном типе скифских головных уборов // СА. 3.
- Тереножкін О.І., 1954. Курган біля с. Глеваха // Археологія. Т. IX.
- Ханенко Б.Н. и В.И., 1900. Древности Приднепровья. Вып. III. Киев.
- Шрамко Б.А., 1987. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев.

Пронизка

Пронизка вита, пружиноподібна, виготовлена з тонкого, круглого в перетині, дроту, закрученого у 13 обертів.

Золото 900°; вага – 0.54 г (Акт апробації від 18.07.2003 р.).
Кування.

Довжина – 8,5 мм; діаметр – 3.5 мм; діаметр дроту – 0.5 мм.

Інвентарний № ДРА 1597.

Збереженість: кородована.

Рис. 23. Пронизка

Аналогії:

Пронизки могли входити до складу намист. На жаль, могила з кургану поблизу с. Іванковичі пограбована, тому важко уявити повний склад намиста з нього. В усякому разі, такі виті пружиноподібні пронизки, як і ті, що складаються з двох тиснених і спаяних половинок з рифленою поверхнею, які імітують пружиноподібні, знайдені у кургані № 100 поблизу с. Синявка на Черкащині (Ковпаненко 1981: 51, рис. 41, 13, 15; 115, рис. 63, 17, 19; 119).

На шиї основного похованого з цього кургану було три намиста. До складу одного з них входили 15 золотих пронизок, які чергувались з 14 золотими круглими пластинами з прокресленими на них концентричними колами, між якими були три намистини з гірського кришталю, і одна – з сердоліку.

Цілком імовірно, що пронизки з Іванковичів могли чергуватися із знайденими в кургані округлими скляними намистинами жовтого кольору (у могилі знайдено 17 цілих і 7 фрагментів цих намистин).

Література:

- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.

Посуд

Горщик тюльпаноподібний

Горщик ліпний, тюльпаноподібної форми, з відігнутих закругленим вінцем, широким горлом та пласким денцем. Тулуб злегка розширений у середній і звужений у придонній частині. Вінчик прикрашений наліпним валиком з частими пальцевими вдавленнями. Під валиком – наколи, які утворюють з внутрішнього боку “перлини”. Середня частина тулуба також прикрашена наліпним валиком з роз’єднаними кінцями, один з яких опущений донизу з нахилом ліворуч. Тісто з домішками кварцу або слюди. Поверхня заглажена, колір зовні піщано-жовтий.

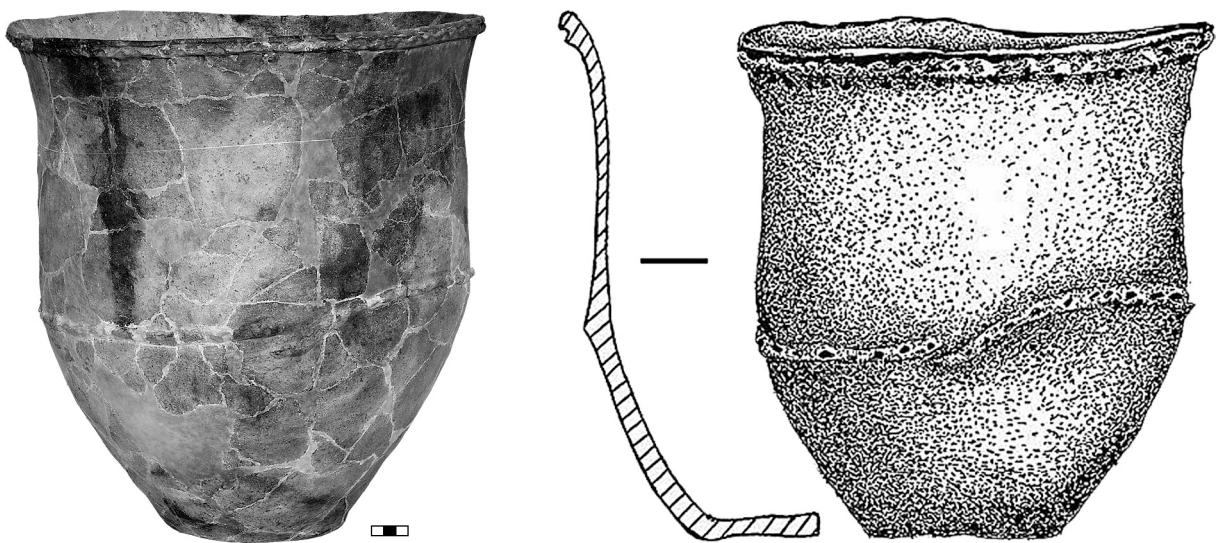

Рис. 24. Горщик тюльпаноподібний

Глина. Ручне формування.

Висота – 453 мм; діаметр вінця – 395×416 мм; діаметр тулуба – 360 мм; діаметр дна – 165 мм.

Інвентарний № Б 8513.

Збереженість: відреставрований, складається з 220 фрагментів.

Експонується у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Горщики тюльпаноподібного профілю з двома наліпними валиками, розчленованими пальцевими вдавленнями, – звичайний посуд населення Правобережного Лісостепу у VII ст. до н.е. (*Ильинская 1975: 144, 146, рис. 22, 11*). Посудини з подібною орнаментациєю знайдені у курганах № 1 поблизу с. Гатне, № 5 поблизу с. Рижанівка, поблизу с. Мала Офірна, на поселенні поблизу с. Хрещатик та ін. При цьому екземпляр з Малої Офірни кінця VII ст. до н.е. подібний за формою та орнаментациєю до горщика з Івановичів, тільки менший за розмірами (*Петровська 1968: 170–171, рис. 6, 7, 172*).

За класифікацією М.Н. Драган, ця кухонна посудина належить до профільованих горщикоподібних – тип 3, варіант А (*Драган 2011: 390–391, табл. 147, 2; 205, 9*). Цей тип відомий на жаботинських пам’ятках Середнього Подніпров’я й характерний лише для пам’яток як цього регіону, так і Поворскля.

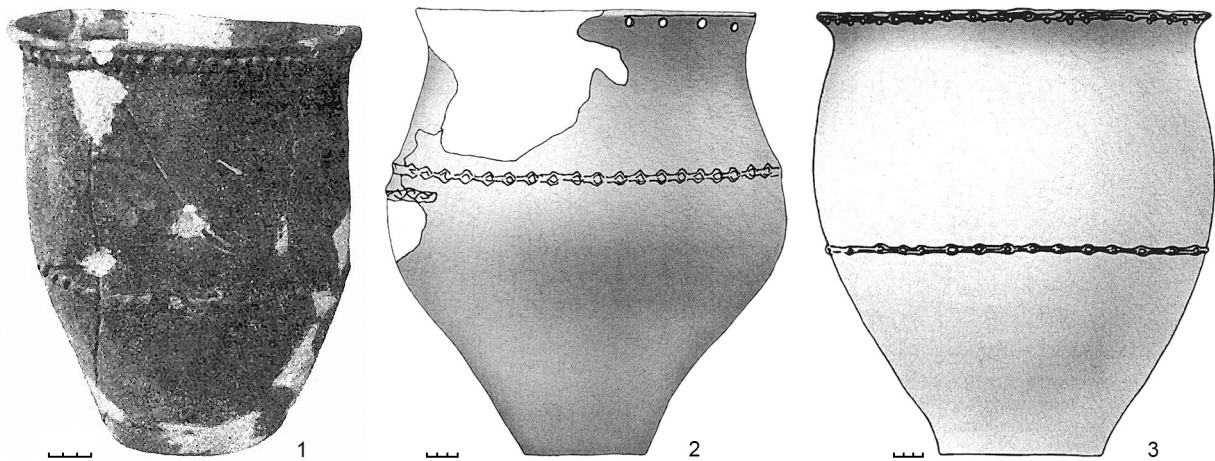

Рис. 25. 1 – корчага з кургану поблизу с. Мала Офірна Фастівського р-ну Київської обл. (Петровська 1968: 170–171, рис. 6, 7, с. 172); кухонний горщик з поселення Жаботин, розкоп 17/1958, яма № 1 (Дараган 2011: 300, табл. 147, 2); кухонний горщик з поселення Жаботин, розкоп 20/1972, велика яма (Дараган 2011: 358, табл. 205, 9)

Література:

Дараган М.Н., 2011. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев.

Ильинская В.А., 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.

Петровська Є.О., 1968. Курган VI ст. до н.е. біля с. Мала Офірна на Київщині // Археологія. Т. XXI.

Горщик круглодонний

Горщик ліпний, круглодонний, з відігнутих в'язками і яйцеподібним тулубом. Краї в'язки зрізані горизонтально. Тісто з домішками крупного кварцового піску. Зовнішня поверхня темно-коричнева.

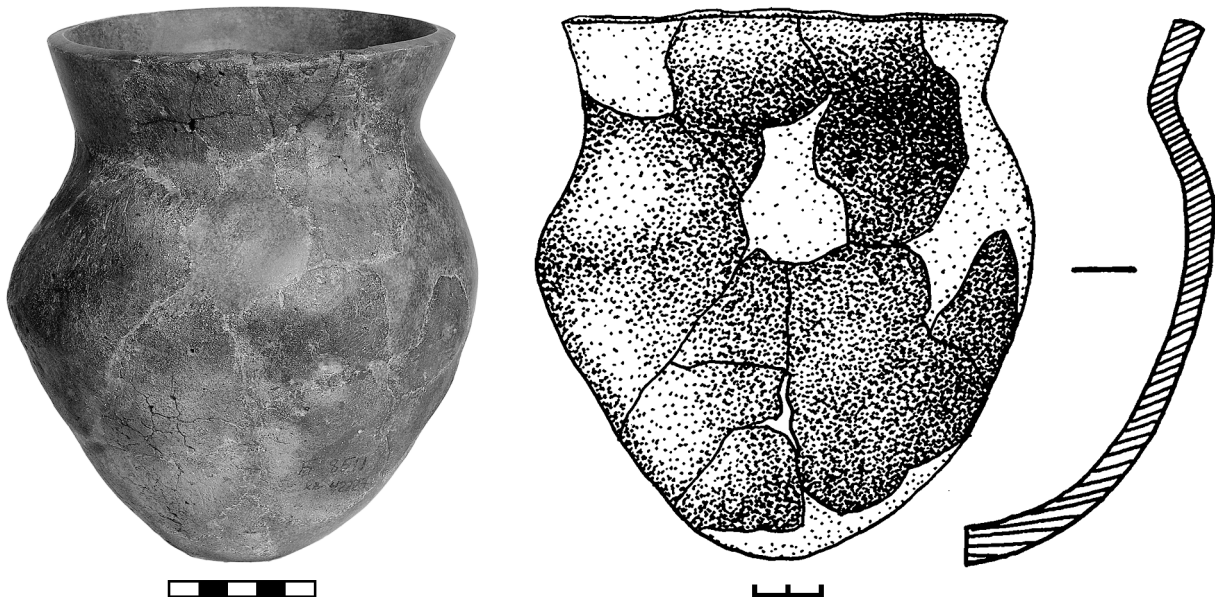

Рис. 26. Горщик круглодонний

Глина. Ручне формування.

Висота – 195 мм; діаметр в'язки – 145 мм; діаметр тулуба – 175 мм.

Інвентарний № Б 8511.

Збереженість: відреставрований.

Експонується у Національному музеї історії України.

Аналогії:

Два круглодонних яйцеподібних горщики (один цілий, другий – фрагмент верхньої частини) є типовими посудинами раннього періоду милоградської культури (*Мельниковская 1967: 98*, рис. 42, с. 101, 104). Подібна кераміка відома і на поселеннях підгірцівського варіанта милоградської культури Київщини (*Даниленко 1956: 8; Петровська 1971: 11*), а також зустрічаються і на городищах скіфської культури Київського Подніпров'я, а саме: на Великому Ходосівському (*Батуревич 1986: 17–18*). У похованнях скіфської культури Лісостепу горщики милоградського типу виявлені вперше.

Література:

- Батуревич Е.Ю., 1986. К вопросу о керамическом комплексе городищ скифского времени Киевского Поднепровья // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тез докл. М.
- Даниленко В.М., 1956. Дослідження пам'яток підгірцевського та бобринського типів на Київщині в 1950 р. // АП. т. 6.
- Мельниковская О.Н., 1967. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М.
- Петровська Є.О., 1971. Підгірцівські пам'ятки Київського Подніпров'я // Археологія. Вип. 2.

Горщик з розчосами (фрагмент)

Фрагмент верхньої частини ліпної посудини (горщика) з відігнутим вінцем та округлими плічками. На вінці і плічках – вертикальні розчоси. Колір поверхні – від темно-коричневого до червоно-коричневого. Тісто щільне з незначними домішками крупного товченого кварцу. Черепок на зламі цегельно-червоний, випал – рівномірний.

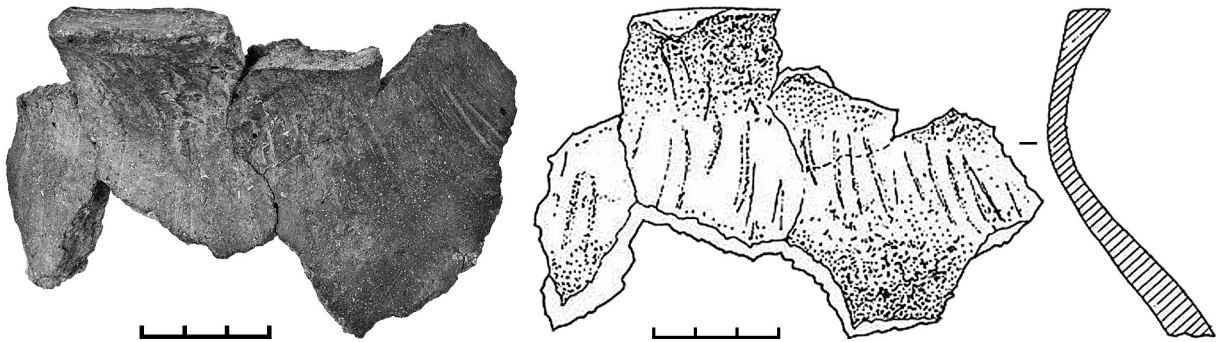

Рис. 27. Фрагмент ліпного горщика

Розміри фрагмента: 113×70 мм.

Інвентарний № БД 6833.

Збереженість: склеений з чотирьох фрагментів.

Аналогії:

Горщики з розчосами на зовнішній поверхні не характерні для кераміки Лісостепу скіфської доби і пов'язані з традиціями виготовлення ліпного посуду населенням північних територій – племенами культури штрихованої кераміки Середньої Білорусії (*Митрофанов 1978: 28–30; 64*, рис. 12; 66, рис. 14). Такий посуд у невеликій кількості потрапляв на землі сусідніх племен милоградської культури (*Мельниковская 1967: 98*) і, вочевидь, через їх посередництво – до Київського Подніпров'я.

Література:

Мельниковская О.Н., 1967. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М.

Митрофанов А.Г., 1978. Железный век Средней Белоруссии. Минск.

Кухоль

Кухоль ліпний з закругленим вінчиком, прямими вертикальними стінками, дещо звуженими в нижній частині та пласким денцем. Ручка кругла в перетині. Верхня її частина прикріплена до вінця, нижня – до тулуба. Зовнішня поверхня піщано-жовтого кольору.

Глина. Ручне формування.

Висота – 130 мм;

діаметр вінця – 142×157 мм;

діаметр денця – 85 мм;

діаметр ручки – 15 мм.

Інвентарний № Б 8512.

Збереженість: відреставрований.

Експонується у Національному музеї історії України.

Рис. 28. Кухоль

Аналогії:

Плоскодонний кухоль у вигляді прямостінної банки – нехарактерний вид посуду для керамічного комплексу Придніпровського Лісостепу скіфського часу. Разом з тим, досить близькі за формою посудини широко відомі серед кераміки лужицької культури західніших територій, у тому числі її східної ульвівської групи, що охоплює територію Західної Волині (Крушельницька 1985: 64, рис. 20, 3; Балагури, Крушельницька, Конопля і др. 1990: 109, рис. 33, 2). Найбільш схожими з представленою посудиною є кухлі, знайдені у могильнику біля с. Рованці на лівому березі р. Стир. (Балагури, Крушельницька, Конопля і др. 1990: 111, рис. 34, 16). Декілька таких кухлів знайдено на Більському городищі у басейні р. Ворскла на Лівобережжі, але їх походження цілком правомірно пов'язують з лужицько-висоцьким середовищем (Светличная 1996: 154, рис. 1, 25).

Література:

Балагури Э.А., Крушельницкая Л.И., Конопля В.М. и др., 1990. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). Киев.

Крушельницька Л.І., 1985. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. Київ.

Светличная Е.И., 1996. О связях населения Бельского городища и Днепровского Левобережья с лужицко-высоцкими племенами // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. Полтава.

Горщик зі слідами загладжування жмутом трави (фрагменти)

Фрагменти (8) верхньої частини ліпного горщика з прямим відігнутих закругленим вінцем, округлими плічками і тулубом зі слідами загладжування пучком трави на поверхні. Тісто з домішками кварцу. Нижня половина посудини відсутня. Випал слабкий. Поверхня вкрита товстим шаром ангобу, “що мажеться”. Черепок на зламі сірий. Колір поверхні – від сірого до жовто-піщаного.

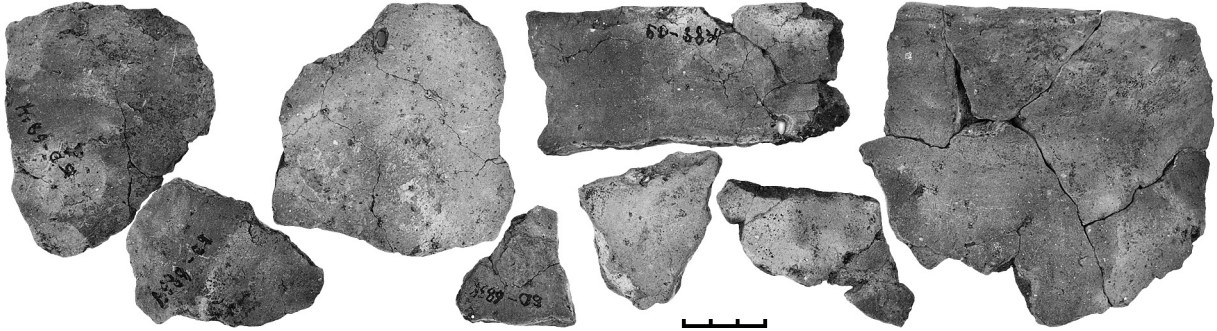

Рис. 29. Фрагменти верхньої частини ліпного горщика

Глина. Ручне формування.

Фрагменти вінець: 135×102 мм, 112×50 мм; фрагменти стінок: максимальний – 105×95 мм, мінімальний – 43×40 мм.

Інвентарний № БД 6834.

Збереженість: фрагменти, черепки дещо кришаться. Один фрагмент вінець склеєний з двох частин, другий – з трьох. Стінки горщика складаються з шести фрагментів.

Чашечка (фрагмент)

Фрагмент ліпної чашечки (?) з прямим, дещо відігнутих та заокругленим вінцем, з домішками піску в тісті.

Глина. Ручне формування.

Розміри фрагмента: 25×23 мм; товщина – 5 мм.

Інвентарний № БД 6826.

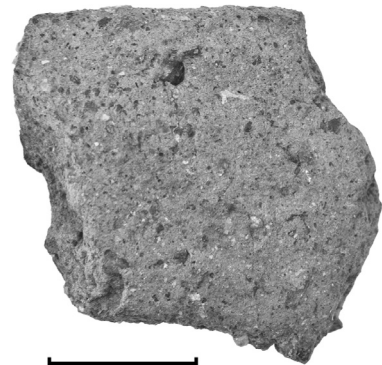

Рис. 30. Фрагмент чашечки

Посудина товстостінна (фрагмент)

Фрагмент стінки товстостінної ліпної посудини. Випал рівномірний, тісто добре відмучене зі значними домішками товченого граніту.

Зовнішня поверхня червоного кольору, внутрішня – темно-сірого.

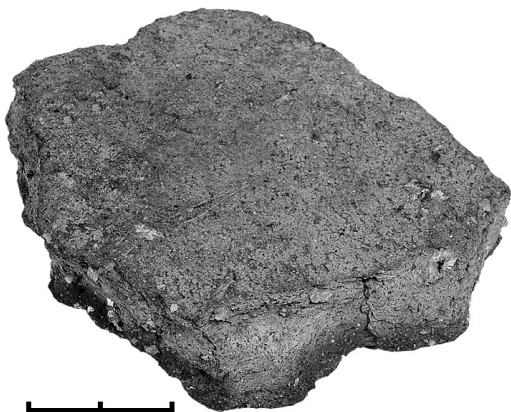

Рис. 31. Фрагмент посудини

Глина. Ліплення.

Розмір фрагмента: 57×52 мм; максимальна товщина – 14 мм.

Інвентарний № БД 6832.

Збереженість: фрагмент.

Посудина плоскодонна (фрагменти)

Фрагменти (5) тулуба та придонної частини невеликої ліпної плоскодонної посудини. Віднесені до однієї посудини внаслідок значної схожості тіста, домішок, товщини, характеру обробки та кольору поверхні. Тісто щільне, з домішками крупних часток товченого кварцу. Випал рівномірний. Колір поверхні – від темно-сірого до світло-сірого.

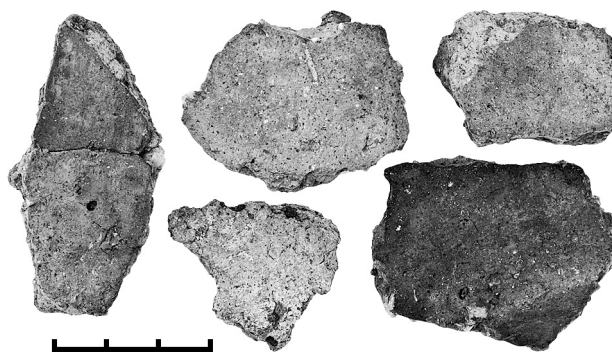

Рис. 32. Фрагменти ліпної плоскодонної посудини

Глина. Ручне формування.

Товщина стінок – 4–5 мм; товщина денця – 4 мм.

Інвентарний № БД 6829.

Збереженість: один фрагмент денця склеєний з двох частин.

Диск ліпний (фрагменти)

Фрагменти (2) плаского ліпного диска зі злегка заглибленою внутрішньою та дещо опуклою зовнішньою поверхнею, заокругленими краями з ледь помітним бортиком. Тісто щільне, з домішками товченого кварцу та слюди. Виготовлені дуже ретельно. Поверхня з обох боків залощена. Колір глини червонувато-сірий. На одному з фрагментів – орнамент у вигляді ледь помітних неглибоких прокреслених смуг.

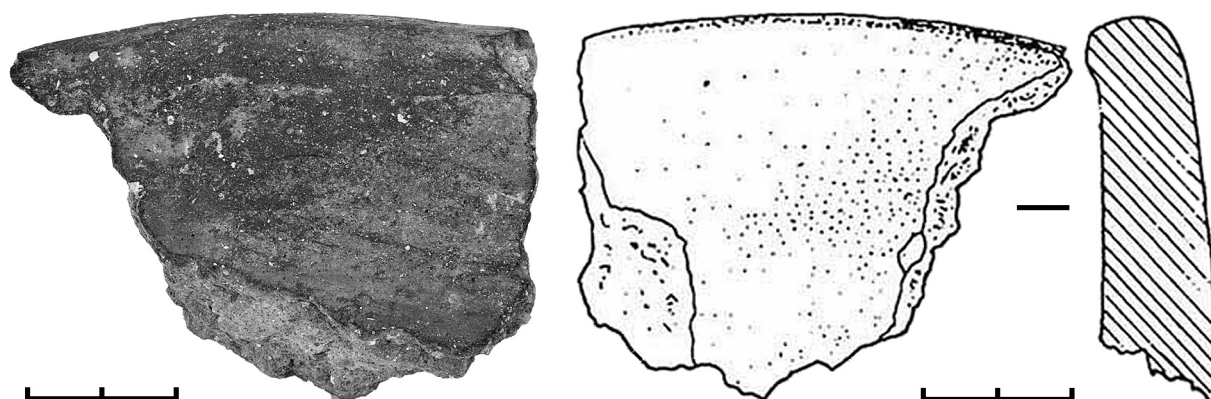

Рис. 33. Фрагменти ліпного диска

Глина. Ручне формування.

Розміри фрагментів: краї диска – 67×45 мм, скола – 55×29 мм; товщина – 12–17 мм. Ймовірний діаметр – 300 мм.

Інвентарні №№ БД 6830, 6831.

Збереженість: фрагменти.

Аналогії:

Ліпні диски призначалися для випікання культових коржів, хліба або печива. Місце їх побутування – територія лісостепової зони України. Час побутування – з кінця IX ст. до н.е. до VII ст. н.е. Належать до категорії кухонного посуду, могли використовуватися в ритуальних цілях. У збірці Національного музею історії України нараховується 283 фрагменти таких глиняних дисків та 5 цілих відреставрованих. Майже всі вироби знайдені на

поселеннях та городищах. З них 107 одиниць належать до VII–VI ст. до н.е., 178 – до I ст. до н.е.–I ст. н.е., а три датуються VI–VII ст. н.е.

Коржі, що випікалися на глиняних дисках, присвячувалися божествам, пов'язаним з культом родючості. На їх честь влаштовувалися святкування, які майже завжди супроводжувалися випіканням, ритуальним споживанням та принесенням у жертву богам культових коржів, хліба, печива. Круглі коржі вважалися символом сонця. Диски були також пов'язані з культом домашнього вогнища. Крім того, вони супроводжували померлих до потойбічного світу.

Знахідки дисків відомі як на поселеннях ранньоскіфського часу Лисостепу, наприклад, біля сіл Іване-Пусте та Залісся на Середньому Дністрі, так і на поселеннях пізнішого часу, наприклад, Шарпівському городищі 2-ої половини VI–IV ст. до н.е. у Середньому Подніпров'ї (Стрельник, Хомчик 2004: 182).

Багато подібних предметів, які у М.М. Драган названо “кружки из обточенных стенок посуды” (Драган 2011: 430, рис. IV. 46, 12–19), знайдено на поселеннях жаботинського та ранньоскіфського часу. Деякі дослідники вважали, що їх могли використовувати як прокладки між посудинами під час обпалення (Смирнова 1961: 19), інші – як лоцил під час оброблення поверхні посуду чи шпателью для його формовки (Гольцева, Кашуба 1995: 27) або для виділки шкіри.

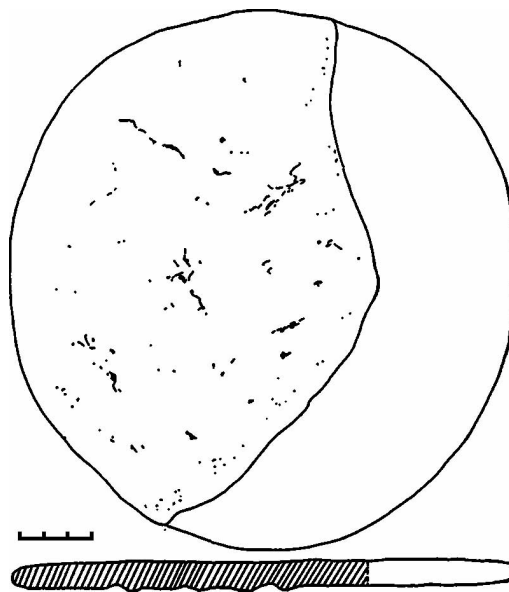

Рис. 34. Диск (фрагмент) з поселення VI ст. до н.е. поблизу с. Іване-Пусте Борщівського р-ну Тернопільської обл. (Стрельник, Хомчик 2004: 180, рис. 1)

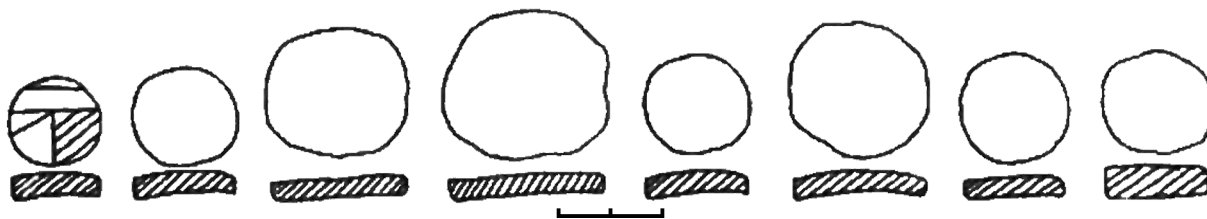

Рис. 35. “Кружки” з різних поселень жаботинського та ранньоскіфського часу (Драган 2011: 430, рис. IV. 46, 12–19)

Література:

- Драган М.Н., 2011. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев.
- Гольцева Н.В., Кашуба М.Т., 1995. Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья. Тирасполь. № 27.
- Смирнова Г.И., 1961. Севериновское городище (по материалам юго-подольской экспедиции 1947–1948, 1953 гг.) // АСГЭ. № 2.
- Стрельник М., Хомчик М., 2004. Диски глиняні для випікання культових коржів та печива (IX ст. до н.е. – VII ст. н.е.). На матеріалах Національного музею історії України // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. Тематичний збірник наукових праць. Київ.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Алексеева Е.М.*, 1978. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. Г1–12.
- Антонович В.Б.*, 1895. Археологическая карта Киевской губернии. Москва.
- Балагури Э.А.*, 1990. *Крушельницкая Л.И., Конопля В.М. и др.* Археология Прикарпаття, Вольни и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). Киев.
- Батуревич Е.Ю.*, 1986. К вопросу о керамическом комплексе городищ скифского времени Киевского Поднепровья // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тез. докл. Москва.
- Батчаев В.М.*, 1985. Древности предскифского и скифского периодов // Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии в 1972–1979 гг. Т. 2. Нальчик.
- Безсонова С.С., Романюк В.В.*, 2004. Поселення скіфського часу на території м. Тараща // Археологія. № 2.
- Бруяко И.В.*, 1999. Моллюски семейства Sургеа и памятники раннескифской эпохи в Восточной Европе // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б. Н. Гракова). Москва.
- Бунятян Е.П.*, 1985. Методика социальных реконструкций в археологии (по материалам скифских могильников IV–III вв. до н.э.). Киев.
- Галанина Л.К.*, 1977. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга) // САИ. Вып. Д1–33.
- Галанина Л.К.*, 1995. Раннескифские стрелковые наборы из Келермесских курганов // АСГЭ. № 32.
- Галанина Л.К.*, 1997. Келермесские курганы. “Царские” погребения раннескифской эпохи. Москва.
- Даниленко В.М.*, 1956. Дослідження пам'яток підгірцевського та бобрицького типів на Київщині в 1950 р. // АП. Т. 6.
- Дараган М.Н.*, 2011. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев.
- Добролюбский А.О.*, 1982. О принципах социологической реконструкции по данным погребального обряда // Теория и методы археологических исследований. Киев.
- Ильинская В.А.*, 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.
- Гллінська В.А.*, 1971. Золоті прикраси скіфського архаїчного убору // Археологія. Вип. 4.
- Ильинская В.А.*, 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И.*, 1980. Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. Киев.
- Ильинская В.А., Тереножкин А.И.*, 1983. Скифия VII–VI вв. до н.э. Киев.
- Клочко Л.С.*, 2007. Цвяхоподібні сережки передскіфського та скіфського часу // Ранній залізний вік Європи: до 100-річчя від дня народження Олексія Івановича Тереножкина. Матеріали Міжнародної наукової конференції (16–19 травня 2007 р.). Київ–Чигирин.

- Ковпаненко Г.Т.*, 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.
- Ковпаненко Г.Т.*, 1984. “Червона Могила” у с. Флярковка // Древности Евразии в скифо-античное время. Москва.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.*, 1989. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). Киев.
- Крушельницька Л.І.*, 1985. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. Київ.
- Маслов, Петренко*, 1998. Курган № 12 могильника Новозаведённое-II // Материалы по изучению историко-культурного наследия Северного Кавказа. Вып. 1. Археология. Ставрополь.
- Массон В.М.*, 1976. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград.
- Мельниковская О.Н.*, 1967. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. Москва.
- Мелюкова А.И.*, 1964. Вооружение скифов // САИ. Вып. Д1–4.
- Мирошина Т.В.*, 1977. Об одном типе скифских головных уборов // СА. № 3.
- Митрофанов А.Г.*, 1978. Железный век Средней Белоруссии. Минск.
- Мошкова М.Г.*, 1984. Предисловие // К. Ф. Смирнов. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва.
- Мурзин В.Ю.*, 1984. Скифская архаика Северного Причерноморья. Киев.
- Ольховский В.С.*, 1978. Раннескифские погребальные сооружения по Геродоту и археологическим данным // СА. № 4.
- Петренко В.Г.*, 1967. Правобережье Среднего Приднепровья в V–III вв. до н.э. // САИ. Вып. Д1–4.
- Петренко В.Г.*, 1978. Украшения Скифии в VII–III вв. до н.э. // САИ. Вып. Д 4–5.
- Петренко В.Г.*, 1986. О погребальном культе у скифских племен Предкавказья в VII–VI вв. до н.э. // XVI Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа. Тез. докл. Орджоникидзе.
- Петровська С.О.*, 1968. Курган VI ст. до н.е. біля с. Мала Офірна на Київщині // Археологія. Т. XXI.
- Петровська С.О.*, 1971. Підгірцівські пам'ятки Київського Подніпров'я // Археологія. Вип. 2.
- Похилевич Л.*, 2005. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. Белая Церковь.
- Пшеничнюк А.Х.*, 2000. Филипповские курганы в центре скифского мира: открытия и исследования // Золотые олени Евразии. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже. СПб.
- Светличная Е.И.*, 1996. О связях населения Бельского городища и Днепровского Левобережья с лужицко-высоцкими племенами // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. Полтава.

- Скорий С.А.*, 1987. Про скифський етнокультурний компонент у населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя // *Археологія*. № 60.
- Скорый С.А., Бессонова С.С.*, 1987. Некоторые вопросы ранней скифской истории и украинская Лесостепь // *Исторические чтения памяти Михаила Петровича Грязнова*. Тез. докл. Омск.
- Скорий С.А.*, 1990. Курган Переп'ятиха (до етнокультурної історії Дніпровського Лісостепового Правобережжя). Київ.
- Скорий С.А.*, 1996. Кочовики передскифської та скифської доби в Дніпровському Правобережному Лісостепу (питання етнокультурної історії). Автореф. дис. докт. іст. наук. Київ.
- Скорий С.А.*, 1997. Стеблєв: скифський могильник в Поросьє. Киев.
- Скорый С.А.*, 1999. Киммерийцы в украинской Лесостепи. Киев.
- Скорый С.А., Солтыс О.Б., Белан Ю.А.*, 2001. Большой курган эпохи скифской архаики на Киевщине // *РА*. № 4.
- Скорый С.А.*, 2003. Скифы в Днепровской Правобережной лесостепи. Киев.
- Солтыс О.Б., Белан Ю.А.*, 1994. Раскопки кургана возле с. Иванковичи Васильковского района Киевской области в 1994 г. / *НА ИА НАН Украины*. 1994/129. С. 1-15.
- Солтыс О.Б., Білан Ю.О.*, 1999. Дослідження кургану ранньоскифського часу на Київщині // *Археологічний літопис Лівобережної України*. № 2. Полтава.
- Солтыс О.Б., Білан Ю.О.* Курган ранньоскифського часу поблизу с. Иванковичі на Київщині // *Музейні читання*. Київ. 2000.
- Тереножкін О.І.*, 1954. Курган біля с. Глеваха // *Археологія*. Т. IX.
- Фундуклей И.И.*, 1848. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. Киев.
- Ханенко Б.Н. и В.И.*, 1900. Древности Приднепровья. Вып. III. Киев.
- Шовкопляс І.Г.*, 1991. Найдавніші пам'ятки Києва // *Проблеми вивчення та охорони пам'яток археології Київщини*. Тези доповідей науково-практичної конференції. Білогородка. Жовтень 1991 р. Київ.
- Шрамко Б.А.*, 1987. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев.
- Шрамко Б.А.*, 1987. Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині // *Археологія*. № 43.
- Шрамко Б.А.*, 2000. Некоторые вопросы развития строительства в Лесостепной Скифии // *Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий*. Донецк.
- Marinescu-Bilcu S., Renta E., Matei G.*, 2000. Les recherches archeologiques de sauvetage de Ciulnitza, le departament de Ialomitza (1994–1997). Le tumulus I // *Pratiques funeraires dans L'Europe des XIIIe – IVe s. av. J.-C.* Actes du IIIe Colloque International d'Archeologie Funeraire. Tulcea.
- Skoryj S.*, 2000. Burial Mounds of the Scythians-Nomads near Village Steblev // *Tombes tumulaires de l'Age du Fer dans le Sud-East de l'Europe*. Actes du IIe Colloque International d'Archeologie Funeraire. Tulcea.
- Sulimirski T.*, 1936. Scytowie na Zachodniem Podolu. Lwow.

РЕЗЮМЕ

У публікації вміщено результати наукового аналізу матеріалів однієї з найцікавіших пам'яток ранньоскіфського часу Київщини — Великого Кургану поблизу села Іванковичі (Васильківський район).

Курган досліджений у 1994 році експедицією відділу охорони пам'яток археології Київського обласного управління культури під керівництвом О.Б. Солтиса.

На час досліджень від насипу кургану зберігся лише північний останець неправильної форми розмірами підніжжя 7×15 м і висотою 6.3 м від рівня сучасної поверхні. З огляду на розміри і розташування останця, можна припустити, що висота кургану перевищувала 10 м, а діаметр 60–70 м. Під насипом відкрито поховальну споруду, що складалася з двох частин: надмогильної конструкції і могили.

Надмогильна конструкція збереглася не повністю. Вона складалася з кільцевого валу навколо могили на рівні поховального ґрунту, викладеного з давнього чорнозему, і материкової глини, і закріпленої в ньому шатроподібної конструкції з радіально викладених колод.

Могила глибиною 2 м від рівня поховального чорнозему являла собою дерев'яний прямокутний склеп, орієнтований за віссю північний-північний захід — південний-південний схід. Склеп споруджений у ґрунтовій ямі з входом-дромосом. У ній збереглися окремі кістки декількох похованих: основного та кількох залежних осіб, а також предмети поховального інвентарю.

Всі збережені предмети поховального інвентарю виявлені в перевідкладеному стані (поховання пограбоване у давнину). Більша частина знахідок зосереджена у північній половині гробниці, де, мабуть, поховали основного померлого. Не виключено, що він лежав головою на північний схід. У північно-східному куті знайдені розвали двох ліпних посудин: плоскодонного кухля і круглодонного горщика.

У районі грудної клітини небіжчика виявлені скупчення просвердлених мушель *Cyprea Moneta*, скляних округлих сплюснених намистин жовтого кольору, а також золоті прикраси — фрагмент пластини і вита пружиноподібна пронизка. Все дно камери між північним і середнім рядами стовпів було всіяне дрібним скляним коротко-циліндричним бісером жовтого і коричневого кольорів. Можливо, ними було розшито поховальне покривало або костюм основного небіжчика. Тут же знайдені бронзові дволопатеві листоподібні вістря стріл з досить довгою втулкою і шипом біля основи (2 екз.), і уламок втулки ще від одного подібного. Південніше скупчення бісеру виявлене залізне трилопатеве вістря стріли з високою втулкою і втулка ще одного залізного екземпляра. Вздовж північної стінки склепу розташовувалися уламки великого ліпного горщика тюльпаноподібної форми, прикрашеного під вінцем і в середній частині тулубу наліпними валиками з пальцевими вдавленнями і наколами.

Уздовж західної стіни склепу, в ногах основного небіжчика, виявлені зрушені кістки, судячи з черепів, двох, можливо, залежних, похованих. Біля черепа одного з них знайдені дві бронзові цвяхоподібні сережки або скроневі підвіски (можливо, один з цих похованих був жінкою).

Біля східної стінки гробниці серед хаотичного скупчення людських кісток знайдено невелику кістяну пряжку-розподільвач усічено-конічної форми від кінської вузди (?). Дві аналогічні пряжки розташовувалися біля середнього стовпа центрального ряду. Інші знахідки зосереджені південніше західного стовпа згаданого ряду: бронзова сережка або скронева підвіска цвяхоподібної форми з маленьким грибоподібним щитком на одному кінці, бронзове тригранне лавролисте вістря стріли з довгою втулкою і фрагмент вістря ще одного бронзового трилопатевого вістря.

У південно-західному куті фіксувалося ще одне скупчення людських кісток, у тому числі фрагменти черепів.

Крім згаданих трьох ліпних посудин, у придонному заповненні поховальної камери виявлені фрагменти ще як мінімум п'яти ліпних посудин. Знайдені також два фрагменти ліпних глиняних дисків і шматочки реальгару (вохри).

Розміри насипу та площа поховального приміщення свідчать про надзвичайно великі трудові витрати для їх створення, що можна пояснити високим соціальним статусом основного небіжчика.

Деякі риси поховального обряду не характерні для поховальної практики населення Лісостепу цього часу і свідчать про зв'язок основного похованого зі степовим скіфським світом.

Великий Курган поблизу села Іванковичі належить до групи поховальних старожитностей Києво-Черкаського регіону Дніпровського Лісостепоного Правобережжя VII – першої половини VI ст. до н.е.

SUMMARY

The publication contains the results of scientific analysis of materials from the Velyky Kurhan (Great Tomb) near Ivankovychi village (Vasyl'kiv Rayon), one of the most interesting archaeological sites of the Early Scythian times in the Kyiv Region.

The Kurhan was investigated by archaeological expedition of the Archaeological Department of the Kyiv Oblast Cultural Heritage Administration guided by Oleh Soltys in 1994.

At the time of investigation only the irregularly shaped northern part of burial hill remained (7×15 m in its bottom and 6.3 m in height from the modern surface). Taking into account its sizes and position, it can be assumed that the burial hill was more than 10 m in height and 60 to 70 m in diameter. The burial structure was uncovered under the burial hill; it consisted of the under-the-grave structure and the grave itself.

The under-the-grave structure remained partially. It consisted of the ring-shaped mound around the grave made of black soil and primary clay at the level of buried ground and the dome-shaped structure made of radially lined timbers.

The grave (2 m in depth from the level of buried black soil) is represented by the north-north-west to south-south-east orientated wooden square vault. The vault was built in a grave pit with entrance-dromos. Some bones of several buried individuals — the main deceased person and several subjected persons — and burial equipment were in it.

All remained objects of burial equipment were found in a re-deposited position (the grave was robbed in ancient time). A majority of findings was

concentrated in the northern part of the vault — presumably the place the main deceased person was buried in. It is not unlikely that he was aligned to the north-east. Batches of shreds of two molded vessels — a flat-bottomed mug and a spherical-bottomed pot — were found in the north-east corner. At the site of chest of the buried person a concentration of drilled shells of *Cyprea Moneta* and the rounded yellow flatted glass beads and golden decorations (fragment of plate and a spring-shaped reel) were fixed. There were a lot of small yellow and brown short cylindrical glass beads in the bottom of the vault, between the northern line of pillars and the middle line of pillars. A garment or clothes of the main buried person was presumably embroidered with them. Also, the two-bladed bronze arrowheads (2), one with a laurel-leaved head and another one with a rhombic head, with quite long faucet and a thorn in its basis were found there as well as a fragment of faucet of one more similar arrowhead. The three-bladed iron arrowhead with a high faucet and a faucet of one more iron arrowhead were found to the south from the small beads. There were fragments of a large molded tulip-shaped pot along the northern wall of the vault; it was decorated with clay bands with convolitional markings and puncture holes under its brims and in the middle of its body.

The disarranged bones of two (judging from the skulls) presumably subjected persons were revealed along the western wall of the vault, at the bed-foot of the main buried person. Two nail-shaped earrings or temporal pendants (probably, woman was one of these buried persons) were found near the skull of one of them.

A small conic-shaped bone buckle-spreader of horse harness (?) was found near the eastern wall of the vault in chaotic concentration of human bones. Two analogical buckles were found near the middle pillar of the central line. Other findings were concentrated to the south of the western pillar of the same line; they were the nail-shaped bronze earring or temporal pendant with a small mushroom-shaped head on one side and a fragment of head of one more bronze three-bladed arrowhead.

One more concentration of human bones including skull fragments was located in the south-west corner.

Beside the abovementioned molded vessels, the shreds from at least five molded vessels were found in the near-bottom fill ground of the burial vault. Also, two fragments of molded clay disks and the pieces of realgar (ocher) were fixed there.

Sizes of burial hill and a square of the burial vault testify to the incredibly massive and labor consuming efforts taken to construct them; the reason behind was a high social status of the main buried person.

Some features of the burial rite are not characteristic for burial practice of the population of the Forest-Steppe Region at that time and testify to the relations between the main buried person and the nomadic Scythian world.

The Velyky Kurhan near Ivankovychi village ranks among the category of burial antiquities of the Kyiv and Cherkasy Region of the Right Bank Dnieper Forest Steppe of the 7th and the first half of the 6th century B.C.

Декоративні елементи вбрання скіфів, похованих у Великому Кургані поблизу с. Іванковичі

У похованні скіфського вождя (?), яке здійснили у кургані поблизу с. Іванковичі, знайдено прикраси різних категорій: сережки, скляний бісер, мушлі-каури, золоті пронизка-спіралька та пластинка-аплікація (фрагмент). Важко визначити, чи складають вони (тобто знахідки) єдиний костюмний комплекс, оскільки зафіксовані в різних місцях у камері (після пограбування). Безумовно, зруйнування могили є перешкодою для багатопланового дослідження прикрас. Аналогічні ювелірні вироби походять з пам'яток VII – VI ст. до н.е. у Лісостеповому Правобережжі, а також на землях Центральної Європи. Тобто, знахідки з Великого Кургану поблизу с. Іванковичі слід залучити для вивчення як додатковий індикатор явищ, які відбувалися у середовищі населення на зазначених територіях.

Отже, як завжди, почнемо з голови, а саме – з її оздоб, тобто з сережок. Ювелірні вироби, що належать до категорії сережки, включають прикраси вух, а також скроневі підвіски. І одні, й другі найчастіше є елементами жіночих костюмів, але інколи бачимо їх у вбранні чоловіків і дітей. Знакові функції сережок – естетична і оберегова, але були й інші. Символіку прикрас відбиває їх форма. Це головна класифікаційна ознака всіх ювелірних виробів. Навіть на перший погляд вражає різноманітність моделей, вишуканість форм, художня досконалість сережок і скроневих підвісок. Всі вироби виконували за індивідуальними замовленнями. Корені багатьох прикрас заглиблені у давнину.

Серед різних типів сережок велику цікавість викликають вироби, які дослідники умовно назвали цвяхоподібними. Про них написано чимало статей, в яких запропоновано версії типології виробів, розглянуто їх походження, технологічні прийоми виготовлення, але до цих пір нема загальної думки про генезу цих прикрас. Вони є етнолокальними ознаками костюмів населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя і Західного Поділля. Схожі сережки зафіксовані на землях Польщі, а окремі екземпляри – в Данії. Знахідки в кургані, який розкопали поблизу с. Іванковичі, вносять ще один штрих у загальну картину наших уявлень про цвяхоподібні сережки. Перед нами бронзова сережка у вигляді спіральки в один оберт, зробленої з тоненького стрижня (круглого у перетині, $d = 2$ мм), з маленькою шляпкою на одному кінці ($d = 5$ мм) [інв. № БД 6825]. Прикрасу знайдено на дні камери (недалеко від ямки опорного стовпа), поряд з вістрями стріл. Аналогічні, але срібні вироби, знайдені в кургані Переп'ятиха, а бронзові – в кургані № 2 поблизу с. Єрчики і с. Трипілья (Київська обл.), поблизу с. Бобриця (курган № 35), на Трахтемирівському городищі, поблизу с. Раків Кут (курган № 1) (Петренко 1978: табл.16, 9, 15, 48,49).

У кургані поблизу с. Іванковичі зафіксовано також пару бронзових підвісок іншого типу. Вироби майже однакові за розмірами (висота – 22 мм),

Рис. 1. Сережка. Інв. № БД 6825

виготовлені з тоненького стрижня (круглого у перетині, $d = 3$ мм), зігнутого в один оберт, розширеного на кінці. З іншого боку – головна деталь – плаский щиток: $d = 15$ мм [інв. №№ Б 8510/1–2]. Зі звіту про розкопки відомо, що пара “цвяшків” з пласкою шляпкою зафіксована серед останків, ймовірно, другої особи, можливо, жінки. Схожі прикраси з бронзи були у курганах № 2 поблизу с. Раків Кут, кургани №№ 407 та 447 поблизу с. Журавка, курган № 41 поблизу с. Гуляй Город, а золоті сережки – у кургані № 35 поблизу с. Бобриця (*Ковпаненко 1981: 14, рис. 10, 19–20*).

Сережки (чи підвіски), що нагадують зігнутий цвях, знайдені на території Скіфії, складають одну групу, яка об’єднує кілька типів ювелірних виробів. Вони розрізняються абрисом, деталями, технологією виготовлення.

Цвяхоподібними називають сережки не тільки зі скіфських, а й кіммерійських пам’яток. Однакові визначення прикрас виникли, насамперед, через їх схожість за формальними ознаками: абрис корпусу і щитки у вигляді голівки цвяха. У деяких дослідників є сумніви стосовно генетичної спорідненості кіммерійських і скіфських підвісок. Вироби передскіфського часу зроблено з товстого стрижня (круглого чи сплющеного), закрученого у спіраль, один кінець якої загострено, а другий – нагадує голівку цвяха. Прикраси походять з поховань чорногорівської культури: у кургані Висока Могила (Запорізька обл.) знайдено один екземпляр, а в інших могилах – по два: в курганах № 3 поблизу с. Цілинне (Крим), № 2 (поховання № 8) поблизу с. Чечелівка (Кіровоградська обл.) і № 14 поблизу с. Львове (Херсонська обл.). Усі прикраси вирізняються загальними рисами: товстий стрижень вигнутий, як равлик, один кінець сплющений, а на другому – кругла масивна шляпка. Мабуть, предмети використовували як підвіски чи накосники, а носити їх могли і чоловіки, і жінки. Питання про походження цвяхоподібних сережок кіммерійського часу ніхто спеціально не розглядав. Але О.І. Тереножкін ще в 1961 р. висловив припущення про те, що їх прототипами є підвіски, зафіксовані на території Сибіру – знахідки з комплексів ірменської культури (*Тереножкин 1961: 202, рис. 113, 13, 14, 30, 31*). Пізніше дослідник до цієї теми не повертався, але інші археологи, публікуючи нові знахідки, намагалися знайти корені цвяхоподібних сережок. На думку Н. Бокій і Г. Горбул, їх прототипи слід шукати серед виробів доби бронзи на Північному Кавказі (*Бокій, Горбул 1985: 226*). Автори взяли до уваги не прикраси цієї категорії (тобто, сережки чи підвіски), а деталь декору: так показано роги на зображеннях барана на кобанських пам’ятках. В. Корпусова і В. Білозер обійшли питання про походження форми, але зосередилися на її символіці: абрис оздоб нагадує баранячі роги – втілення солярного культу (*Корпусова, Білозер 1980: 240*).

Цвяхоподібні сережки – характерні ознаки ірменської культури у Західному Сибіру – знову потрапили у поле зору дослідників у зв’язку з новими знахідками. Йдеться, насамперед, про три пари підвісок, зафіксованих на поселенні Омь-1 у Об-Іртишському міжріччі. Оздобі складала ансамбль з намистом: із бронзи, срібла, лазуриту, непрозорого скла. М. Чемякіна відмітила, що декоративний комплект належав одній жінці, а різний розмір сережок, можливо, відбиває їх роль індикатора вікової градації. Щодо походження цвяхоподібних підвісок, то автор дослідження припускає, що це район Причорномор’я. На думку М. Чемякіної, якщо раніше були

підстави стверджувати, що імпорт прикрас до Західного Сибіру почався в V–IV ст. до н.е., то тепер є свідчення того, що зв'язки розпочалися раніше – наприкінці VIII – початку VII ст. до н.е. (*Чемякина 2007: 144–146*).

Пошуки аналогій та прототипів підвісок із чорногорівських поховань спонукали звернутися до матеріалів андронівської культурно-історичної спільноти. Увагу привернули сережки із загостреним одним кінцем і розширеним іншим – так звані сережки з розтрубом. Н.А. Аванесова припустила, що ці вироби у результаті еволюції перетворились на цвяхоподібні підвіски карасукської культури (*Аванесова 1991: 53*). Але йдеться про кільцеподібні вироби, отже незрозуміло, як з'явився спіральний вигин дужки. Ідея, можливо, виникла під впливом форми підвісок у півтора оберти, що тривалий час (від енеоліту) були поширені на значній території від Алтаю до Трансильванії. Н.А. Аванесова підкреслила простоту виробів і припустила можливість їх конвергентного походження. Хоча, ймовірно, у даному випадку йдеться про один з найдавніших типів металевих оздоб культур індоєвропейського кола (шнурових, ямної, катакомбної, полтавкинської та ін.). Ці припущення можна сформулювати як гіпотезу про східне походження чорногорівських цвяхоподібних підвісок, що в цілому збігається з припущеннями О.І. Тереножкіна. Одним з аргументів є “східний” контекст знахідок.

Чорногорівські та скіфські сережки суттєво розрізняються. Підвіски зі скіфських комплексів нагадують перекручений у формі літери “S” чи дугоподібно вигнутий цвяшок з тоненького стрижня, на одному кінці якого – пласка чи опукла шлямпа. Дослідники вже не раз розглядали питання про походження цвяхоподібних сережок. На вироби цієї форми, мабуть, раніше за інших вчених звернули увагу польські археологи (Т. Сулимирський, К. Москва). Вони проаналізували сережки з пам'яток лужицької культури (*Sulimirski 1936: 113; Moskwa 1963: 253–259*). В основному їхні висновки збігаються: цвяхоподібні підвіски виникли під впливом скіфських зразків, а деякі екземпляри імпортовані зі Скіфії. Це припущення підтримали й інші науковці: (*Bukowski 1960: 70–72*). Але знову постає питання про корені скіфських сережок. Н.А. Онайко зосередила увагу на прикрасах еллінського кола, щоправда, не вказуючи конкретних пам'яток, аналогічних знахідкам з Північного Причорномор'я (*Онайко 1966: 34*). Пізніше, коментуючи це припущення, польський археолог М. Пужинська навела приклади так званих завушниць зі середземноморського регіону: знахідки в Левкадії (Євбея), Корінфі. Час їх використання: IX–VIII ст. до н.е. (*Purzynska 1998: 50–51*). Але в ранніх пам'ятках з причорноморських колоній нема прикрас, схожих на грецькі завушниць, так що припустити, що скіфські цвяхоподібні оздоби з'явилися під впливом виробів із Еллади, немає підстав.

Автор археологічного зведення джерел “Украшения Скифии” В.Г. Петренко, щоб з'ясувати походження скіфських цвяхоподібних сережок, розглянула гіпотезу О.І. Тереножкіна про ірменські прототипи. На думку В.Г. Петренко, оскільки підвіски з ірменських могильників були у використанні на локальній території, крім того, значно раніше, ніж скіфські, то немає підстав вважати сибірські сережки взірцями для скіфських. Дослідниця виділила 5 типів цвяхоподібних підвісок серед скіфських моделей, але припущення про їх походження мають протиріччя. В.Г. Петренко розглянула різні гіпотези про генезу сережок, насамперед, 1 та 2 типів (*Петренко 1978: 21–26*). Їх

прототипами (тобто, цвяхоподібних оздоб), на думку В.Г. Петренко, могли бути грецькі завушниці, тобто, вона приєдналася до припущення Н.А. Онайко (*Петренко 1978: 25*). Хоча сумніви з цього приводу спонукали В.Г. Петренко до висновку, що пошуки коренів прикрас не мають великого значення: “...Если греческие серьги VIII в. до н.э. и послужили исходной формой для создания гвоздевидных серег, то к VI в. до н.э. последние, несомненно, являются неотъемлемой частью местного лесостепного комплекса” (*Петренко 1978: 26*). Крім того, дослідниця висловила припущення, що сережки з круглого у перетині стрижня, кінці якого розклепані у вигляді голівки цвяшка (3-й тип), належать до однієї з ліній розвитку першого типу, але вони не мали поширення. Хоча нижче, в тексті, В.Г. Петренко порівнює оздоби 3-го типу з підвісками, спірально вигнутими з відрізка стрижня, на одному кінці якого – пласка шляпка, а на іншому – конічна шишечка. Такі вироби знайдено на території Трансильванії, Угорщини, Південної Словаччини (*Мелюкова 1979: 104, рис. 34, 17, 18*). Схожість загального абрису і деталей, на думку В.Г. Петренко, свідчить про впливи північно-фракійських прикрас на формування скіфських цвяхоподібних (*Петренко 1978: 26*). Це твердження викликає заперечення, насамперед, тому, що зазначені фракійські оздоби зроблені не раніше VI ст. до н.е., а подібні до них – скіфські, як показують матеріали з кургану Переп’ятиха, були декоративними елементами костюму уже в середині VII ст. до н.е. (*Скорий 1990: 34–36*). Такі підвіски – тобто з круглого у перетині стрижня з маленькими щитками на кінцях – можна поставити на початку ланцюжка морфологічних модифікацій прикрас. За класифікацією В.Г. Петренко, вони належать до типу III, К. Москви – IIb, З. Буковського – Пс (*Петренко 1978: табл. 16, 48–50, 51–59*). Як вже сказано, у кургані поблизу с. Іванковичі одна із знахідок – бронзова сережка у вигляді спірально зігнутого в один оберт тоненького стрижня з маленьким щитком на одному кінці. Ці речі дуже схожі на знахідки в пам’ятках передлужицької культури у другій половині II тис. до н.е. Йдеться про підвіски, зроблені з бронзового круглого у перетині стрижня, вигнутого у вигляді підкови, розклепані кінці якого знаходяться в різних площинах (розміри: d щитка – 8 мм, d стрижня – 2 мм, h – 14 мм). Оздобу знайдено у похованні передлужицької культури на території Польщі (Куяви, Круца Подлотова, XIII ст. до н.е.) (*Клочко, Czebreszuk 1997: 93–94*). Деякі знахідки на поселеннях – фрагменти шпильок зі цвяхоподібною шляпкою (навершям) – підказали, що їх, тобто уламки шпильок, використовували як заготовки для виготовлення сережок (*Gedl 1975: 45*). Власне, наші припущення (тобто Л. Клочко і Я. Чебрешука) щодо підвісок доби бронзи, як початкової форми скіфських моделей, поки що не мають достатньо аргументів. Особливо важко пояснити часову лакуну між зразками передлужицькими та ранньоскіфськими. Ця проблема пов’язана з хронологією пам’яток лужицької культури (*Клочко, Czebreszuk 1997: 95*). Питання генези цвяхоподібних підвісок розглянула А. Гавлик (*Gawlik 2007: 219–240*). На її думку, знахідки у Круці Підльотівій не є переконливим доказом того, що корені скіфських цвяхоподібних оздоб були на землях лужицьких племен. З іншого боку, А. Гавлик не наполягає і на східному походженні сережок цього типу. “Ірменські” прикраси могли з’явитися конвергентно, а генеза скіфських “цвяхів” поки що на стадії вивчення (*Gawlik 2007: 240*). У монографії М.Н. Дараган

підтримано припущення авторів про походження таких підвісок (М. Дараган називає їх завушницями) із регіонів лужицької культури. Отже, пропонуємо таку версію: початковою формою цвяхоподібних сережок були моделі, зроблені зі стрижня (товщиною 2–3 мм), на одному кінці якого – завершення у формі плаского щитка, сферична чи біконічна голівка, а другий кінець – загострений або також має щиток чи потовщення. Оформлення закінчень (потовщення) майстри робили, розклепавши стрижні. Пізніше з'явилися модифікації цих простих “цвяхів” – зразки різних типів: сережки з напівсферичним щитком і спіралью вигнутою дужкою із круглого стрижня, розклепаного на кінці. Як сказано вище, такі були в кургані поблизу с. Іванковичі: бронзові прикраси у вигляді спіралью вигнутого стрижня з пласкою шляпкою на одному кінці та потовщенням на другому.

Обидва типи мали поширення в VI ст. до н.е. Мабуть, у жіночих декоративних наборах вони були характерними елементами, які поєднували з іншими категоріями ювелірних виробів. Золоті цвяхоподібні підвіски складали ансамбль із золотими пластинками-аплікаціями, намистом із бурштину, самоцвітів, скла. Яскравий приклад: прикраси з курганів № 35 поблизу с. Бобриця, а також № 100 поблизу с. Синявка (Черкаська обл.). Декоративні вироби застосовували для оформлення костюмів жриць (*Клочко 2012: 223–232*). Цікаво, що в кургані поблизу с. Іванковичі також зафіксовано деякі аналогічні деталі. Привертає увагу золота кругла пластинка, форму якої підкреслено візерунком із тонких рельєфних ліній: чотири концентричні кола відтиснуто на поверхні (інв. № ДРА 1596). Детальний аналіз знахідки показав, що це фрагмент пластинки. Її форма: трикутник із з'єднаних між собою трьох однакових кружалець. Аналогічні оздобы знайдено у наступних курганах: № 35 поблизу с. Бобриця; № 100 поблизу с. Синявка; № 407 поблизу с. Журавка; № 13 (?) поблизу с. Михайлівка (Пруси); № 13 поблизу хутора Попівка; № 2 в урочищі Осняги (*Ковпаненко 1981: 13–15, рис. 10, 3; 51–52, рис. 41, 5; Ильинская 1968: 60, табл. ЛП, 13–15; 1975: 24, табл. X, 7, XXIII, 1; Ханенко 1900: табл. XLIII, 354; Шрамко 1987: 151, рис. 71, 13*). Абрис пластинок – трикутник – відбиває уявлення про чоловіче та жіноче начало, а також символізує безкінечність (життя – смерть – нове життя). Загальне значення кола – солярний знак. Тобто можна стверджувати, що мотив – трикутник, утворений трьома кружальцями, належить до символів божеств плодючості (*Клочко 2012: 226*). Золоті накладки такого типу були декором не тільки головних уборів, а й посуду. Згідно з дослідженнями М. Дараган, такі ж аплікації були поширені на території Центральної Європи у VII ст. до н.е., а пізніше – у Подунав'ї (*Дараган 2011: 607–609*).

У похованні Великого Кургану (с. Іванковичі) знайдено й інші прикраси, аналогічні виробам із Середньої Європи і Подунав'я. Зі звіту про розкопки кургану відомо, що на тому місці, де у небіжчика була грудна клітка, зафіксовані скупчення просвердлених мушлів (24 цілих і 12 фрагментів), скляних намистин (17 цілих і 7 фрагментів), а також золота спіральна пронизка (інв. № ДРА 1597). Що стосується останньої, тобто так званої пронизки, то аналогічні вироби зафіксовані в пам'ятках доби бронзи. Спіралька з поховання поблизу с. Іванковичі з тоненької круглої у перетині дротинки, закрученої в 13 обертів (довжина – 8.5 мм, d – 3.5 мм; d дротинки – 0.5 мм) схожа на декоративний елемент головного убору, реконструйованого

за матеріалами з кургану № 24 з Гордіївського могильника (Вінницька обл.) (Клочко, Васіна 2011: 162, рис. 2; 164, рис. 4; 246, рис. 3). У похованні знайдено “пружинки” із вузьких золотих смужок (ширина 1.5–4 мм; товщина 0.5 мм; d спіралі – 5–7 мм), які, мабуть, використовували для прикрашання налобної стрічки. А в кургані № 11 серед інших ювелірних виробів виділяються 12 золотих спіралей (довжина кожної – 11–31 мм, d – 3 мм) з круглого у перетині стрижня (d – 1 мм). Можливо, ці “пружинки” були деталями намиста разом з трилопатовими намистинками та підвісками у формі листочків (Клочко, Васіна 2011: 15; 164, рис. 4).

Зі спіральних пронизок, виготовлених із золотих смужок або круглої дротинки, створювали різні прикраси: нашийні, нагрудні, накладки для головних уборів та одягу – жителі регіонів поширення кіммерійських пам’яток. Про це свідчать, наприклад, знахідки на Нижньому Подніпров’ї, Молдові (Тереножкин 1976: 166). За скіфських часів саме такі прикраси – тобто спіральки, використовували зрідка, тільки до кінця V ст. до н.е., а пізніше стали робити трубчасті пронизки з рифленою поверхнею. Майстри, таким чином, економили метал, але зберігали декоративний ефект у виробах.

Все дно камери було вкрите дрібним бісером зі склоподібної маси. Як відомо, ця категорія декору – характерний засіб оформлення костюмів у населення Північного Причорномор’я та Лісостепового Придніпров’я. У Великому Кургані (с. Іванковичі) пощастило взяти тільки 250 екземплярів (через погану збереженість). Це циліндричні намистинки діаметром 2.5 мм (d отворів – 1 мм) зі склоподібної маси жовтого і коричневого кольорів (інв. № Б 8515). Більші намистини (діаметр 7–10 мм; d отворів – 3.5–5 мм) з прозорого жовтого скла використовували не так часто, як бісер (інв. № Б 8516). Аналогічні прикраси були в кургані Перепятиха (Скорий 1990: 34–35, рис. 5, 2).

Велику цікавість викликають мушлі *Cyprea moneta* (інв. № Б 8514). Такі знайдено, переважно, у багатих похованнях ранньоскіфського часу на території Лісостепового Придніпров’я. Наприклад, ця категорія артефактів зафіксована у кургані № 100 поблизу с. Синявка – у похованні соціально виділеної особи (жриці) (Ковпаненко 1981: 119). Мушлі у давньому світі сприймали, мабуть, як символ плодючості, уособлення жіночого начала.

Знахідки з Великого Кургану (с. Іванковичі) розрізнені, не складають комплексу, тому що походять зі зруйнованого поховання. Але всі речі можна зіставити з аналогічними, щоб визначити місце декоративного набору серед пам’яток Лісостепового Правобережжя. Насамперед, йдеться про поховання у курганах № 100 (Синявка), № 35 (Бобриця), № 407 (Журавка). В них знайдено золоті прикраси різних категорій, типологічно близьких зафіксованим у Великому Кургані на Київщині. Більшість дослідників вважає, що це поховання жінок, які належали до соціальної і сакральної верхівки суспільства. Цікаво, що всі могили можна помістити до вузького хронологічного проміжку часу. За словами М. Дараган, це був своєрідний “сплеск” – цікаве явище в історії соціального і культурного розвитку Лісостепового Дніпровського Правобережжя.

Література:

- Аванесова Н.А., 1991. Культура пастушеских племен епохи бронзи Азиатской части СССР. Ташкент.
- Безсонова С.С., Романюк В.В., 2004. Поселення скіфського часу на території м. Тараща // Археологія. № 2.

- Бокий Н.Н., Горбул Г.П., 1985. Могила киммерийского всадника у села Чичелиевка Кировоградской области // СА. № 4.
- Дараган М.Н., 2011. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи. Киев.
- Ильинская В.А., 1968. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). Киев.
- Іллінська В.А., 1971. Золоті прикраси скіфського архаїчного убору // Археологія. Вип. 4.
- Ильинская В.А., 1975. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.
- Клочко Л.С., 2007. Цвяхоподібні сережки передскіфського та скіфського часу // Ранній залізний вік Євразії: до 100-річчя від дня народження Олексія Івановича Тереножкіна. Матеріали Міжнародної наукової конференції (16–19 травня 2007 р.). Київ-Чигирин.
- Клочко Л.С., Васіна З.О., 2011. Реконструкція жіночого вбрання за знахідками в похованнях Гордіївського могильника // Гордіївський могильник. Вінниця.
- Клочко Л.С., 2012. Уборы скифских жриц // Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski Dedicatae. Krakow.
- Ковпаненко Г.Т., 1981. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. Киев.
- Корпусова В.Н., Белозер В.П., 1980. Могила киммерийского воина у Джанкоя в Крыму // СА. № 3.
- Мирошина Т.В., 1977. Об одном типе скифских головных уборов // СА. № 3.
- Петренко В.Г., 1978. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. Москва.
- Полит Б., 2010. Гвоздевидные серьги с территории Украины и Польши // Боспорские чтения. Т. IX. Боспор Киммерийский и варварський мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. Керчь.
- Тереножкін О.І., 1954. Курган біля с. Глеваха // Археологія. Т. IX.
- Тереножкін А.И., 1961. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Киев.
- Тереножкін А.И., 1976. Киммерийцы. Киев.
- Ханенко Б.Н. и В.И., 1900. Древности Приднепровья. Вып. III. Киев.
- Чемякина М.А., 2007. Гвоздевидные подвески ирменской культуры (Евразийский аспект) // Ранній залізний вік Євразії: Матеріали Міжнародної конференції (16 – 19 травня 2007 р.). Київ-Чигирин.
- Шрамко Б.А., 1987. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев.
- Klocko L., Czebreszuk J., 1997. Ein Beitrag zur Erforschung des Characters der Kulturbeziehungen zwischen den Gemeinschaften Kujawiens und Schwarzmeersteppen. Krusza Podlotowa, Wojewodschaft Bydgoszcz, Fundstelle 8 // Rola Odry i Laby w przemianach kulturowych epoki brazu i epoki zelaza. Wroclaw–Gliwice. S. 91–101.
- Bukowski Z., 1960. Several problems concerning contracts of Lusation culture with scythians // Archaeologia Polona. Warszawa. T. III.
- Gawlik A., 2007. Geneza zausznic gwozdziowatych // Studia nad epoka brazu i wczena epoka zelaza. Ksiega poswiecona Profesorowi M.Gedlowi. Krakow.
- Gedl M., 1975. Kultura przedluzyczna. Wroclaw.
- Москва К., 1963. Колczyki gwozdoiwate z cmentarrzyska kultury luzyckiej odkrytego w Trzesowce pow. Kolbuszowa // Munera archeologica Josepho Kostrzewski. Poznan.
- Sulemirski T., 1936. Scytowe na zachodniem Podolu. Lwow.

Реставація керамічного комплексу з Великого Кургану

Кухонна ліпна кераміка є значною за кількістю групою археологічного матеріалу, що зустрічається практично у всіх культурах, починаючи з епохи неоліту. Її археологічне походження і технологічні особливості виготовлення, а саме: приготування глинистої маси, як правило, з низьковипалювальних глин з додаванням кварцового піску, шамоту і органічних домішок; поспішне ручне формування; випалення при низьких температурах від +300° С – обумовлюють причини деструкції цього матеріалу.

До видів пошкоджень ліпної кераміки належать нестійкі і стійкі забруднення, пило-грязьові нашарування в порах черепка, засоленість, вапнякові нашарування та пошкодження мікробіологічного характеру, які, окрім свого природного походження, можуть бути спровоковані не професійним розчищенням і порушенням правил зберігання. До видів пошкоджень належать також крихкість черепка, фрагментарність, крім того, деформації і розривні тріщини, викликані причинами декількох порядків. Такими причинами можуть бути порушення технології виготовлення, пожежі під час побутування, багатовіковий тиск ґрунту, а також непрофесійні вилучення з ґрунту і первинна камеральна обробка, порушення правил зберігання. Значна кількість ліпної кераміки, зважаючи на фрагментарність і погане збереження, тільки фіксується при археологічних розкопках і не потрапляє до рук реставратора. Таким чином, цілий пласт цього матеріалу залишається недослідженим або зберігається в запасниках музеїв, чекаючи на реставацію.

У цій публікації пропонуються деякі практично-методичні поради археологам і початківцям-реставраторам археологічної кераміки з реставації і консервації. На прикладі декількох відреставрованих автором пам'яток представлені етапи їх реставації і, відповідно, застосування реставаційних матеріалів.

Три ліпні кухонні посудини доби скіфської архаїки з колекції Національного музею історії України надійшли на реставацію в 2003 р.

Горщик тюльпаноподібний

Перша з посудин – великий ліпний горщик, інвентарний № Б8513, тюльпаноподібної форми, декорований біля вінця і по плічках наліпними валиками, розчленованими пальцевими вдавленнями, додатково під верхнім валиком – округлими наколюваннями, надійшов у вигляді розвалу з 220 фрагментів. Фрагменти були вимиті в польових умовах, донні частини стінок склеєні між собою клеєм ПВА. Цей клей використовується археологами, поперше, як найдоступніший з усіх клеїв, по-друге, щоб під час проведення монтажу великої кількості частин була можливість, шляхом прогрівання, виправити вірогідну деформацію форми. Хочеться застерегти археологів від вживання марок ПВА, оскільки клей необоротний, зважаючи на свій хімічний склад, важко видаляється без пошкодження пам'ятки, до того ж має низьку міцність і термостійкість. Полімеризований ПВА повністю розчиняється під час занурення на декілька годин в етиловий спирт, але при великих об'ємах склеювання таке видалення клею буває проблематичним. Традиційне занурення в теплу воду склеєних частин може призвести до часткового і повного руйнування пам'ятки.

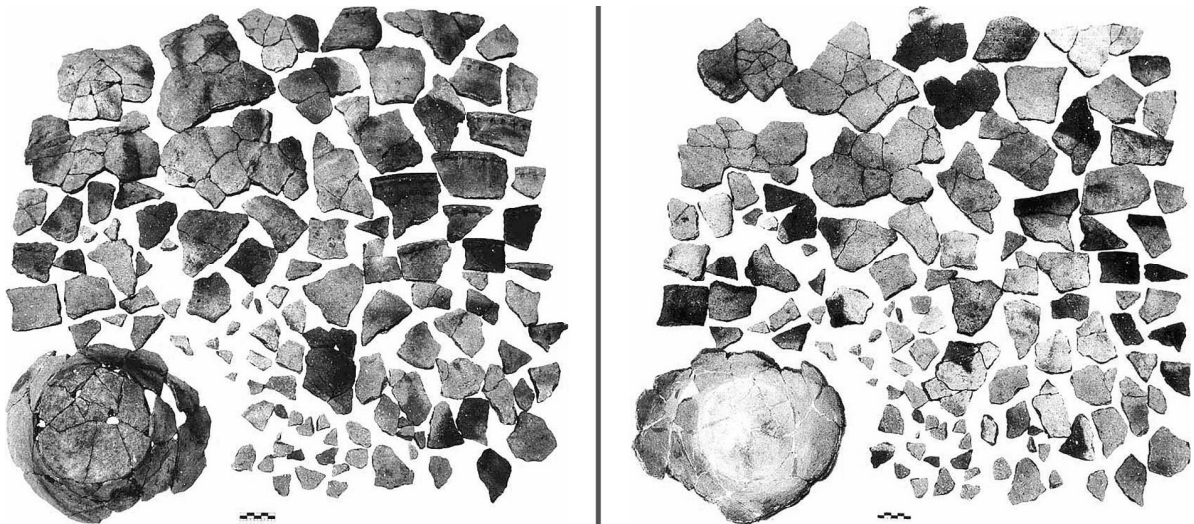

Рис. 1. Фрагменти горщика після розмонтування (зовнішній та внутрішній бік)

У даному випадку, враховуючи об'єм старого склеювання, після попереднього зміцнення фрагментів 3% розчином ПВБ в етиловому спирті, демонтаж склеєних частин був проведений при дії тонкого струменю пару на шви склеювання. Потім подальше розчищення від незначних ґрунтових нашарувань і залишків клею проводилося локально з використанням спиртових і водно-спиртових компресів, тампонів, очного скальпеля, голки і м'якої кисті. Під час розчистки пам'ятки не було можливості обмежитися тільки сухим розчищенням, тому перед даним етапом роботи були проведені тести на агресивність водного середовища і спирту до черепка.

Беручи до уваги велику кількість фрагментів, втрати по швах розломів і те, що результатом навіть найточнішого склеювання могла б стати східчаста деформація форми горщика, був вибраний менш міцний і термостійкий, ніж полімерний клей ПВБ – клей ПБМА, для того, щоб шляхом прогрівання була можливість підкорегувати склеювання.

На останньому етапі монтажу горщик був прогрітий до 40° С для точної сукупності всіх швів склеювання і тимчасово зафіксований скотчем. Мастикування всіх швів, що мають значні втрати, була проведена гіпсом Г-10. Після того, як експонат придбав міцність, був видалений скотч за допомогою м'якої кисті і етилового спирту. Втрати, що складали приблизно 10% всієї поверхні, були заповнені тим же гіпсом.

Рис. 2. Горщик в процесі реставрації. Вигляд зверху та з боків

Рис. 3. Горщик після склеювання та догіпсування втрат. Вигляд з денця та з боків

Горщик має різнокольорову гамму (світло-бежевий, чорний, сірий кольори, різні відтінки коричневого кольору), тому вирішено було на реставраційній нараді музею втрати тонувати в кольори посудини, але на тон світліше. При тонуванні використовувалися титанові полівінілацетатні білила і акварель “Ленінград”.

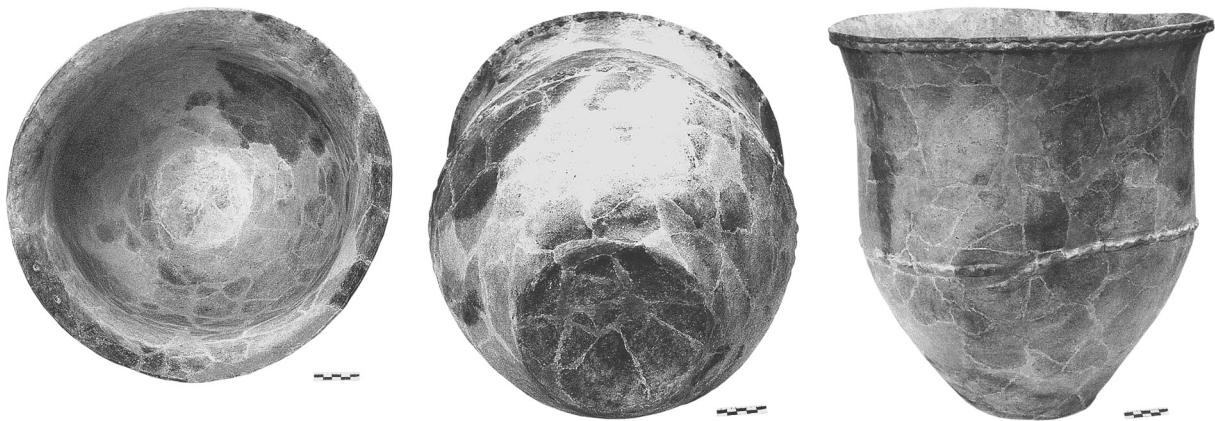

Рис. 4. Горщик після мастикування швів та тонування. Вигляд зверху, знизу та з боку

Кухоль

Друга з посудин – плоскодонний ліпний кухоль (інвентарний № Б 8512) у вигляді прямокутної банки з прямим злегка відігнутим вінцем з невеликим округленням всередині тулуба і плавним звуженням до денця.

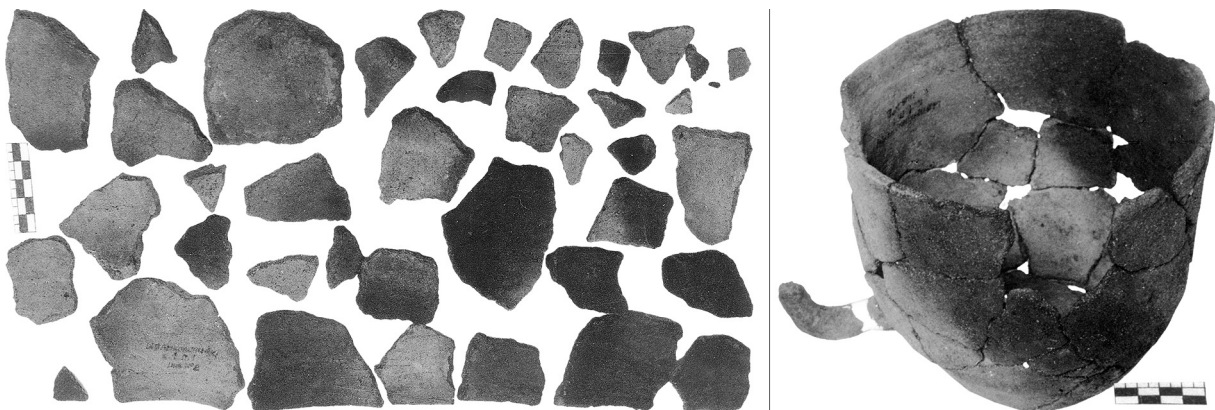

Рис. 5. Кухоль. Фрагменти після розмонтування та вигляд після зклейки

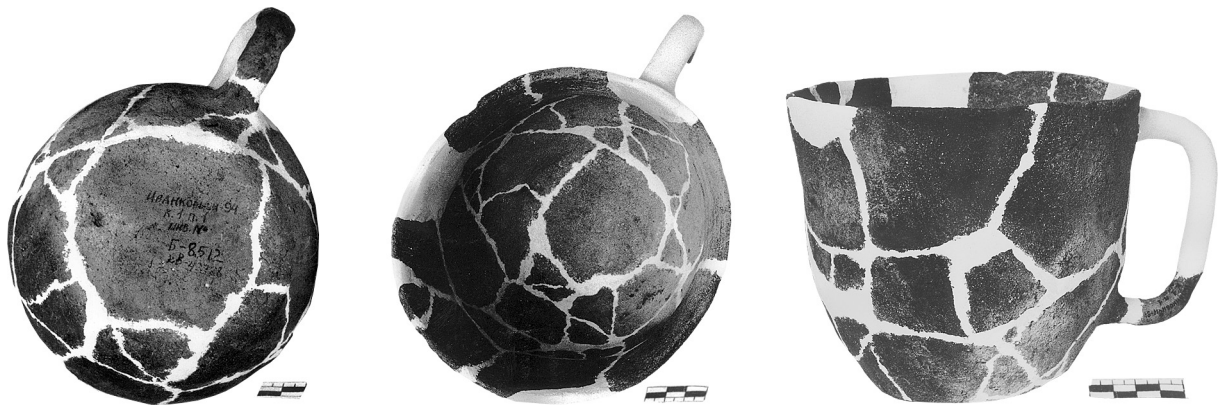

Рис. 6. Кухоль. Вигляд після до гіпсування втрат

Рис. 7. Кухоль. Вигляд після тонування догіпсовки

На відстані 2 см від дна і 1 см від вінця – сліди шлікерного кріплення ручки. Зберігся фрагмент ручки – 1/6 її частина. Випалення черепка нерівномірне. Колір – від бежевого до темного, місцями червоно-коричневий. Черепок тонкий, грубозернистий, глухий. Структура черепка неоднорідна, з домішками кварцового піску, слюди і дресви. На внутрішній стороні вінця – горизонтальні розчоси.

Склеювання з 33-х фрагментів було виконано неточно ПВА під час попередньої польової реставрації. Втрати виконані непрофесійно гіпсом. Забруднення – пило-грязьові, клейові, гіпсові, пластилінові. Збереження форми пам'ятки складає 75%. Всі етапи реставрації здійснювалися за методикою реставрації горщика, окрім склеювання (тут застосовувався 10% розчин ПВБ в етиловому спирті). Реконструкція ручки узгоджена з авторами знахідки.

Посудина яйцедонна

Третя посудина – ліпна яйцедонна (інвентарний № Б 8511). Вінця горизонтальні, мають форму зрізаного конуса, що розширяється догори, з різьбленим переходом до округлого тулуба, що плавно переходить в яйцеподібне денце. Черепок масивний, перепалений, за складом домішок і кольору подібний до черепків двох перших посудин. Реставрувався в польових умовах. Склеєний ПВА відносно точно з 15-ти фрагментів. Близько 60% втрат заповнені гіпсом. Вцілому, заповнення не спотворило авторську форму, але виконано непрофесійно. Забруднення пило-грязьові, гіпсові, клейові, пластилінові.

Враховуючи крихкість пам'ятки і для того, щоб не завдати їй більшої шкоди, вирішено було провести реставрацію без демонтажу. Посудина була

укріплена 3% розчином ПВБ в етиловому спирті. Після розчищення, проведеного тим же способом, яким розчищалися дві перші посудини, була механічно оброблена первинна доробка (дорізана і відшліфована). Шви було замастиковано гіпсом Г-10. Заповнені втрати було затоновано, як і в двох перших випадках, на тон світліше за тони кольорів посудини. До реставрації автори знахідок атрибутували посудини, в процесі ж реставрації було зроблено деякі спостереження щодо функціонального використання предметів. У горщику помітні значні потертості на зовнішній стороні денця і на всій внутрішній поверхні, зовнішня сторона стінок має менше подібних пошкоджень.

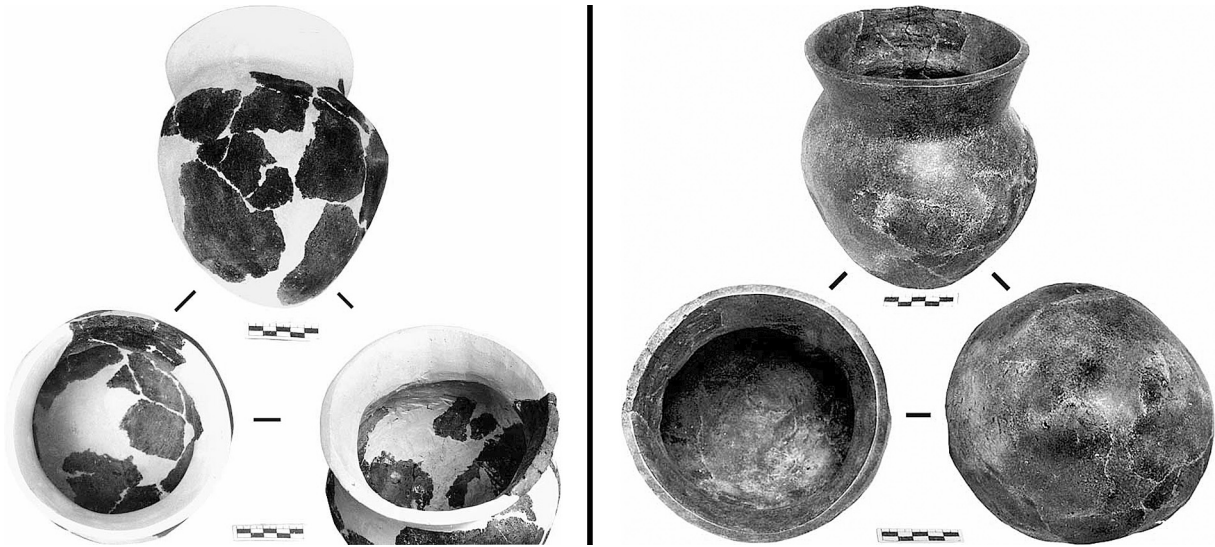

Рис. 8. Посудина яйцевидна. Вигляд у процесі реставрації та після тонування догіпсовки

Ймовірно, горщик стояв майже стаціонарно з якими-небудь сипкими продуктами, зрідка пересувався з місця на місце. Під вінцями є, на невеликій відстані один від одного, два просвердлених після випалу маленьких круглих наскрізних отвори (можливо, для шнурка, за допомогою якого посудина фіксувалася для стійкості або для фіксації кришки, виготовленої з більш легкого матеріалу, ніж кераміка). Кухоль, судячи з подібних пошкоджень, але по всій поверхні, міг використовуватися як місткість або, можливо, мірка для сипких продуктів. Швидше за все, ці дві посудини не використовувалися для підігріву їжі, про що свідчить відсутність характерних перепалених місць на їхніх поверхнях.

На яйцеподібній посудині, навпаки, поверхня перепалена і місцями, особливо в донній частині, відшлакована. Вірогідно, посудина використовувалася для підігріву або приготування їжі на розпеченому вугіллі, що підтверджує і цілком пристосована для даної мети її форма.

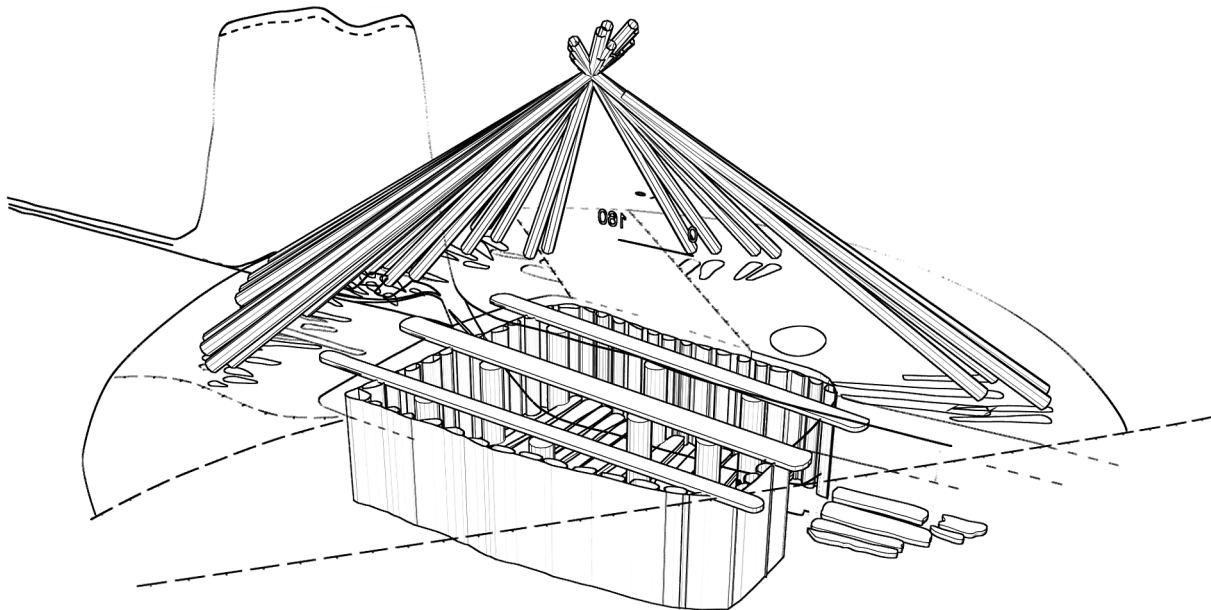
Після реставрації стало можливим зняти правильні розміри посудин і створити точну графічну реконструкцію горщика. Була також реконструйована форма ручки у кухля і вся форма яйцеподібної посудини.

У результаті реставрації пам'ятки придбали цілісно-комплексний експозиційний вигляд і у 2013 р. поповнили експозицію Національного музею історії України періоду скіфської архаїки Правобережного Лісостепоного Подніпров'я.

Шатроподібні надмогильні конструкції

Надмогильні конструкції конічної або пірамідальної форми, що зустрічаються під насипами давніх курганів, споруджені з радіально покладених колод, жердин і ін., які знаходяться під кутом до горизонтальної поверхні, отримали в археології найменування “шатри”, “шатрові”, “шатроподібні”, “шатроподібні споруди”, “конструкції у вигляді шатра”. Цим спорудам раніше вже приділялася увага. При цьому використовувався термін “шатроподібні конструкції” (Скорий 1987: 39–42; 1990: 80–81; 1997: 9–10), який ми і будемо застосовувати надалі.

Шатроподібні конструкції зустрічаються над могилами в курганах, насамперед, степового ареалу Євразії. Зовнішній вигляд даних споруд дозволяє припустити, що вони відображають ідею переносного, тимчасового житла кочовиків – шатра або куреня. Це цілком логічно, якщо врахувати, що в більшості давніх суспільств поховальна споруда розглядалася як останнє житло людини, що припускало наявність конструктивної подібності будинку живих і будинку мертвих. Хронологічний діапазон побутування цих надмогильних конструкцій у поховальному обряді степових народів величезний: від епохи енеоліту-бронзи до сарматського часу. В однаковій мірі великий і їхній географічний ареал: від Центральної Азії до Великої Угорської низини (Альфельд) у Середній Європі (див. бібліографію по цьому питанню: Скорий 1987: 39–42).

Значне поширення шатроподібні надмогильні конструкції, як складова частина поховальної споруди, отримують у степовій Євразії в ранньому залізному віці, особливо у скіфську епоху, що дозволяє, на наш погляд, цілком правомірно говорити про їхній загальноіранський характер (Мошкова 1984: 7).

Утім, поряд з розповсюдженою точкою зору про те, що радіальні викладення з дерева над могилами є особливими надмогильними

конструкціями, висловлені думки про те, що це колоди, викладені радіально для ефективного горіння багаття і спалювання поховальної споруди (*Ильинская 1975: 51; Ольховський 1978: 86; Мурзин 1984: 51*) або “радиальные наброски неизвестного назначения” (*Шрамко 2000: 30*). І перша, і друга думки, ймовірно, є помилковими. Так, у Північному Причорномор’ї, в похованнях скіфської пори степової і лісостепової зон, крім обпалених шатроподібних підкурганних конструкцій, відомі і такі, на яких немає слідів горіння (*Галаніна 1977: 36; Шрамко 1983: 58, рис. 4а*), на що у свій час уже зверталася увага (*Скорий 1987: 41; 1990: 81*).

У цілому ж, коло таких конструкцій, тобто без застосування вогню, у Євразії досить широке. Безперспективна і спроба вбачати в шатроподібних підкурганних спорудах лише радіальні накидання нез’ясованого призначення. Як правило, більшість з них містять конструктивні деталі, що свідчать про використання при їхньому спорудженні тих чи інших будівельних прийомів (отже, це вже не просто радіальні накидання!) і їхнього органічного зв’язку, власне, з могилами. До таких деталей належать: спеціально споруджені з материкового викиду концентричні вали, розташовані навколо могили, на які спиралися радіально покладені, іноді в кілька рядів, колоди або жердини (ця деталь зафіксована майже у всіх курганах із шатроподібними конструкціями); закріплення нижніх кінців колод конструкції за допомогою вертикально вбитих кілочків або викладених горизонтально, по периметру колод (такі прийоми, наприклад, були відзначені під час дослідження курганів V–IV ст. до н.е. у басейні р. Рось на території Лісостепової Правобережної України) (*Скорий 1997: 79, 87*); вкопування нижніх кінців колод у згаданий кільцевий вал, що розташовувався навколо могили (цей факт простежений у кургані кінця VII–початку VI ст. до н.е. поблизу с. Іванковичі на Київщині) (*Скорий, Солтыс, Белан 2001: 125–126*); закріплення колод у верхній частині конструкції за допомогою металевих скоб (у кургані № 1 рубежу V–IV ст. до н.е. Филиппівського могильника на Південному Уралі) (*Пшеничнюк 2001: 27*).

Ще одним підтвердженням того, що шатроподібні конструкції не були радіальними накиданнями нез’ясованого призначення, є відкриття залишків шатроподібної споруди (а вірніше – його імітації), що складалася з хмизу і розташовувалася безпосередньо на насипу над скіфською гробницею початку V ст. до н.е. у кургані Скіфська Могила поблизу Мотронинського городища в басейні р. Тясмин.

У скіфській культурі шатроподібні надмогильні конструкції відомі вже з епохи архаїки. Будучи рисою степових культур і органічно увійшовши в поховальний обряд скіфів, шатроподібні конструкції на інших територіях Євразії, в тому числі в межах Лісостепу (і Східноєвропейського зокрема), поряд з іншими деталями скіфського поховального ритуалу і речового комплексу, цілком можуть виступати як індикатор присутності тут, власне, скіфів-іранців (*Скорий 1990: 81; 1996: 33*). Підкурганні могили скіфської пори із шатроподібними конструкціями досить добре представлені в поховальних старожитностях українського Лісостепу і число їх, завдяки проведеним археологічним дослідженням, зростає. На жаль, більшість шатроподібних надмогильних конструкцій, відкритих як у степовій частині Євразії, так і в зоні Лісостепу, зокрема, в курганах раннього залізного віку, на жаль, не

відрізняється доброю збереженістю, що створює чималих труднощів у розумінні конкретних деталей обладнання цих споруд (оскільки дерево саме по собі зберігається погано, лише одиниці таких могил уникли пограбування, а, отже, руйнування поховальних споруд). Не поліпшують картину і знахідки останніх років, наприклад, у ранньоскіфському кургані № 12 могильника Новозаведене-II на Північному Кавказі (кінець VII ст. до н.е.) (Маслов, Петренко 1998: 210–227), згаданому вже ранньосарматському кургані № 1 (рубіж V–IV ст. до н.е.) могильника Филиппівські кургани на Південному Уралі, кургані № 1 поблизу с. Циулніці поблизу м. Слобозія у Східній Мунтенії (Румунія), що належить до VI ст. до н.е. (Marinescu-Bilcu, Renta, Matei 2000: 149–165). До речі, остання знахідка розширює наші уявлення про ступінь поширення могил із шатроподібними конструкціями в Задунав'ї, маркуючи просування скіфів у Середню Європу.

Очевидно, зі згаданої вище причини майже не відомі реконструкції могил із шатроподібними конструкціями. Схоже, що єдина спроба графічного відтворення вигляду подібних могил скіфської епохи була здійснена за матеріалами декількох курганів V–IV ст. до н.е. згаданого вже Стеблівського могильника в басейні р. Рось (Скорий 1997: 164, рис. 60; Skoryj 2000: 48, fig. 2, 1). При деяких визначених перевагах вона має і недоліки. Серед них слід, насамперед, згадати про те, що дана реконструкція являє собою зовнішній вигляд не конкретної підкурганної могили із шатроподібною спорудою, а компілятивну побудову, виконану на матеріалах дослідження декількох курганів з гробницями із шатроподібною надмогильною конструкцією.

Після завершення роботи з тривимірної реконструкції Великого Кургану ранньоскіфського часу поблизу с. Іванковичі на Київщині фахівцям представлено для обговорення один з варіантів того, як він міг виглядати при спорудженні (див. Додаток 4).

Література:

- Галанина, 1977. Л.К. Галанина. Скифские древности Приднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга). САИ. Вып. Д1–33. Москва.
- Ильинская, 1975. В.А. Ильинская. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. Киев.
- Маслов, Петренко, 1998. В.Е. Маслов, В.Г. Петренко. Курган № 12 могильника Новозаведённое-II // Материалы по изучению историко-культурного наследия Северного Кавказа. Вып. 1. Археология. Ставрополь.
- Мошкова, 1984. М.Г. Мошкова. Предисловие // К.Ф. Смирнов. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва.
- Мурзин, 1984. В.Ю. Мурзин. Скифская архаика Северного Причерноморья. Киев.
- Ольховский, 1978. В.С. Ольховский. Раннескифские погребальные сооружения по Геродоту и археологическим данным // СА. № 4.
- Пшеничнюк, 2000. А.Х. Пшеничнюк. Филипповские курганы в центре скифского мира: открытие и исследования // Золотые олени Евразии. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже. СПб.
- Скорий, 1987. С.А. Скорий. Про скіфський етнокультурний компонент у населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя // Археологія. № 60.
- Скорий, 1990. С.А. Скорий. Курган Переп'ятиха (До етнокультурної історії Дніпровського Лісостепового Правобережжя). Київ.

- Скорий, 1996. С.А. Скорий. Кочовики передскіфської та скіфської доби в Дніпровському Правобережному Лісостепу (питання етнокультурної історії). Автореф. дис. докт. іст. наук. Київ.
- Скорий, 1997. С.А. Скорий. Стеблєв: скифський могильник в Поросьє. Київ.
- Скорый, Солтыс, Белан, 2001. С.А. Скорый, О.Б. Солтыс, Ю.А. Белан. Большой курган эпохи скифской архаики на Киевщине // РА. № 4.
- Тереножкін, 1954. О.І. Тереножкін. Курган біля с. Глеваха // Археологія. Т. IX.
- Шрамко. 1987. Б.А. Шрамко. Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині // Археологія. № 43.
- Шрамко, 2000. Б.А. Шрамко. Некоторые вопросы развития строительства в Лесостепной Скифии // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. Донецк.
- Marinescu-Bilcu, Renta, Matei, 2000. S. Marinescu-Bilcu, E. Renta, G. Matei. Les recherches archeologiques de sauvetage de Ciulnitza, le departament de Ialomitza (1994–1997). Le tumulus I // Pratiques funeraires dans L'Europe des XIIIe – IVe s. av. J.-C. Actes du IIIe Colloque International d'Archeologie Funeraire. Tulcea.
- Skoryj, 2000. S. Skoryj. Burial Mounds of the Scythians-Nomads near Village Steblev // Tombes tumulaires de l'Age du Fer dans le Sud-East de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d'Archeologie Funeraire. Tulcea.

Методика тривимірного реконструювання скіфських поховальних пам'яток на прикладі Великого Кургану ранньоскіфського часу поблизу с. Іванковичі на Київщині

Створення тривимірної графічної реконструкції Великого Кургану було обумовлене характером наявних даних про його структуру. Слід зазначити, що до початку дослідження кургану його насип був значно зруйнований. Зберігся лише невеликий останець (основа – 7×15 м, висота – 6.3 м від рівня сучасної поверхні), розміщений за короткою стінкою могильної ями. Саме ця ділянка надмогильної конструкції виявилася найінформативнішою. У процесі розкопок у ньому були виявлені залишки кільцевого валу, що оточував могилу. При його розчистці виявилось, що він уцілів більш ніж на половину (його розміри: D – 21–21.5 м, Н – 0.8 м). У валу зафіксовані заглибини від колод, що колись були в них встановлені, й розміщались радіально в 2–4 ряди над похованням (так зване “шатро”). У профілі бровки, на кресленнях зафіксований кут нахилу колод у 38–44 градуси відносно горизонталі. Аналогічна за конструкцією пам'ятка того ж часу розкопана раніше недалеко від описуваної – поблизу с. Глеваха. В ньому шатро було підпалене, й обвуглені колоди від його конструкції завалилися в могилу.

Крім того, в останці насипу збереглися відбитки колод від поздовжнього перекриття над могилою, а в самому похованні – характерні відбитки інших дерев'яних конструкцій: опорних стовпів під поздовжнім перекриттям, обшивки стін і настилу підлоги як могили, так і дромосу.

Все перелічене, враховуючи наявність точних креслень планів і розрізів об'єктів, дозволяє зробити тривимірну графічну реконструкцію кургану, використовуючи для цього зазначені нижче графічні програми.

Інструментарій

У процесі реконструкції об'єкта застосовувалося вільне програмне забезпечення – програми Inkscape 0.48 (векторне редагування) і Blender 2.49 (тривимірне редагування). Існує значна кількість програмних продуктів, що дозволяють візуалізувати об'єкти, обрані програми зручні через їхню доступність, подібності інструментів з комерційними додатками (що дозволяє за необхідності застосовувати продукти Adobe, Autodesk і т.д.) і постійного збільшення можливостей. Програма Blender 2.49 (є етапним варіантом програми) відрізняється від пізніших версій зручністю і швидкістю під час виконання подібного роду завдань.

На доповнення можна додати, що програми Inkscape і Blender не потребують інсталяції і можуть бути запущені з будь-якого носія (CD, DVD, Flash, SD і т.д.).

Методика візуалізації об'єкта

Векторизація креслень вироблялася в програмі Inkscape із збереженням файлу у форматі *svg* для подальшого імпортування в Blender. Використання векторних креслень дає більшу свободу, оскільки дозволяє побудувати базовий, каркасний план об'єкта, з яким зручно проводити роботи на етапі моделювання. Крім того, векторизація креслень корисна при підготовці до друку публікації. Особливістю формату *svg* є можливість його відображення інтернет-браузерами (що може бути використано для публікації в мережі internet).

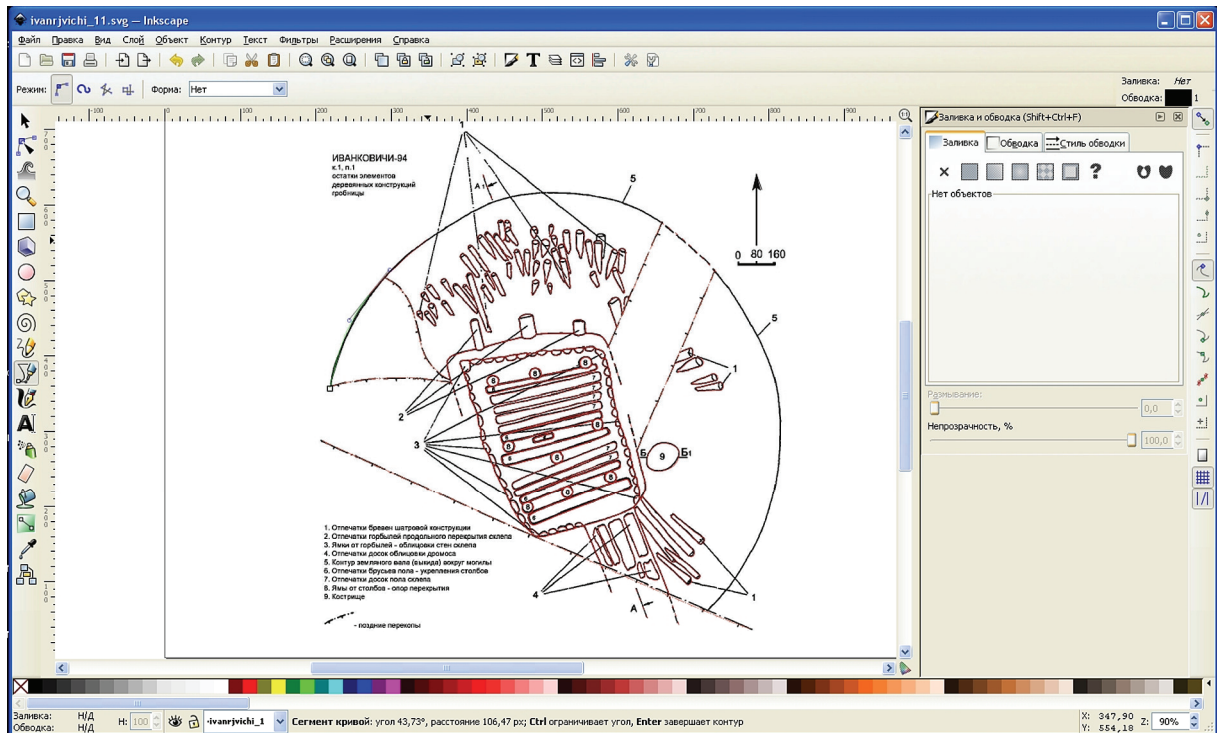

Рис. 1. Етап експорту з програми Inkscape

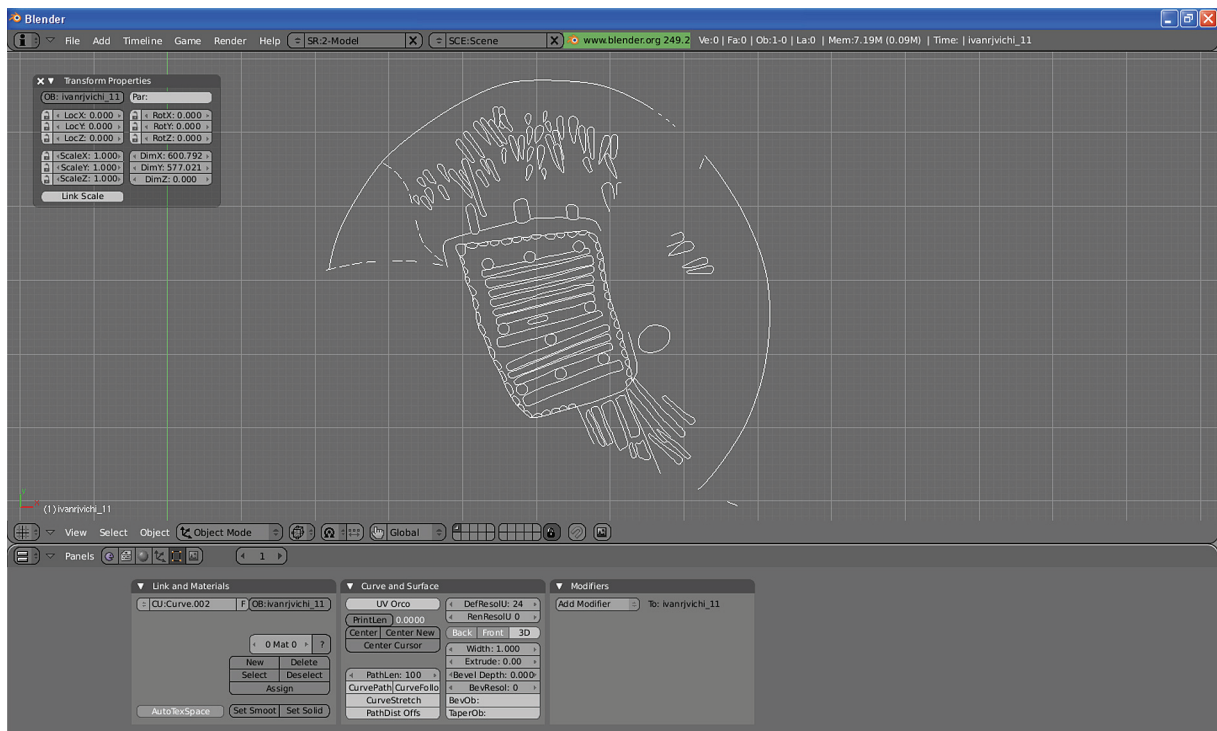

Рис. 2. Етап імпорту в програмі Blender

Робота з обведення контура растрового зображення проводиться маркуючим кольором (у даному випадку – червоним), у шарі, окремому від шару растрового зображення (шар растрового зображення, що використовувався в якості підкладки, блокується від редагування). Товщину лінії краще вибрати відповідно до товщині лінії оригіналу.

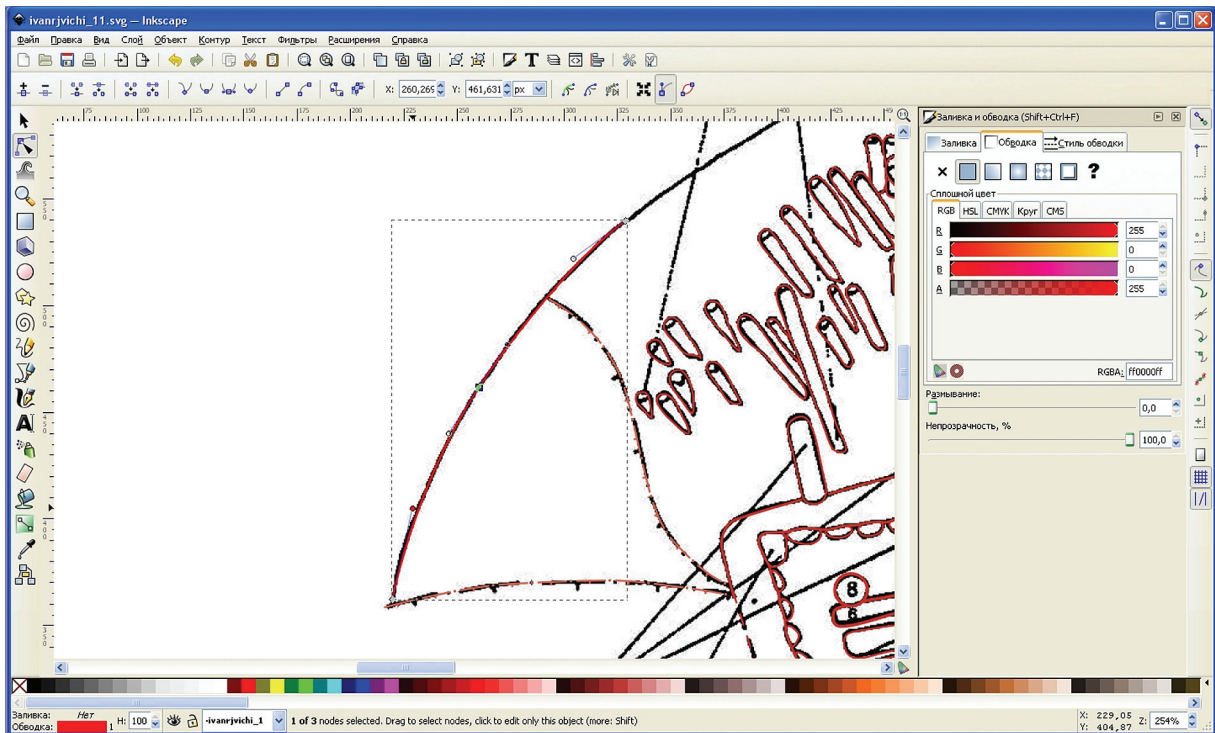

Рис. 3. Етап векторизації креслення в програмі Inkscape

Обробка вихідних матеріалів в 3D додатку включає в себе приведення у відповідність масштабів креслень, розташування розрізів згідно з їх положенням на плані, суміщення реперів на плані та розрізах з початком координат робочого простору програми. Для зручності роботи найінформативніший розріз розташовується по осі X.

План і розрізи імпортуються в програму Blender як окремі файли (з метою отримання з кожного файлу по одному об'єкту). У кожному з файлів зберігається масштабна лінійка.

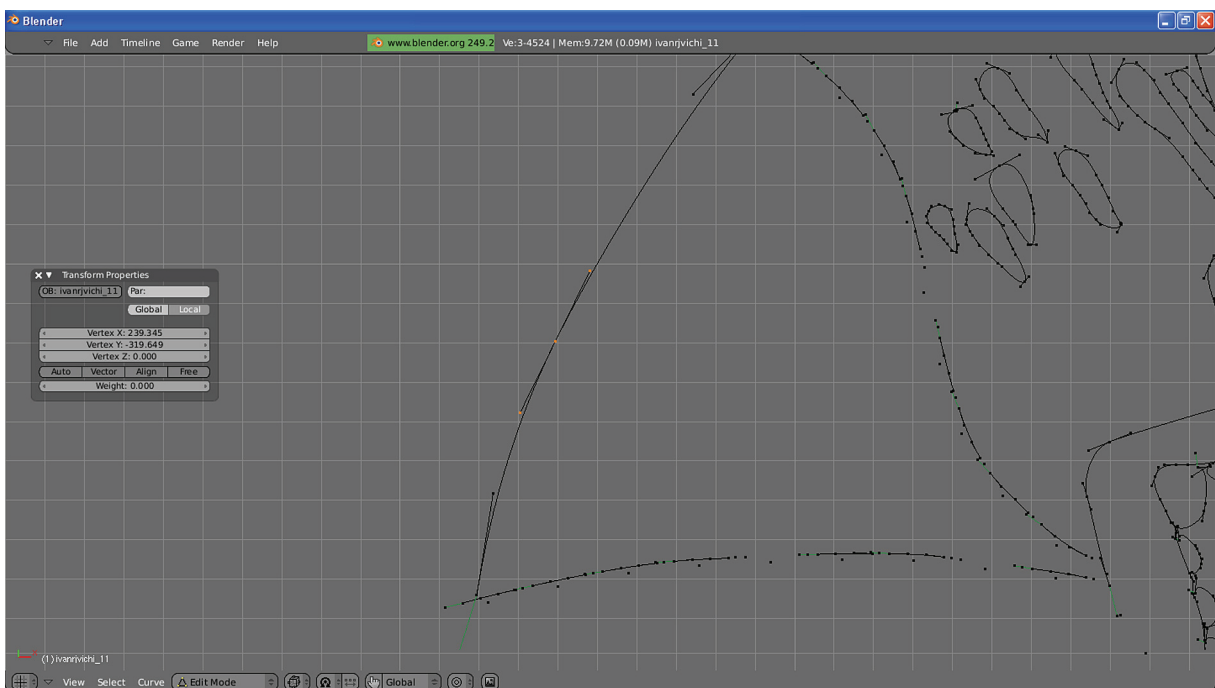

Рис. 4. Етап редагування креслення в програмі Blender

Для приведення масштабів у відповідність виробляємо наступну послідовність дій:

1. Скрізь встановлюємо центр у точці нуля на масштабі креслення.

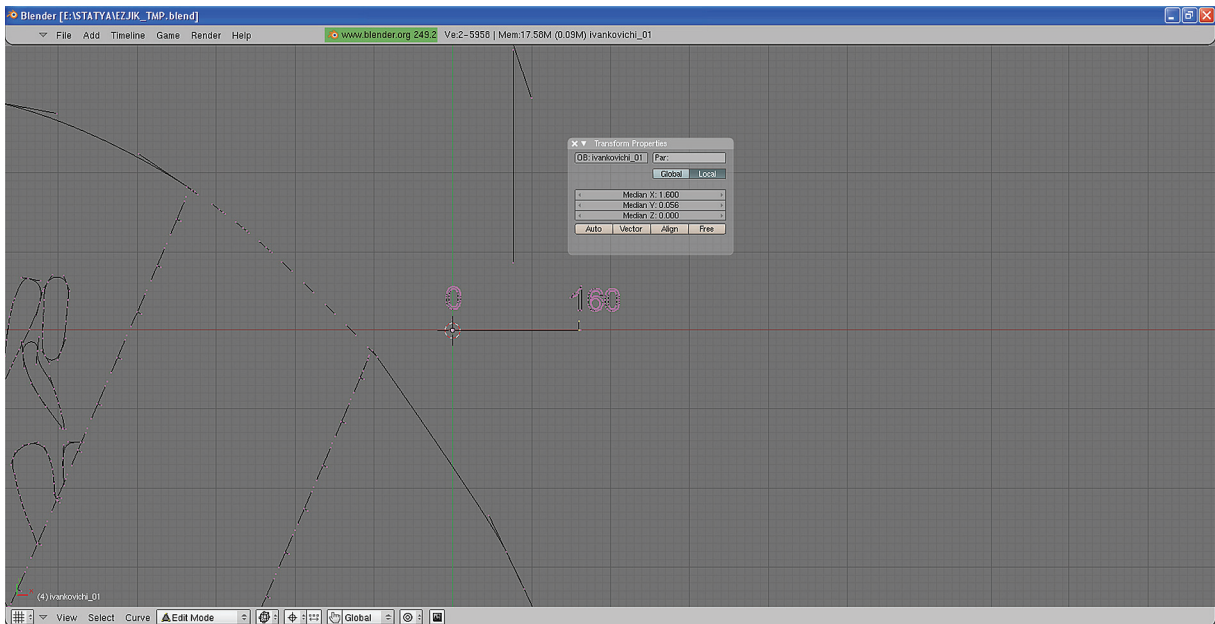

Рис. 5. Етап масштабування в програмі Blender

2. Всі креслення поєднуємо центрами в точці початку координат.
3. Починаючи з креслення плану об'єкта виконуємо масштабування до відповідності з масштабним простором програми.
4. Наводимо центри креслень у відповідність з центральним репером.
5. Виконуємо суміщення центрів креслень з центром координат програми.
6. Повертаємо креслення перерізів на 90° щодо осі X (у бічній проекції).
7. Виконуємо поворот перерізів згідно з їх положенням на плані (у вертикальній проекції).

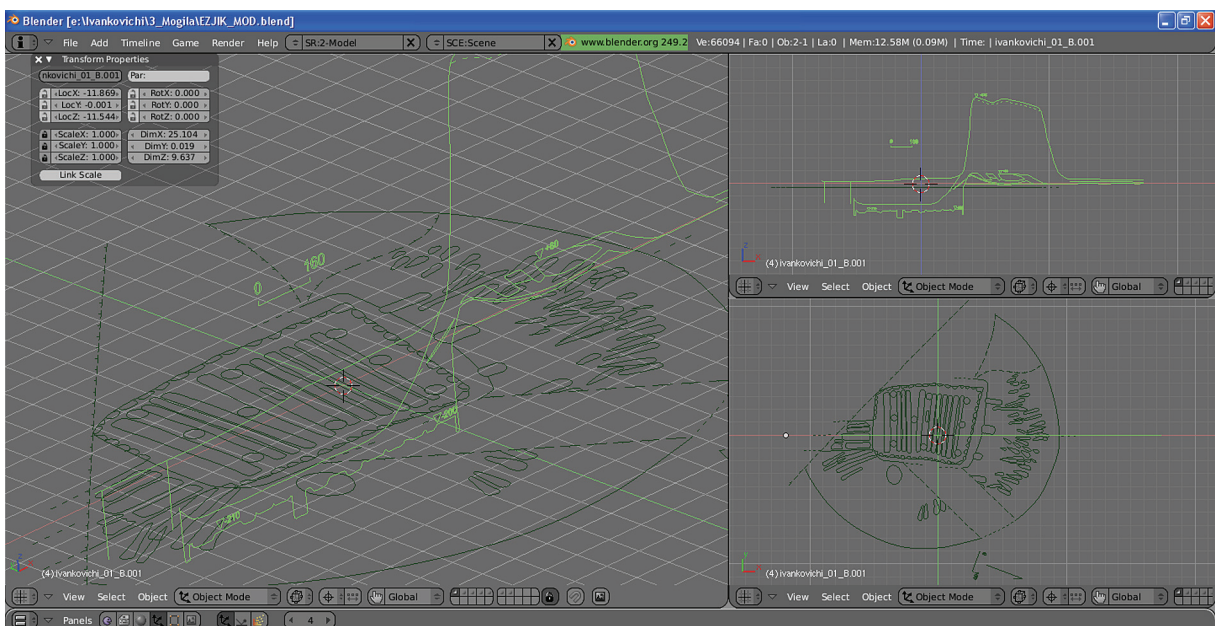

Рис. 6. Етап суміщення креслень в програмі Blender

Останнім етапом підготовки є розміщення елементів плану згідно з глибиною їхнього розташування.

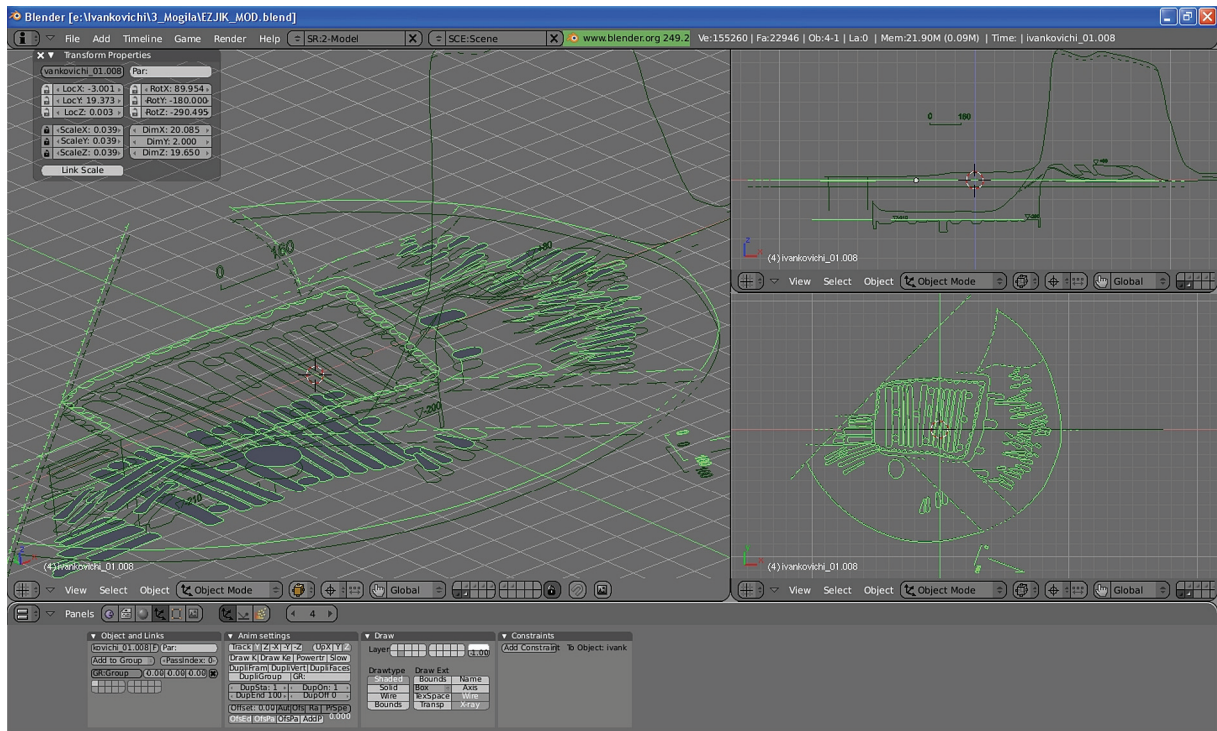

Рис. 7. Етап суміщення рівня горизонту креслень в програмі Blender

Вибираючи у властивостях кривої параметр 3D, виділивши необхідний елемент, переміщаємо його по осі Z у відповідності з його положенням згідно з перетином або звітної документації.

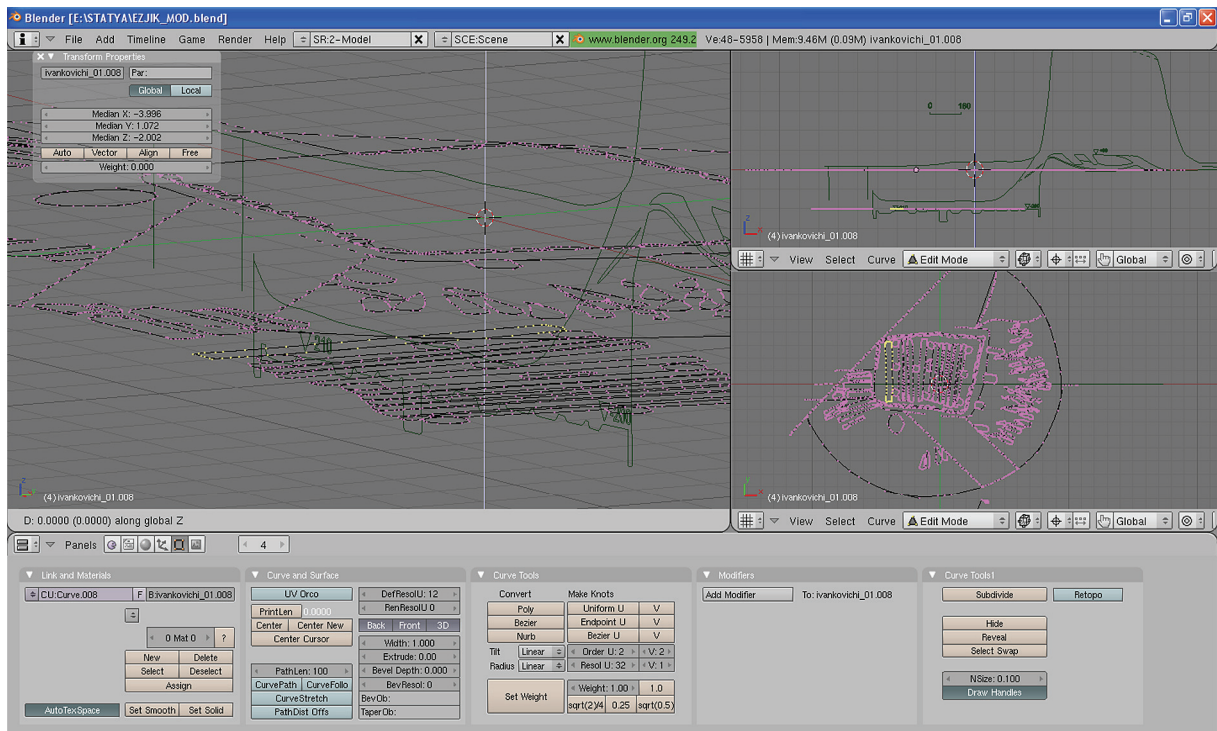

Рис. 8. Етап розміщення об'єктів згідно з глибиною в програмі Blender

3D моделювання вироблялося виключно шляхом побудови полігональних сіток з паралельним використанням модифікатора subsurf, використаного для контролю гладкості полігональної сітки та ще зручнішого рендеринга.

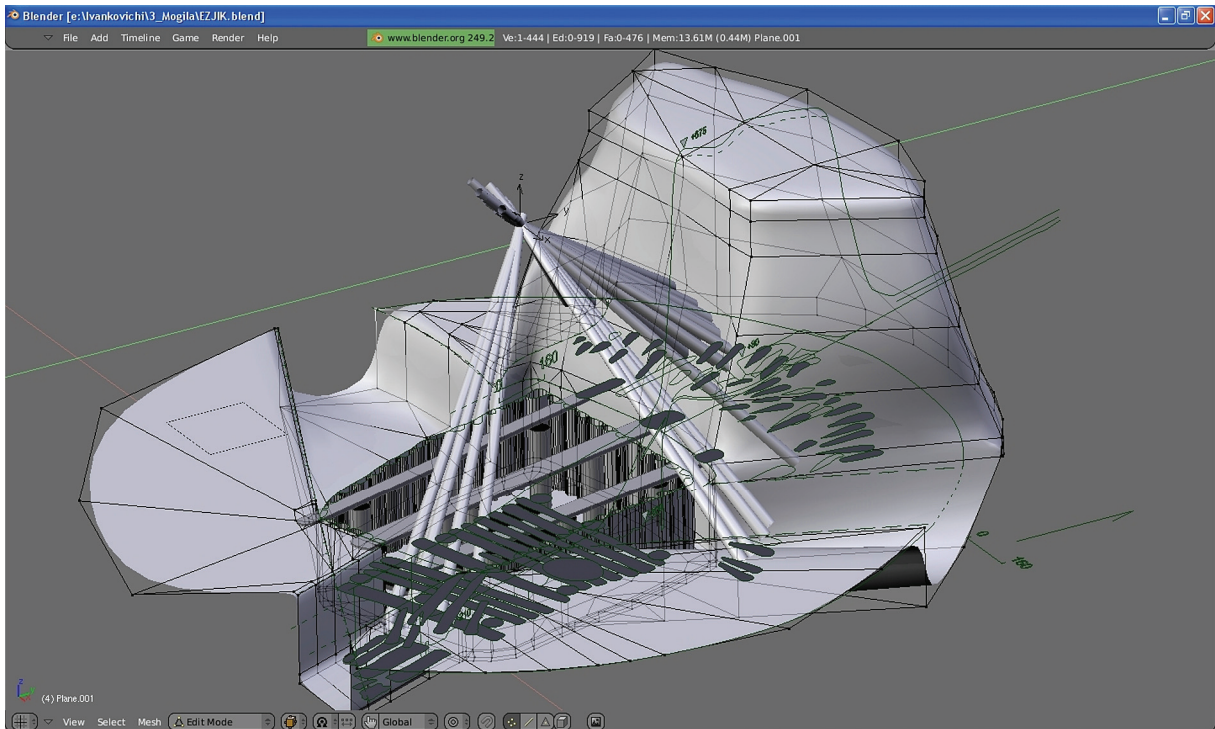

Рис. 9. Етап моделювання полігональної сітки в програмі Blender

Оболонки, які відповідають різним верствам, об'єктам, іменуються для полегшення накладення матеріалів і пошуку об'єкта в моделі.

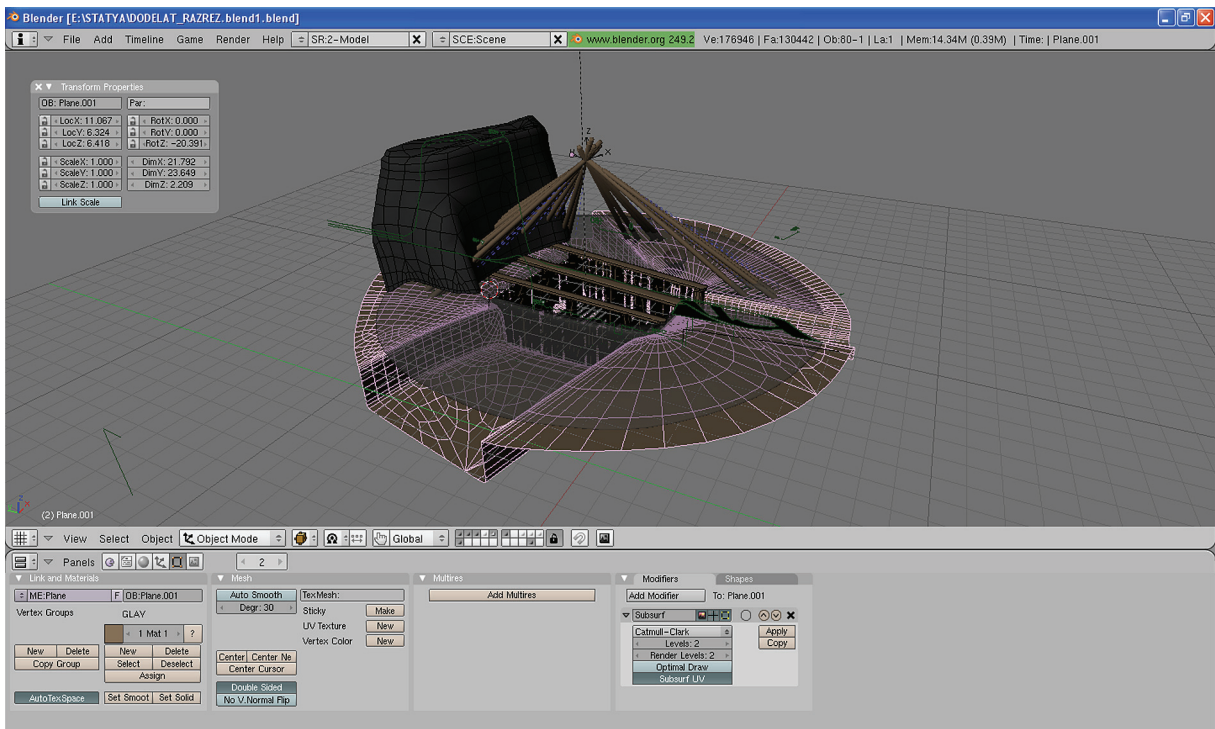

Рис. 10. Етап іменування об'єктів в програмі Blender

При накладанні матеріалів враховувалася близькість кольору до реального об'єкта і завершеність зображення в цілому.

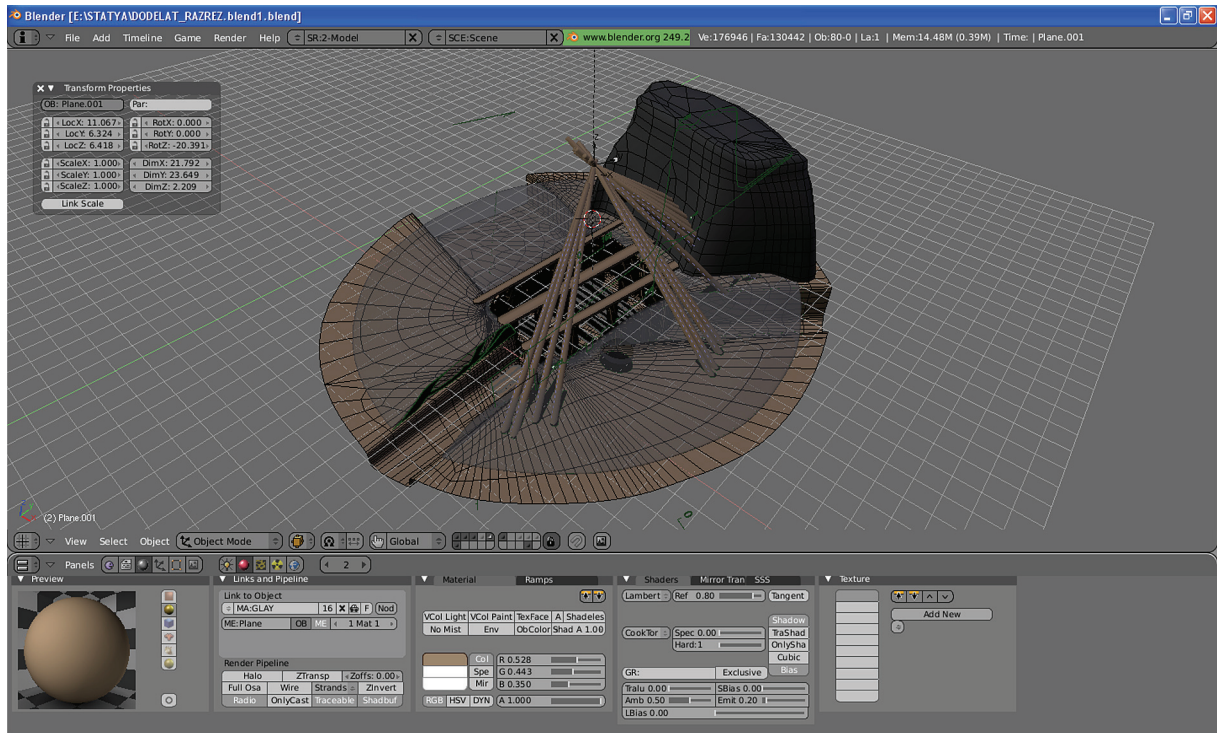

Рис. 11. Накладання матеріалів в програмі Blender

Рендеринг був виконаний стандартними засобами програми Blender.

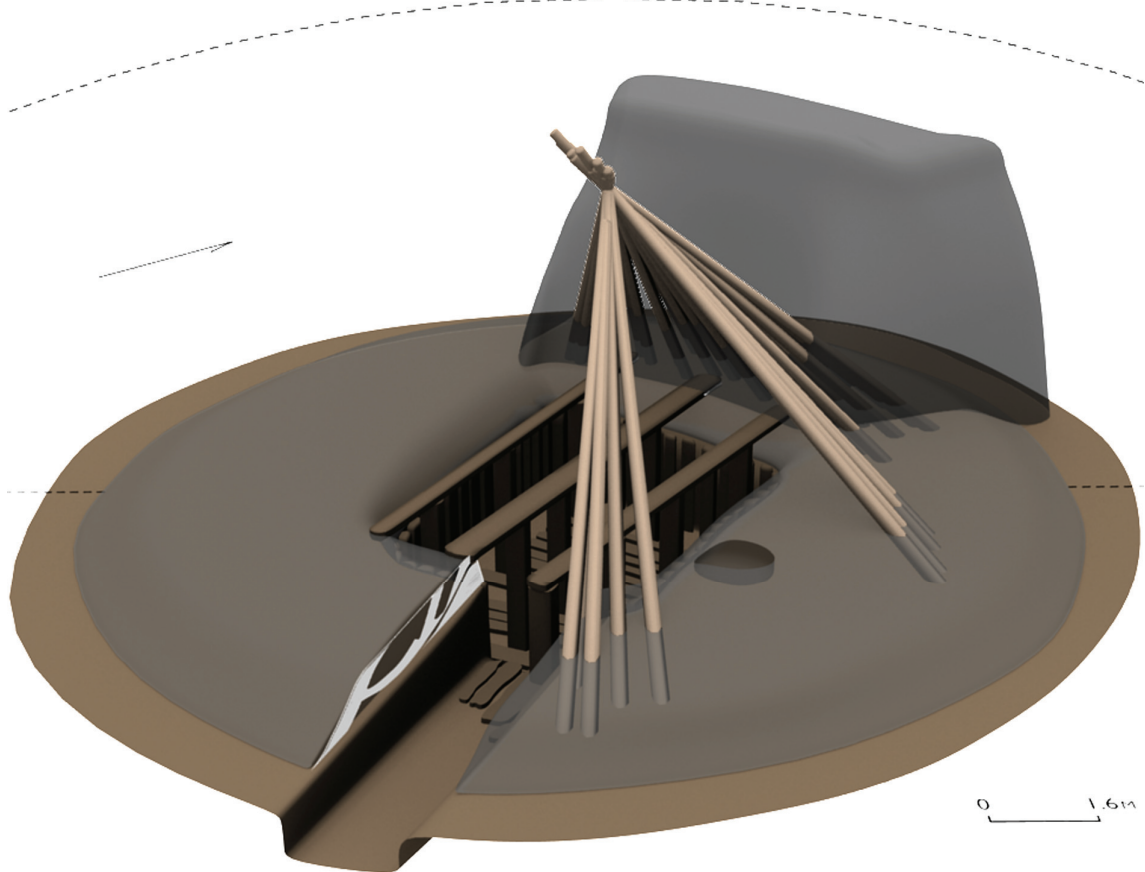

Рис. 12. Рендеринг в програмі Blender

Потрібно зазначити, що в процесі побудови комп'ютерної реконструкції з'явилися певні методичні висновки, які виходять за межі технічних задач 3D моделювання. Найяскравіше це проявилось під час порівняння "ручних" графічних реконструкцій з математично вивіреною комп'ютерною моделлю. Спроба побудувати останню, спираючись на запропоновані графікою попередні варіанти, зайшла в глухий кут, не дивлячись на те, що ці варіанти ґрунтувалися на тих самих кресленнях та вимірах. Характерною ознакою стало вже те, що віртуально змодельовані за їх параметрами елементи поховальної споруди в тривимірному просторі показали повну конструктивну несумісність. Наприклад, можна було наочно впевнитись, що стовпи та жердини, які складали основу шатроподібної конструкції (зважаючи на запропоновані для них метричні характеристики, кут нахилу та розраховану кількість), в реальному житті фізично не могли бути складені в зображену на малюнках похило-конічну споруду. Довелося заново проаналізувати польові креслення, і створена тривимірна реконструкція вже не залишала місця подібним допущам. Використовуючи наведені вище прийоми, після кореляції кутів нахилу і позицій стовпових ямок вдалося відновити вищу точку суміщення стовпів і співвіднести їх положення з пам'яткою вцілому.

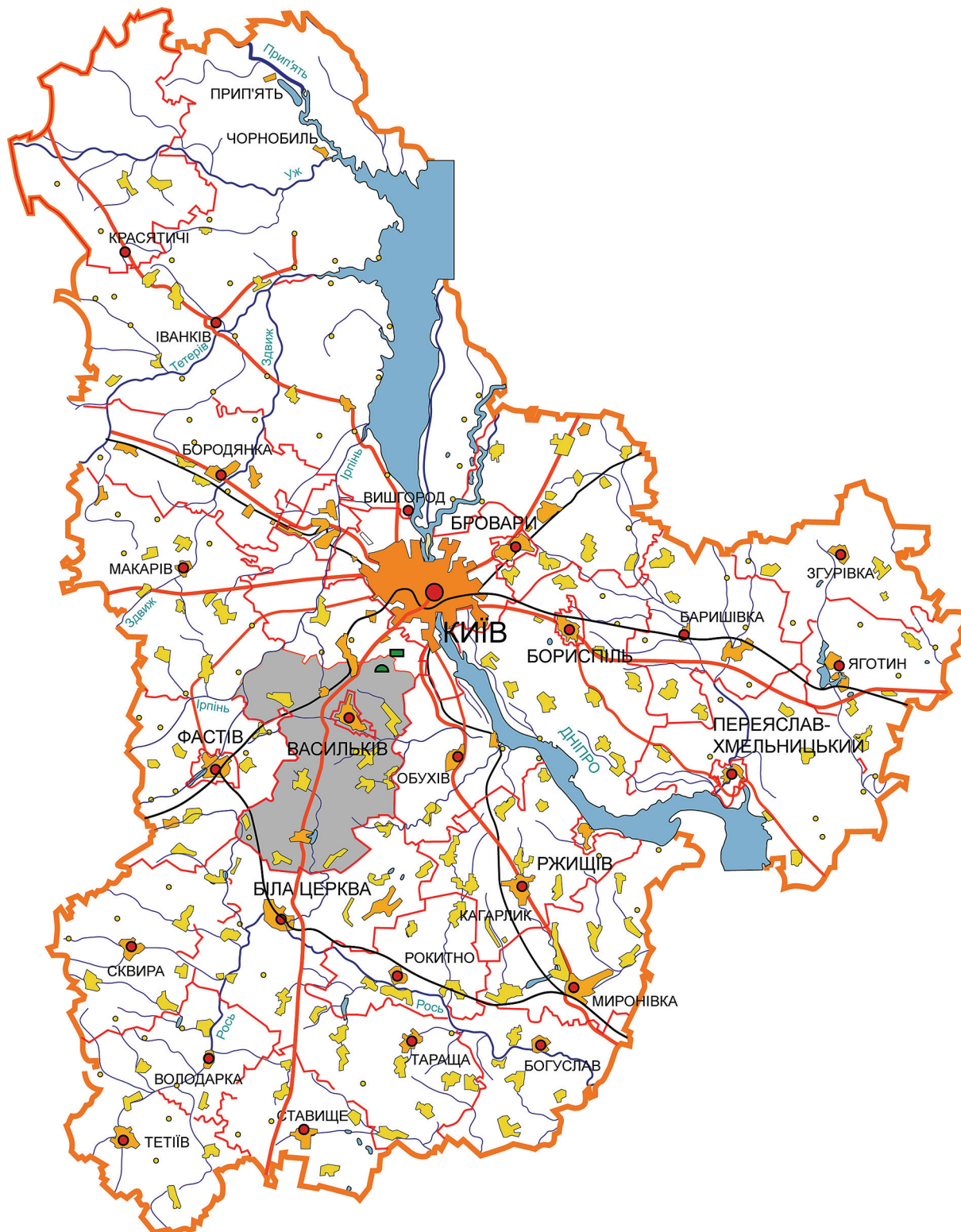
На ілюстраціях видно, що віртуальне моделювання стосувалося лише тих частин кургану, які можна було дослідити археологічно. Однак, хоча від курганного насипу залишився лише невеликий останець, не можна не помітити, що реконструйована частина дозволяє зробити цілком вірогідні висновки про будову пам'ятки вцілому, і, при необхідності, буде нескладно створити відповідну демонстраційну модель.

Підсумовуючи сказане, можна зазначити, що запропонований метод комп'ютерного моделювання можна рекомендувати не лише як інструмент виразної візуалізації, але й як надійний спосіб перевірки реконструктивних висновків археологічного дослідження.

Література:

- Дремайлов А.В., 2003. Виртуальные трехмерные исторические реконструкции в музейной выставочной экспозиции // Информационные технологии: доступ к культурному наследию. Тезисы докладов. Седьмая ежегодная конференция АДИТ-2003. Пушкинские Горы, С. 34-50.
- Музей и новые технологии: На пути к музею XXI века, 1999 // Сост. Н.А. Никишин. М.: Прогресс-Традиция, 121 с.
- Шлыкова О.В., 2003. Феномен мультимедиа. Технология эпохи электронной культуры. Московский государственный университет культуры и искусства. М., 267 с.

Васильківський район на мапі Київської області (креслення О.А. Онищенко)

Мапа Васильківського району з позначенням розташування поблизу с. Іванковичі Великого Кургану і Великого Ходосівського городища ранньоскіфського часу (креслення О.А. Онищенко)

Загальний вигляд останцю кургану

З південного сходу

З південного сходу

З північного сходу

Зі сходу

З півдня

Вигляд поховання

Північна частина

Північно-східна частина на ділянці, де проходила траншея

Північна і східна частини

Південно-східна і південна частини зі входом-дромосом

Південно-західна частина

Вхід-дромос у південно-південно східній частині поховання і залишки валу

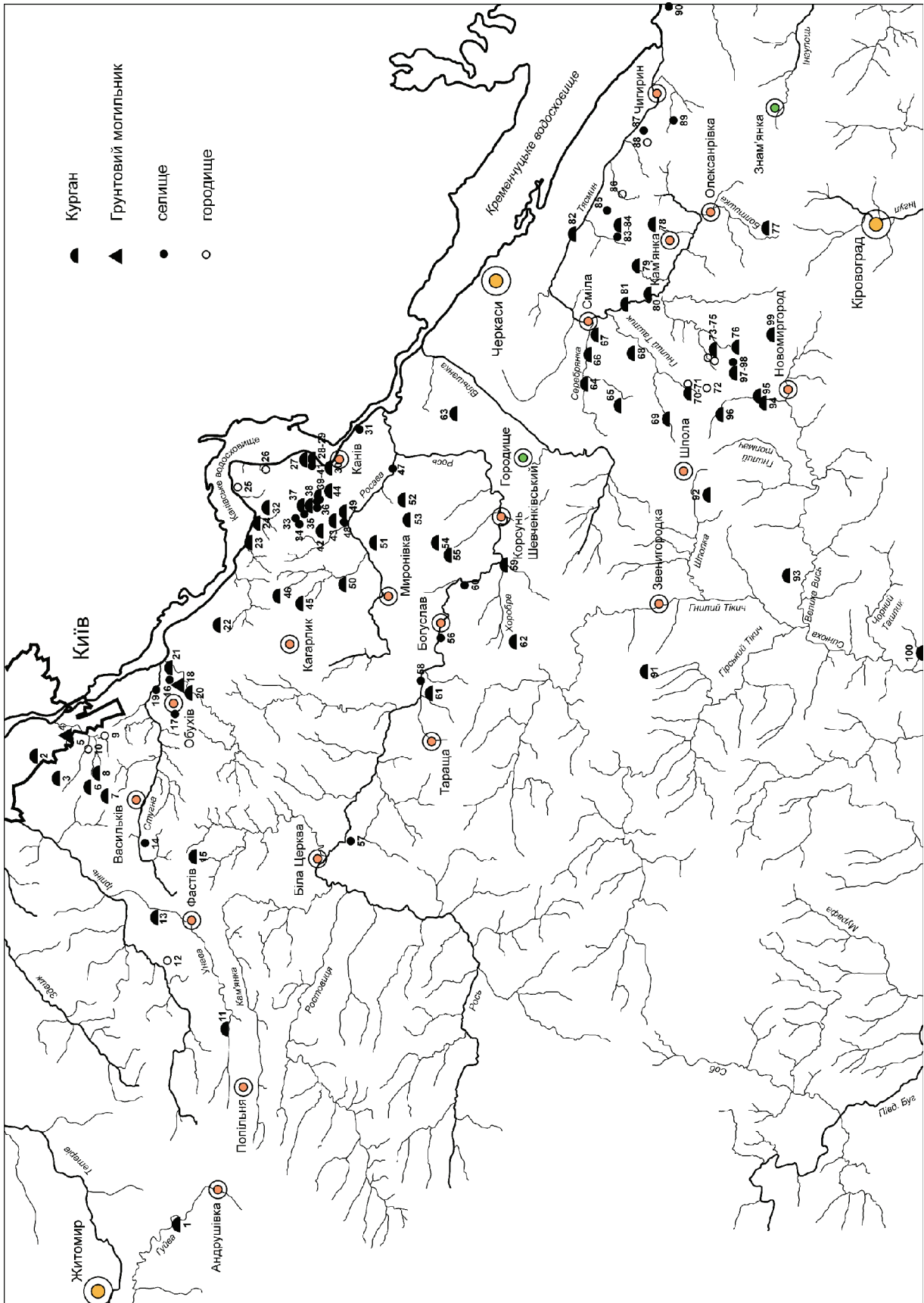
Інвентар з поховання

1 – бронзові та залізні вістря стріл; 2 – кістяна пряжка; 3 – скляний бісер; 4 – скляні намистини; 5 – мушлі Каурі; 6 – уламок золотої платівки у вигляді потроєних кружалець; 7 – бронзові цвяхоподібні сережки; 8 – золота пронизка, 9 – тюльпаноподібний горщик; 10 – круглодонний горщик; 11 – кухоль; 12 – фрагмент горщика з розчосами; 13 – фрагменти горщика зі слідами загладжування; 14 – фрагмент чашечки; 15 – фрагмент товстостінної посудини; 16 – фрагмент ліпного диска; 17 – фрагменти плоскодонної посудини. Фото Д.В. Ключко

1. с. Нова Котельня Андрушівського р-ну Житомирської обл. У групі курганів біля дороги до с. Івниця, поблизу р. Гуйва (приток р. Тетерів) один курган – в межах VII–першої половини VI ст. до н.е.
2. с. Жуляни Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Курган VI ст. до н.е.
3. с. Гатне Києво-Святошинського р-ну Київської обл. З шести курганів на лівому березі р. Віти в трьох (№№ 1, 5, 6) – впускні поховання VII ст. до н.е.
4. с. Пирогів Києво-Святошинського р-ну Київської обл. П'ять ґрунтових поховань кінця VI–V ст. до н.е. на території могильника зарубинецької культури, в уроч. Церковщина.
5. с. Хотів Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Городище кінця VI–V ст. до н.е. на південній околиці Києва, на схід від с. Хотів, на великому пагорбі, оточеному зі всіх боків ярами, площа 31 га.
6. с. Маршалівка Васильківського р-ну Київської обл. З семи насипів на околицях села один курган (Гостра Могила) – VI ст. до н.е.
7. с. Глеваха Васильківського р-ну Київської обл. Глевахський курган (висота 8.7 м) кінця VII–початку VI ст. до н.е.
8. **с. Іванковичі** Васильківського р-ну Київської обл. З восьми насипів один – **Великий Курган** (висота останцю – 6.3 м, передбачувана висота – 10 м) – кінця VII–початку VI ст. до н.е..
9. с. Ходосівка Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Мале Ходосівське городище кінця VI–V ст. до н.е. на південь від села, на високому корінному березі плато правого берега р. Дніпро, площа 1.1 га.
10. с. Ходосівка Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Велике Ходосівське городище VI–V ст. до н.е. між селами Круглик і Ходосівка, на північний захід від Малого Ходосівського городища, по обидва береги р. Віта, площа 2000 га.
11. с. Єрчики Попільнянського р-ну Житомирської обл. Из трьох насипів на березі р. Унава один курган – VII–VI ст. до н.е.
12. с. Веприк Фастівського р-ну Київської обл. Городище Млинок VI–V ст. до н.е., за 3 км на північний захід від села, на завороті правого притоку р. Ірпінь, площа близько 40 га.
13. с. Мала Офірна Фастівського р-ну Київської обл. З чотирьох курганів за 0.5 м на північ від села на лівому березі р. Унава один – VII–початку VI ст. до н.е.
14. с. Мала Салтанівка Васильківського р-ну Київської обл. Селище VI–III ст. до н.е. за 0.5 км на захід від села, поблизу східного краю Змійового валу, за 0.25 км від лівого берегу р. Стугна.
15. с. Мар'янівка Васильківського р-ну Київської обл. З п'ятидесяти семи насипів на захід від села, в басейні р. Рутка (приток Росі) курган Пере-п'ятиха і один безіменний – кінця VII–першої половини VI ст. до н.е.
16. м. Обухів, райцентр Київської обл. Селище I (VII–VI ст. до н.е.) в урочищі Вовча, на північний схід від околиці міста, площа 3 га.
17. м. Обухів. Селище II (білогрудівський час – VI ст. до н.е.) в урочищі Підгородище, на північний захід від міста, площа 1 га.

18. Поховання VII–VI ст. до н.е. на плато корінного берега річок Стугна і Кобринь, перехресті ґрунтових доріг Обухів – Трипілля, Обухів – Дерев'яне.
19. с. Таценки Обухівського р-ну Київської обл. Селище кінця VII–початку VI ст. до н.е. між с. Таценки і м. Обухів, в уроч. Пісчане, в поймі р. Стугна, площа 0.6 га.
20. с. Красне-Перше Обухівського р-ну Київської обл. З п'яти курганів в уроч. Вовча долина, за 2 км від села в одному ("Близнюки") – впускне поховання VII–VI ст. до н.е. (?)
21. с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл. Три кургани першої половини VI ст. до н.е. за 3.5 км на захід від села, на підвищеному місці поблизу дороги в с. Григорівка.
22. с. Стрітівка Кагарлицького р-ну Київської обл. Група з семи курганів на південь від дороги, між селами Стрітівка і Верем'є, ближче до Стрітівки. З п'яти розкопаних насипів один курган (№ 2) – VI ст. до н.е.
23. с. Балико-Щучинка Кагарлицького р-ну Київської обл. З чотирьох розкопаних курганів два – з похованнями VI ст. до н.е.
24. с. Ходорів Миронівського р-ну Київської обл. Один курган (№ 423) за 1 км на схід від села, на березі Дніпра – першої половини VI ст. до н.е.
25. с. Трахтемирів Канівського р-ну Черкаської обл. Городище VII–VI ст. до н.е. на правому березі Дніпра, біля північно-східного краю села, площа близько 500 га.
26. с. Григорівка Канівського р-ну Черкаської обл. Городище VI–IV ст. до н.е. в уроч. Вал, за 4 км на південь від села, площа 230×290 м.
27. с. Студенець Канівського р-ну Черкаської обл. Один курган (№ 58) VII–початку VI ст. до н.е. над селом, по дорозі до с. Глинча.
28. с. Бобриця Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. на західній околиці села, праворуч від дороги на с. Трощин, на схилі височини над р. Поток, площа 100×150 м.
29. с. Бобриця Канівського р-ну Черкаської обл. Могильник VII–IV ст. до н.е. з семи курганних груп на високому березі Дніпра, між селами Бобриця, Селище, Студенець, Грищенці та Тростянець. У групі II між селами Бобриця і Студенець на високому плато з шести розкопаних курганів один (№ 35) – VII–VI ст. до н.е., другий (№ 37) – з похованням (№ 1) в межах VII – першої половини VI ст. до н.е., третій (№ 40 – другої половини VII ст. до н.е. У групі VI поблизу с. Мацнева два кургани – в межах VII–VI ст. до н.е. У групі VII у Бобрицького яру з семи розкопаних курганів два (№№ 90 и 92) – передскіфського часу, а один (№ 94) – в межах VII ст. до н.е.
30. м. Канів, райцентр Черкаської обл. Група курганів між Каневом і с. Бобриця з п'ятнадцяти насипів. З трьох розкопаних курганів один (№ 85) – передскіфського часу (чорнолісся), а два (№№ 83 и 84) – в межах VII–VI ст. до н.е.
31. с. Пекарі Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. на високому правому березі Дніпра, в центрі села.
32. с. Ромашки Миронівського р-ну Київської обл. Група з трьох курганів. З двох розкопаних курганів один (№ 421) – другої половини VII ст. до н.е.

33. с. Потапці Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VI–IV ст. до н.е. на лівому березі р. Фоси, за 300 м від східної околиці села, ліворуч від дороги на Канів, площа 4 га.
34. с. Потапці Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. за 0.5 км від південно-західної околиці села, площа 3 га.
35. с. Пищальники Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. над селом, ліворуч від дороги до м. Канів, на схилі пологої височини, площа 100×50 м.
36. с. Пищальники Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VI–IV ст. до н.е. на південній околиці села, над лівим берегом ріки, що протікає через село, площа 150×300 м.
37. с. Пищальники Канівського р-ну Черкаської обл. Група курганів між селами Пищальники і Лазірці. З восьми розкопаних курганів в одному – поховання VII–початку VI ст. до н.е.
38. с. Лазірці (а не Лазурці, оскільки назва села походить від імені Лазір – провідника, який влаштував тут перше поселення). Канівського р-ну Черкаської обл. З чотирнадцяти розкопаних насипів на околицях села чотири кургани (№№ 1–4) – VII–VI ст. до н.е., а в двох (№№ 418 і 419) – поховання (відповідно №№ 3 і 1) VI ст. до н.е.
39. с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. в селі, за 100 м на північ від школи, нагородах, площа 1 га.
40. с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. в селі на Данціївці, на високому пагорбі, площа 4 га.
41. с. Курилівка Канівського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник VII–IV ст. до н.е. з шести курганних груп на околицях села. У групі I по дорозі з с. Курилівка в с. Лазірці з двох розкопаних курганів один – в межах VII–першої половини VI ст. до н.е. У групі II в Медвежому лісі, в уроч. Могилки, з п'яти розкопаних курганів в одному (№ 13) – поховання VII–VI ст. до н.е. У групі III в Красному лісі, в уроч. Кургани, дорогою до с. Лазірці з шести розкопаних курганів (з близько 100) один (№ 19) – в межах VII–VI ст. до н.е. У групі IV навпроти села в окремому кургані основне поховання (№ 2) – VII–VI ст. до н.е. У групі V по дорозі з с. Курилівка в м. Канів, на високій Курилівській горі, з дев'яти розкопаних курганів чотири (№№ 69, поховання № 1; 73, 74 і 77) – другої половини VII–VI ст. до н.е.
42. с. Бересняги Канівського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з п'яти курганних груп (до 100 насипів). У групі I на полях колишньої Береснягівської економії з дванадцяти розкопаних курганів шість (№№ 6, 7, 42, 45, 46 і 82) – в межах другої половини VII–VI ст. до н.е. У групі II за 2 км від села, на полях колишньої Курилівської економії, один курган – VII–VI ст. до н.е. У групі IV біля дороги до Києва два кургани (№№ 43 і 44) – в межах VII–VI ст. до н.е. У групі V за колишнім хут. Орловиця з трьох розкопаних курганів один (№ 48) – VII ст. до н.е.
43. с. **Козарівка** Канівського р-ну Черкаської обл. Російською мовою неправильно зазначено назву населеного пункту: вказано – "**Казаровка**", правильно – "**Козаровка**" [Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.

- Памятники скифской эпохи Днепроовского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). К., 1989. С. 146]. Дві курганні групи. У групі I між селами Курилівка і Козарівка, дорогою з Канева до с. Поток з чотирьох розкопаних курганів один (№ 26) – передскифського часу і в одному (№ 27) – впускне поховання VI ст. до н.е. В кург. гр. II біля дороги з с. Межиріч на Ржищів і Київ. З шести курганів один (№ 28) – VI ст. до н.е.
44. с. Ковалі Канівського р-ну Черкаської обл. Три курганні групи. У групі III між селами Ковалі і Степанці з п'яти розкопаних курганів один (№ 55) – другої половини VII–VI ст. до н.е.
 45. с. Бурти Кагарлицького р-ну Київської обл. Група з трьох курганів на південно-західній околиці села, на р. Сухий Кагарлик, в одному розкопаному (№ 289) – впускне поховання VII–VI ст. до н.е.
 46. с. Забара Кагарлицького р-ну Київської обл. У групі з трьох курганів на північній околиці села в одному розкопаному (№ 321) – впускне поховання (№ 1) VII ст. до н.е.
 47. с. Гамарня Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. за 1 км від села, на правій надзаплавній терасі, площа 300×50–70 м.
 48. с. Синявка Канівського р-ну Черкаської обл. Селище VII–IV ст. до н.е. на лівому березі р. Росава, до південного сходу від села, на пісчаній дюні, засадженій лісом, площа 50×100 м.
 49. с. Синявка Канівського р-ну Черкаської обл. Великий курганний могильник на правому березі р. Росава на околицях села. З п'яти розкопаних курганів один (№ 56) – чорноліського часу і один (№ 100) – рубежу VII–VI ст. до н.е.
 50. с. Зеленки Миронівського р-ну Київської обл. Група курганів з п'яти насипів на схід від села, в уроч. Варенкови могили, в одному (№ 319) – впускне поховання (№ 1) VII–VI ст. до н.е.
 51. с. Ємчиха Миронівського р-ну Київської обл. З вісімнадцяти розкопаних курганів на околицях села в двох (№№ 373 і 375) – впускні поховання другої половини VII ст. до н.е. і в третьому (№ 375) – впускне поховання (№ 3) VII–VI ст. до н.е.
 52. с. Мартинівка Канівського р-ну Черкаської обл. Курганна група з шести насипів між селами Мартинівка и Дарівка, на краю високого плато, в одному кургані (№ 406) – пограбоване поховання VII–VI ст. до н.е.
 53. с. Беркозівка Канівського р-ну Черкаської обл. З одинадцяти розкопаних курганів один (№ 382) до заходу від села – VII–VI ст. до н.е.
 54. с. Іванівка (колишне Янковичі) Богуславського р-ну Київської обл. Курганний могильник VI–IV ст. до н.е. з дев'яти насипів за 2 км на південний схід від села, в уроч. Бурти, на рівному плато над правим берегом р. Нехворощ (лівий приток р. Рось). З семи розкопаних курганів в одному (№ 7) – поховання передскифського часу, в другому (№ 1) – VI ст. до н.е. і в третьому (№ 4) – впускне поховання (№ 1) рубежу VII–VI ст. до н.е.
 55. с. Пішки Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. З двох розкопаних курганів один (№ 362) – VII–початку VI ст. до н.е., другий (№ 363) – VII – першої половини VI ст. до н.е.

56. м. Богуслав, райцентр Київської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. на західній околиці міста, на мису, що полого спускається до правого берега р. Рось, площа 350×600 м.
57. с. Шкарівка Білоцерківського р-ну Київської обл. Селище VI ст. до н.е. в центрі села, на першій надзаплавній террасі правого берега р. Рось, площа 150×200 м.
58. с. Синиця Богуславського р-ну Київської обл. Селище VI ст. до н.е. за 1 км на південь від села, на першій надзаплавній терасі р. Рось.
59. с. Стеблів Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з п'ятнадцяти насипів, що входять до чотирьох курганних груп. В *кург. гр. III* з трьох розкопаних курганів за 1.5 км на північний-північний захід від шосе Стеблів – Корсунь-Шевченківський один (№ 15) – другої половини VII ст. до н.е.
60. с. Москаленки Таращанського р-ну Київської обл. Селище VII–IV ст. до н.е. на північно-західній околиці села, на краю високої гряди правого берега р. Рось, площа 260×42 м.
61. с. Миколаївка Таращанського р-ну Київської обл. Могильник з тридцяти насипів VII–IV ст. до н.е. на правому березі р. Рось, поблизу села.
62. с. Медвин Богуславського р-ну Київської обл. Курганний могильник VII–IV ст. до н.е. з трьох курганних груп за 0.7 км на схід від села, в північній частині Горчакового лісу, на підвищеному правому березі р. Хоробра (правий притік р. Рось). У *групі I* з двадцяти п'яти розкопаних насипів за 2.6 км від в'їзних воріт до лісу з боку села десять (№№ 3, 4, 9; 15, п. № 1; 19, 20, 22, 23, "середній" і "великий") – в межах VII–VI ст. до н.е. У *групі II* з семи насипів за 200 м на північний захід від групи I з чотирьох розкопаних курганів два (№№ 2 і 3) – в межах другої половини VII ст. до н.е., а один (№ 1) – кінця VII–VI ст. до н.е. У *групі III* з дев'яти насипів за 2 км на південний захід від групи II три розкопаних – VII–VI ст. до н.е.
63. с. Яснозір'я Черкаського р-ну Черкаської обл. У групі курганів з дев'яти насипів за 2 км на північ від села, в уроч. Горбані, з семи розкопаних курганів в двох доби бронзи – впускні поховання другої половини VII ст. до н.е. (№ 7, п. № 1) і VI ст. до н.е. (№ 2, п. № 1).
64. с. Теклино Смілянського р-ну Черкаської обл. В трьох могильниках ("З", "Я" и "Б") з п'яти розкопаних курганів на північному заході від села один (№ 346) – другої половини VII ст. до н.е. й один (№ 365) – VI ст. до н.е.
65. с. Цвіткове Городищенського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з двадцяти ледь помітних насипів за 2.5 км на північний захід від залізничної станції Цвіткове, в уроч. Дубове – на вершині плато, що знижується до південного заходу. З шести розкопаних курганів один (№ 2) – VI ст. до н.е.
66. с. Костянтинівка Смілянського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з сімдесяти шести розкопаних насипів по правому й лівому берегах р. Серебрянка, що впадає у р. Тясмин між м. Сміла і с. Костянтинівка, що входять до п'яти курганних груп. У *групі "А"* з сорока розкопаних насипів за 6 км на північний захід від м. Сміла, над правим притоком Ірдинського болота, в уроч. Секирне, три (№№ 80, 90 і

- 357) – першої половини VI ст. до н.е. У групі "В" з чотирнадцяти розкопаних курганів в уроч. Деренговець п'ять (№№ 375–378 і, можливо, 247) – передскіфського часу (жаботинський етап), один (№ 244) другої половини VII ст. до н.е. і два (№№ 246 і 380) першої половини VI ст. до н.е. У групі "Г" на лівому березі р. Серебрянка з дванадцяти розкопаних курганів два (№№ 2, п. № 3; 9) – передскіфського часу, в двох (№№ 2, п. 1–2 і 8) – впускні поховання другої половини VII ст. до н.е. У групі "С" з семи розкопаних курганів один (№ 15) – другої половини VII ст. до н.е.
67. м. Сміла, райцентр Черкаської обл. У курганній групі з п'ятнадцяти насипів на правому березі р. Ташлик при впадінні її до р. Тясмин (вище м. Сміла) з п'яти розкопаних курганів в одному (№ 70 в районі с. Мала Яблунівка) – впускне поховання VII ст. до н.е.
68. с. Ковалиха Смілянського р-ну Черкаської обл. В групі розрізаних курганів з дев'яти насипів на північному сході від села один (№ 344) – передскіфського часу, а два – в межах другої половини VII ст. до н.е. (№ 343) і в межах VII–першої половини VI ст. до н.е. (№ 370).
69. с. Матусів Шполянського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з п'ятдесяти насипів за 5 км на південний схід від села, по дорозі до с. Макіївка, на височині в уроч. Колонтаївка. З п'ятнадцяти розкопаних курганів два (Реп'яховата і Захарейкова Могили) – другої половини VII–початку VI ст. до н.е.
70. с. Макіївка Смілянського р-ну Черкаської обл. П'ять курганних груп на околицях села. У групі V на північно-східній околиці села, на плато правого берега балки Круча, за 0.5 км на схід від балки, в одному з чотирьох розкопаних курганів (№ 492) – впускне поховання VI ст. до н.е.
71. с. Макіївка Смілянського р-ну Черкаської обл. Городище VI–V ст. до н.е. на схід (?) від села на плато, в урочищах Вал і Крутий Яр, площа 24 га.
72. с. Буда-Макіївка Смілянського р-ну Черкаської обл. Городище Будянське VI–V ст. до н.е. на південно-західній околиці великого села Буда-Макіївка, у верхів'ях лівобережного притоку р. Тясмин, площа 15 кв. км.
73. с. Пастирське Смілянського р-ну Черкаської обл. Городище початку VI–III ст. до н.е., за 3 км на захід від села, на обох берегах р. Сухий Ташлик, в уроч. Глущине (або Жарище), площа 18 га.
74. с. Пастирське Смілянського р-ну Черкаської обл. Городище другої половини VI–IV ст. до н.е., за 2 км на південний захід від села, в лісі; на високому мису між ярами, один з яких впадає до р. Сухий Ташлик; в уроч. Шарпівка, площа 16 га.
75. с. Пастирське Смілянського р-ну Черкаської обл. Курганний могильник з понад двадцяти насипів в уроч. Галущине, за валом городища, на південний захід від нього. З дванадцяти розкопаних курганів в одному (№ 447) – поховання другої половини VI–першої половини V ст. до н.е.
76. с. Оситняжка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Курганний могильник з близько п'ятдесяти насипів за 3 км на південний схід від села, на узвишші. З вісімнадцяти розкопаних курганів п'ять (№№ 2, 3, 5, 8 і 10) – передскіфського часу, сім (№№ 4, 6, 7, 11, 12, 471 і розкопаний у 1968 р. Н.М. Бокий) – другої половини VII–першої половини VI ст. до н.е.

77. с. Болтишка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. Два випадково розкопані кургани (№№ 1 и 2) між лісами Куцевим і Нерубаєм другої половини VII–VI ст. до н.е.
78. с. Грушівка (Грушківка) Кам'янського р-ну Черкаської обл. Великий курганий могильник на правому березі р. Косарка (притік р. Тясмин), що тягнеться приблизно на 1 км над берегом ріки між селами Грушівка і Ребедайлівка. З чотирнадцяти розкопаніх курганів чотири (№№ 384, 390, 391 и 395) – VII–VI ст. до н.е.
79. с. Михайлівка (колишне Пруси) Кам'янського р-ну Черкаської обл. Курганні групи по берегах р. Тясмин. З дев'ятнадцяти розкопаніх курганів один (№ 13) – в межах VII–VI ст. до н.е.
80. с. Райгород Кам'янського р-ну Черкаської обл. З двох розкопаніх курганів в одному (№ 2) – поховання (№ 1) VI ст. до н.е.
81. с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл. Курганні могильники з семи курганних груп ("А", "В", "С", "D", "Е", "F" и "G") IX–VI і V–IV ст. до н.е. на лівому підвищеному, залісеному березі р. Тенетинки, що впадає до р. Тясмин з правого берегу, вище м. Сміла. З 120 розкопаніх курганів сім (№№ 107, 111, 136, 143, 158/1, 163 і 185) – передскіфського часу (пізні Чорнолісся – ранній Жаботин), а сорок (№№ 107–108, 110–111, 113–114, 118–119, 126–127, 134–136, 139, 143–144, 146, 155, 158–159, 161, 163–164, 173–174, 179, 183–185, 192, 211–215, 219–220, 225–227) – VIII–V ст. до н.е.
82. с. Чубівка Черкаського р-ну Черкаської обл. Чотири курганні могильники ("А", "Б", "В", "Г") між селами Гуляй-Город і Чубівка, за 5 км нижче Гуляй-Города, на правому високому березі р. Тясмин, вздовж яру Довгі гони, що впадає в р. Тясмин біля західної околиці с. Чубівка. В *могильнику "Г"* з шістдесяти розкопаніх курганів один (№ 52) – передскіфського часу, три (№№ 48, 319 і 334) – другої половини VII ст. до н.е. і одинадцять (№№ 33, 38, 40–43, 48–49, 314, 327 і 338) – в межах VII–першої половини VI ст. до н.е.
83. с. Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл. Поселення в уроч. Тарасова Гора другої половини VIII–початку VI ст. до н.е. за 3 км на північний схід від села, на правому березі р. Жаб'янки (чи Жаботинки), що впадає в р. Тясмин, площа 43 га.
84. с. Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл. Три курганні групи на околицях села. У *групі I* на північний схід від центру села, на пласкому високому плато над р. Жаб'янкою з двох розкопаніх курганів один (№ 524) – середини-другої половини VII ст. до н.е. У *групі II* з чотирьох насипів на південному сході від села, поблизу дороги біля в'їзду до села з с. Флярківка, з трьох розкопаніх курганів один (№ 3) – передскіфського часу, другий (№ 2) – середини-другої половини VII ст. до н.е. і третій (№ 1) – VII–початку VI ст. до н.е. У *групі III* з п'яти насипів в уроч. Смольне, біля північної околиці с. Флярківка (нині злилося з селом Жаботин), на південь і схід від дороги з Флярківки до Жаботину, з двох розкопаніх курганів один (Червона Могила) – з основним похованням (№ 2) початку VI ст. до н.е.

85. с. Лубенці Кам'янського р-ну Черкаської обл. Селище VI–V ст. до н.е. біля підніжжя Гайдамацької Гори, на південь від села, площа 200×150 м.
86. с. Мельники Чигиринського р-ну Черкаської обл. Мотронинське городище VI–V ст. до н.е. приблизно за 6 км на схід від с. Жаботин і близько 3 км на північний захід від с. Мельники, в лісі, на вершині водороздільної височини, оточеної глибокими відрогами Холодного Яру, площа 200 га. В межах городища знаходиться церква Мотронинського монастиря. Курганний могильник з двадцяти шести насипів за зовнішнім валом городища, на захід і південь від нього.
87. с. Суботів Чигиринського р-ну Черкаської обл. Селище VI–V ст. до н.е. на північному заході від центру села; над північним схилом балки, що впадає в заплаву р. Тясмин.
88. с. Чмирівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. Городище (недовгочасне) VI–V ст. до н.е. на південній околиці села, в уроч. Турецький Вал. Займає велику площу у вигляді трикутника, утвореного двома ярами, що сходяться в гирло. Довжина городища близько 1.5 км, ширина до 1 км.
89. с. Янич (Іванівка) Чигиринського р-ну Черкаської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. за 0.5 км на південь від села, навпроти колгоспного саду над р. Холодною, в уроч. Чернече.
90. с. Велика Андрусівка Світловодського р-ну Кіровоградської обл. Селище VII–VI ст. до н.е. в уроч. Чаплин біля східної околиці села.
91. с. Рижанівка Звенигородського р-ну Черкаської обл. Курганна група з двадцяти насипів на піднесеній гряді на південь від села, за напрямком дороги до с. Залісся (колишній хут. Залісний). З чотирнадцяти розкопаних курганів два (№№ II і V) – передскіфського часу, а один (№ 5) – другої половини чи рубежу VII–VI ст. до н.е.
92. с. Васильків Шполянського р-ну Черкаської обл. В групі курганів з трьох насипів поблизу села, за 5 км на південь від м. Шпола, в уроч. Дар'івка, один – рубежу VII–VI ст. до н.е.
93. сс. Петраківка і Ромейкове Катеринопільського р-ну Черкаської обл. Курган рубежу VI–V ст. до н.е. між селами (за 4 км від с. Петраківка і 2 км від с. Ромейкове).
94. с. **Листопадове** Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Російською мовою неправильно зазначено назву населеного пункту: вказано – "**Листопадовое**", правильно – "**Листопадово**" [Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). К., 1989. С. 162]. У групі курганів з трьох насипів за 2 км на захід від села в одному розкопаному кургані доби бронзи – впускне поховання VII–початку VI ст. до н.е.
95. с. Турія Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. В чотирьох курганних групах на околицях села розкопано тридцять чотири кургани. В *кург. гр. IV* на схід від села, над лівим берегом р. Турії з семи розкопаних курганів три (№№ 486, 496 і 509) – VII ст. до н.е., а сім

(№№ 461, 465, 490, 491, 497, 506 і 507) – в межах першої половини чи всього VI ст. до н.е.

96. с. **Журавка** Шполянського р-ну Черкаської обл. Російською мовою неправильно зазначено назву населеного пункту: вказано – "**Журовка**", правильно – "**Журавка**" [Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). К., 1989. С. 162]. У восьми могильниках на околицях села розкопано шістдесят два кургани. У групі II з одного дуже великого (№ 406, висота 7.9 м) і декількох сотен дрібних навколо в уроч. Горячеве, на захід від будівель Журавської економії, на узвишші над долиною р. Турії з восьми розкопаних курганів один (№ 406) – з похованням другої половини VII ст. до н.е., а два (№№ 407 і 411) – VII–VI ст. до н.е. У групі IV в селі Журавка, в так званій Розправі з двох розкопаних курганів один (№ 432, висота 4.5 м) – з основним похованням (№ 1) VII–VI ст. до н.е. У групі VI в уроч. Уніатове, за 2 км на північ від села з двох розкопаних курганів один (№ 436) – VII–VI ст. до н.е. У групі VII з курганів середньої і малої висоти на полі колишньої Журавської економії, на схід від села з чотирьох розкопаних курганів два (№№ 447 і 448) – першої половини VI ст. до н.е.
97. смт Капітанівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Дві курганні групи на околицях села. В кург. гр. I з десяти розкопаних курганів на полі поблизу колишнього Капітанівського заводу з п'яти розкопаних курганів один (№ 482) – в межах VII–VI ст. до н.е. В кург. гр. II з декількох курганів середньої висоти навколо більш високого (№ 487, висота 5.7 м) біля великої дороги з Капітанівки до Златополя з восьми розкопаних курганів один (№ 486) – VII–VI ст. до н.е.
98. смт. Капітанівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Селище VI–V ст. до н.е. на північно-східній околиці села, площа близько 70 га.
99. с. Защита Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. Курганний могильник з дванадцяти насипів на південній околиці села. З чотирьох розкопаних курганів один (№ 8) – VI ст. до н.е. У курганній групі з дванадцяти насипів на південь від села, поблизу с. Мартоноша один курган ("Мартоношський", висота 8.5 м) – з похованням першої половини VI ст. до н.е.
100. с. Показове Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. У трьох курганних групах з десяти, п'яти і чотирьох насипів на схід та південний схід від села з тринадцяти розкопаних курганів один з кург. гр. I (№ 5) – з похованням (№ 2) VII ст. до н.е.

* Опис місцезнаходження архаїчних пам'яток скифської доби Дніпровського Лісостепоного Правобережжя VII–VI ст. до н.е. дано за публікацією: Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). К., 1989. С. 4, 139–164. Рис. 1. Саме ж розміщення цих пам'яток уточнено за даними аерофотозйомок. Крім того, було виправлено назви деяких населених пунктів, що невірно вказані в археологічній літературі.

Білан Юрій Олександрович

Народився в м. Києві у 1958 р. Навчався на вечірньому відділенні історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчив у 1983 р. З травня 1976 до лютого 1977 р. працював за договором в Інституті археології АН України. У 1976–2006 р. брав участь у роботі археологічних експедицій Інституту під керівництвом М.М. Чередниченка (Верхнетарасівська експ., Дніпропетровська обл., 1976), В.В. Отроценка (Запорізька експ., Запорізька обл., 1978, 1982, 1984), А.І. Кубишева (Херсонська експ., 1981), В.Ю. Мурзіна (Бельське городище, Полтавська обл., 1992), С.А. Скорого (Мотронінське городище, Черкаська обл., 2001), Ю.П. Зайцева (пізньоскіфський могильник поблизу с. Завітне, Бахчисарайський р-н, АР Крим, 2006), С.В. Поліна (Орджонікідзевська експ., 2007–2009). У 1992–1994 рр. брав участь у роботі експедицій сектору археології відділу охорони пам'яток Київського обласного управління культури – розкопках ранньоскіфського кургану поблизу с. Іванковичі Васильківського району, курганного могильника давньоруського часу біля с. Яблунівка Білоцерківського району, а також у розкопках на території давньоруських літописних міст Васильків і Білгород (сучасне с. Білогородка) і городища поблизу с. Буки Сквирського району.

У травні 1977 року був прийнятий на роботу до Музею історичних коштовностей України. Спочатку займав посаду старшого лаборанта, потім – екскурсовода, а з 1978 р. – наукового співробітника скіфо-античного сектору відділу експозиції. З серпня 1981 р. десять років працював екскурсоводом, а у 1991 р. переведений до відділу експозиції на посаду старшого наукового співробітника скіфо-античного сектору. Після реорганізації в музеї у березні 2001 р. призначений завідувачем сектору виставкової діяльності (нині – науково-експозиційний сектор виставок).

У 2003 р. отримав Подяку від Київського міського голови та нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. У травні 2008 р. брав участь у Програмі підтримки музейних працівників 2008–2009 р., що був організований міжнародним фондом “Україна 3000” і Українським центром розвитку музейної справи. На конкурсі презентував 4 електронних каталогів виставок МІКУ та однієї музейної колекції у НМІУ, за що отримав Диплом лауреата. У грудні 2009 р. удостоєний почесного звання “Заслужений працівник культури України”. У вересні 2011 р. представляв музей у конкурсі музейного промоушена (впровадження музейних програм, акцій, заходів) на Третньому Всеукраїнському музейному фестивалі “Музеї в

сучасному поліетнічному світі” у м. Дніпропетровськ. На конкурсі ним було продемонстровано електронний каталог „Скіфські кургани Дніпропетровщини (за матеріалами МІКУ)”, відзначений журі фестивалю Дипломом переможця та спеціальною нагородою – статуеткою “Половецька степова скульптура”.

За період з 2001 р. за його участі в музеї було організовано і проведено 11 виставок, серед яких: “Скарби Тори” (2001–2002), “Західноєвропейське срібло XV – початку XX ст.” (2002), “Величає душа моя Господа” (2003), “Стародавні скарби Південно-Західного Криму” (2005), Сучасне ювелірне мистецтво України (2006), “Столове срібло Європи XVI – початку XX ст.” (2007–2008) та ін. Також бере активну участь в організації і проведенні міжнародних виставок, до яких залучаються експонати Національного музею історії України і його філіалу – Музею історичних коштовностей України.

Є співавтором ряду наукових праць, серед яких: “Скіфські кургани поблизу с. Мар’янівка на Миколаївщині” (разом з О.Б. Солтисом) [Археологія. № 1. 1998. С. 82-98], “Большой курган эпохи скифской архаики на Киевщине” (разом зі С.А. Скорим і О.Б. Солтисом) [Российская археология. № 4. 2001. С. 124-137].

Солтис Олег Борисович (1958–2013)

Народився в м. Києві у 1958 році. Археологія приваблювала його з дитинства – у перших розкопках він брав участь у шкільному віці, займаючись у гуртку Будинку піонерів.

У 1976 році вступив на заочне відділення історичного факультету Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, розпочавши, у той же час, свій трудовий шлях в Інституті археології НАН України. За роки роботи в інституті працював в експедиціях разом з досвідченими фахівцями-археологами М.М. Чередниченком, А.І. Кубишевим, Г.Л. Євдокимовим, О.Г. Шапошніковою, які досліджували курганні могильники у Запорізькій, Херсонській, Миколаївській та Полтавській областях. Приймав участь у дослідженнях давньоруського городища в с. Буки Сквирського району Київської області.

У 1992 році Олег Борисович звільнився з Інституту археології АН України і був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника до сектору археології Київської області. Цей сектор деякий час існував при різних музеях Київської області: Переяслав-Хмельницькому історико-культурному заповіднику, Ново-Петрівському музеї, Білоцерківському державному краєзнавчому музеї, де з 1993 р. Олег Борисович працював на посаді старшого наукового співробітника, а з 1995 р. — завідувача відділом.

У 1996 р. був створений Київський обласний центр охорони пам'яток історії та археології під керівництвом П.М. Покаса, спільно з яким, очоливши відділ археології, Олег Борисович розпочав роботу із створення обласної установи з охорони культурної спадщини.

Впродовж 90-х років ХХ ст. експедиціями Центру разом з Інститутом археології, Білоцерківським музеєм та представниками інших наукових установ було проведено значну кількість охоронно-рятувальних досліджень пам'яток археології Київської області. Серед них — кургани доби бронзи поблизу смт Володарка (1992), сіл Підлісся Броварського району (1992) і Германівка Обухівського району (1995), а також доби скіфської архаїки (Великий Курган) поблизу с. Іванковичі Васильківського району (1994). Крім того він взяв участь у дослідженні пам'яток часів Київської Русі: ґрунтовий могильник літописного міста Тумоша в с. Старі Безрадиці Обухівського району (1992–1993), курганний могильник поблизу с. Яблунівка Білоцерківського району (1992–1995), селище поблизу Русанівського городища в с. Русанів Броварського району (1992). Проводилися дослідження на території давньоруських літописних міст: Юр'їв (сучасна Біла Церква), Васильків, Вишгород, Білгород (сучасне с. Білогородка). Знахідки експедицій поповнили експозиції та фонди київських та обласних музеїв. Унікальний комплекс знахідок з поховання ямної культури поблизу с. Підлісся відкриває оновлену експозицію Музею історичних коштовностей України, а матеріали зі скіфського кургану біля с. Іванковичі поповнили фонди Національного музею історії України.

У 1993 році разом з працівниками Центру брав участь в археологічних розвідках на території Іванківського та Чорнобильського районів, у тому числі на території 30-ти кілометрової зони відчуження.

Завдяки натхненній праці О.Б.Солтиса зібрано величезну наукову базу об'єктів культурної спадщини області. Саме він розпочав роботу зі створення реєстру пам'яток археології області, який був затверджений Київською обласною Радою у 2003 р. У 2006 р. центр охорони пам'яток отримав назву — Київський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. До останніх днів свого життя Олег Борисович очолював відділ археології.

Впродовж багатьох років він обстежував стан збереження пам'яток археології, ставав на заваді руйнування об'єктів, знаходив нові поселення, кургани та городища. Немає жодного населеного пункту Київщини, який би він не обійшов особисто, контролюючи пам'ятки археології. Опікувався Олег Борисович також і проблемами пам'яткоохоронного законодавства.

Олег Борисович брав участь у виданні солідних наукових праць. У співавторстві з Б.В. Магомедовим і Н.С. Абашиною було видано “Пам'ятки черняхівської культури в Київській області. Археологічна карта” (2003). Завдяки наполегливості Олега Борисовича у 2006 р., до 10-річчя Центру побачила світ збірка наукових праць “Охорона культурної спадщини Київської області. Проблеми, матеріали, дослідження”, а разом з М.Ю. Відейко та М.В. Квітницьким було підготовано до друку роботу “Археологічна карта пам'яток трипільської культури на території Київської області”.

Наукове видання
(українською мовою)

Юрій Білан, Олег Солтис

ВЕЛИКИЙ КУРГАН РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ ПОБЛИЗУ СЕЛА ІВАНКОВИЧІ НА КИЇВЩИНІ

Редагування *Олійник Ю.М.*
Коректура *Гоменюк В.М.*
Комп'ютерна верстка *Ю. Білан, М. Панченко*
Дизайн *М. Панченко*
Сканування і обробка фотографій
Ю. Білан, М. Панченко
Фотографування
Ю. Білан, О. Солтис, Д. Клочко

Відповідальний за випуск *Л. Строкова*

Підписано до друку 30.07.2014. Формат 70x116/16. Друк цифровий.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 7.35. Об.-вид. арк.
Наклад 300 прим. Зам. 28/1.

Видавець Олег Філюк
07300, м. Вишгород, вул. Дніпровська, 3б, кв. 97.
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
(Серія ДК № 4506 від 18.03.2013 р.)
rusfondukr@yandex.ru